erazmo roterdamski
pohvala ludosti

Filozofska biblioteka

Urednik
DIMITRIJE TASIĆ

Likovno-grafička oprema
MILAN ŠKRBIĆ

Ilustracije iz bazelskog izdanja 1676.
Gravire HANSA HOLBAJNA MLAĐEG

Erazmo Roterdamski

POHVALA LUDOSTI

DRUGO IZDANJE

Predgovor
Dr VELJKO KORAĆ

Prevod sa latinskog
Dr DARINKA NEVENIĆ-GRABOVAC

BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD
BEOGRAD, 1979.

Naslov originala

ΜΩΡΙΑΣ ΕΓΚΩΜΙΟΝ

STULTITIAE LAUS

DES. ERASMI ROT
DECLAMATIO

Figuris Holbenianis adorata
Basileae
M.D.C. LXXVI

ERAZMO ROTERDAMSKI
(1466—1536)

Rad HANSA HOLBAJNA MLAĐEG iz 1540.

ERAZMO ROTERDAMSKI

Erazmo (Desiderius Erasmus) stoji na samom pragu Novog doba, na onom burnom ali slavnom prelazu iz XV u XVI vek na kome se istovremeno i uporedo s njim javljaju: Kopernik, Leonardo, Mikelanđelo, Rafael, Holbajn, Direr, Makijaveli, Mor, Mincer, Huten i Luter. U njegovoj ličnosti stiču se i prelamaju zbivanja koja u krajnjoj liniji pokreću dva velika događaja svetskoistorijskih razmera: Kolumbovo otkriće Amerike (1492) i reformacija (1517—1525). Erazmo je doživeo oba ova događaja. Prvome duguje ono veliko intelektualno samopouzdanje bez koga ni on ni njegovi veliki savremenici ne bi mogli stvoriti dela kakva su stvorili, a drugome je upravo on pripremio tle više nego ijedan njegov savremenik, iako se celog svog života trudio da to porekne.

Kolumbovo otkriće Amerike bilo je više nego saznanje o postojanju jednog potpuno nepoznatog dela sveta. Bilo je to, u stvari, otkriće Zemljine kugle i tek su se s tim otkrićem srušile i one naivne, manje-više mitske predstave o zemlji koje su se održale od antičkih vremena i po kojima Zemlja nije ništa drugo nego mirna ploča na beskrajnom prostranstvu uzburkane vodene stihije. Slika sveta starog Hekateja tek tada je, u stvari, definitivno izgubila svoj značaj i smisao, a iza Gibraltarskih stena ukazali su se novi horizonti, koji su najzad potvrdili jeretičku priču da je Zemlja okrugla lopta i da se oko nje može ploviti lađama, na veliku korist ljudskog roda.

Nije teško dočarati kakvo je raspoloženje zavladalo kad su se odjednom otkrile nove istine o svetu i nove, neslućene mogućnosti trgovačkih i drugih veza s udaljenim, nepoznatim, egzotičnim i bogatim krajevima Zemljine kugle. Bio je to, pre svega, silan podstrek za razvitak proizvodnje i trgovine, a u intelektualnoj sferi ljudskog života rasplamsala se vera u mogućnosti boljeg života, kakve nije bilo nikad ranije. Vekovima pritisnuti neznanjem, nesigurnošću i potcenjivanjem vrednosti svega ljudskog, vekovima prisiljavani da u duhu verskih dogmi usmeravaju oči prema nebu od koga se čekalo spasenje na onom svetu, vekovima osuđeni da u intelektualnoj sferi prate jalove skolastičke dispute, ljudi nisu imali, niti su mogli da imaju poverenja u ljudski duh i njegove neiscrpne mogućnosti, — a sad jedna jedina generacija u toku nekoliko decenija savladava neslućene prostore i ustaje neobuzdano protiv svemoćnih autoriteta crkve i vere! Čak i svaki pustolov ima mogućnosti da iza mitskog vela udaljenih prostora, koji su sve do tog vremena ostajale izvan granica ljudskog saznanja, otkriva život o kome se do tada nije ni slutilo. Život odjednom postaje najviša vrednost, duhovi se bude na sve strane, i slavni humanist Urlih fon Huten, Erazmov učenik i prijatelj, kliče oduševljeno u ime cele svoje generacije i svoje epohe:

»Nauke cvetaju, duhovi se bude, milina je živeti!«

Ovaj Hutenov poklik dominira slobodnim duhovima u toku čitavog XVI veka, naročito u Holandiji i Engleskoj, gde su trgovci, pa i veći deo aristokratije, pametno shvatili šta im nudi Novo doba. Bilo im je jasno da je došao istorijski trenutak, koji se nikada ne ponavlja i koji treba bez predaha (i bez skrupula) iskoristiti. Tako ove dve zemlje najintenzivnije doživljuju početak Novog doba. Jedan vek posle Hutena, prvi savetnik engleske kraljice Elizabete koja postavlja temelje Britanske Imperije, slavni Fransis Bekon beleži sasvim odmereno, ali s punim samouverenjem, u istom duhu u kome je ranije govorio Huten:

»Sreća je našeg vremena što male lađe, poput nebeskih tela, plove oko cele Zemlje. Ovo doba bi s pravom moglo reći *plus ultra* tamo gde su ranija doba govorila *non plus ultra*.«

Po sebi se razume da je sve to izazvalo radikalnu promenu i u svetu ljudi prema svima postojećim ustanovama, a u prvom redu prema crkvi, koja je bila najveća sila feudalnog sveta. Materijalna sredstva crkve su bila, doduše, još uvek ogromna, ali kriza njene moći već je počela i niko tu krizu više nije mogao zaustaviti. Ni sami crkveni poglavari nisu se mogli odupreti duhu vremena. Vrhovi crkvene hijerarhije predavali su se sve više ovozemaljskim zadovoljstvima i porocima i sve je to ubrzavalo pobunu koja će otvoreno izbiti 1517. godine, kad je u celoj Evropi sazrelo saznanje da Rim živi od bezobzirne pljačke. To saznanje najbolje je izrazio Huten u jednom svom dijalogu iz 1520. godine koji završava:

»Pogledajte taj veliki ambar kugle zemaljske (Rim), u koji se dovlači ono što se u svim zemljama oduzima i pljačka; u njegovoj sredini sedi onaj nezasiti žižak, koji proždire ogromne količine plodova, opkoljen svojom mnogobrojnom bratijom, koja nam prvo ispi krv, zatim ogloda meso, a sada dođe do srži, lomeći naše udove i mrveći sve što je još preostalo. Zar Nemci tu da se ne prihvate oružja, pa da ognjem i mačem pođu na juriš? To su pljačkaši naše otadžbine, oni su izabranu naciju nekad požudno pljačkali, a sada to čine drsko i besno; oni se naslađuju krvlju i mesom nemačkog naroda, srcem siromaha oni pune svoju mešinu i pothranjuju svoje sladostrašće. Njima mi dajemo zlato; oni na naš račun drže konje, pse, mazge i bludnice. Našim novcem oni neguju svoju zloću, ulepšavaju svoje dane, oblače se u purpur, svoje konje i mazge zauzdavaju zlatom, grade mramorne palate. Tobožnji zaštitnici pobožnosti, oni ne samo što je ne poštuju, nego je i preziru, blate i skrnave. I dok su ranije umeli da nam izmame novac lažima, izmišljotinama i prevarom, mameći nas svojim ulagiva-

njem, sada kao kakvi gladni kurjaci posežu za užasom, pretnjama i silom da bi nas opljačkali. A mi moramo i dalje da ih mazimo, ne smemo da ih bocnemo ni čupnemo, pa čak ni da ih dodirnemo ili pipnemo. Kad ćemo već jednom postati mudri da im se osvetimo? Ako nas je ranije od toga odvraćala tobožnja religija, sad nas na to tera nužda.«

Luter je već bio na istorijskoj pozornici kada je ovo napisano, a papsku stolicu zauzimao je Leon X, sin slavnog florentinskog vođe Lorenca Medičija. Taj papa je imao neobičnu sreću da postane kardinal u četrnaestoj godini svoga života, ali ga je snašla nesreća da na papskoj stolici doživi reformaciju. Kao pravi Mediči, on se više brinuo za dovršenje Petrove crkve u Rimu nego za istupe jednog nemačkog fratra iz redova augustinaca koji je optuživao Rim i pozivao na pobunu, a kad su kardinali odlučili da unište toga fratra (Lutera) i suzbiju pobunu, bilo je već kasno. Pobuna je čvrsto uhvatila koren, jer je svetu bilo dosta pljačke, razvrata, raznih zloupotreba, nasilja, podvala, trovanja i drugih poroka u redovima crkvene hijerarhije, od dna pa do njenog vrha.

Kakav je mogao da bude karakter te pobune i ko je mogao da joj bude na čelu?

U sistemu u kome je celokupno obrazovanje držala u svojim rukama crkva, i kritika je, prirodno, mogla i morala najpre doći iz redova crkve. Luter i Kalvin su bili augustinci, a Erazmo je bio sveštenik bez mantije. Iako različiti po karakteru i po shvatanjima, oni su svoju kritiku usmerili protiv istog zla, a svaka njihova reč bila je zreli plod pouzdanog i gorkog iskustva koje su generacije i generacije sticale kroz vekove. Najduhovitija i najistinitija svedočanstva te kritike nalazimo upravo u Erazmovoj *Pohvali ludosti (Stultitiae laus).* Pošto je prikazao uobraženost i sujetu teologa, Erazmo ovako govori (na usta Ludosti) o monasima:

»Teolozima su, s obzirom na njihovu sreću, najbliži oni, koji se opštim imenom zovu redovnici i monasi. I jedno i drugo ime je sasvim pogrešno, jer je dobar deo tih ljudi vrlo daleko od religije, i nigde nećeš češće nailaziti ni na koga nego na monahe... Ta vrsta ljudi je tako omražena svima da je, po opštem mišljenju, slučajan susret s monahom rđav znak. Ali su, ipak, neiskazano puni samoljublja. Pre svega, smatraju da je kruna pobožnosti ako se nisu ni dotakli nauke, pa čak ne znaju ni čitati. Zatim, kad u crkvi magarećim glasovima pevaju svoje psalme, koje pamte po broju ali ih ne razumeju, misle da zadivljuju i ushićuju uši svetaca. Mnogo je među njima takvih koji naveliko prodaju svoju prljavštinu i prosjački štap, drsko prosjače pred vratima hleb kao da ištu dug, dosađuju u svim krčmama, putničkim kolima i lađama i zaista nanose štetu pravim prosjacima. I tako ti preljubazni ljudi misle da nam svojom nečistoćom, neznanjem, surovošću i bestidnošću dočaravaju pravi apostolski život, kao što sami vele.«

Zar to nije prava slika onog neobrazovanog i zadrtog monaha koji će 1517, pod imenom Tecen, prodavati i preprodavati po Nemačkoj indulgencije i neposredno izazivati Lutera, a i reformaciju? Erazmo ga je sjajno naslikao još pre nego što se pojavio, a sa istom duhovitošću ovako je prikazao i celokupnu crkvenu bratiju i njene pljačkaške metode:

»Jednu stvar imaju sveštenici zajedničku sa svetovnim ljudima: svi se tresu nad prihodom i novcem i svi dobro poznaju uslove pod kojima se oni stiču. Ako je u pitanju kakav teret, oni ga mudro prebacuju na tuđu grbaču i predaju drugima iz ruke u ruku kao loptu. I kao što svetovni vladari pojedine delove države uprave predaju ministrima, a ministri opet nižim činovnicima, tako i sveštenici iz čiste skromnosti ostavljaju narodu svu brigu o pobožnosti; narod je prebacuje na one koje zovemo crkvenim ljudima, kao da sam sa crkvom nema nikakva posla i kao da je zavet krštenja bio prazna ceremonija. Sveštenici,

opet, koji sebe nazivaju sekularnima (kao da su se posvetili svetu a ne Hristu), svaljuju svoje breme na redovnike, redovnici na monahe, blaži monasi na strože, svi zajedno na mendikante, mendikanti na kartuzijance u kojih jedino leži skriveno zakopana pobožnost i koji se tako sklanjaju od sveta da se jedva mogu videti. Isto tako pape, koji su neumorni u skupljanju para, prebacuju sve teže apostolske poslove na biskupe, biskupi na župnike, župnici na vikare, vikari na fratre prosjake, a ovi ih, najzad, svaljuju na one što se razumeju u striženje ovaca.«

Kad je ovo pisao, Erazmo se bližio vrhuncu svoje slave. A koliko su ovakve reči padale na srce njegovih savremenika može se zaključiti već i po samoj činjenici da je njegova *Pohvala ludosti,* doživela za nekoliko meseci sedam izdanja i došla na indeks zabranjenih knjiga!

Ali Erazmova kritika je bila tek priprema velikih događaja koji će početi Luterovim spaljivanjem papske bule (1517). Ona je izražavala vekovne težnje surovo potlačenih masa, koje su se na razne načine bunile u toku čitavog srednjeg veka. U doba naglog otkrića novih mogućnosti razvitka proizvodnje i trgovine, kad je zaoštravanje klasnih suprotnosti dostiglo razmere prave revolucije i kad se prvobitni zahtev za mirnom reformom crkve pretvorio u opšti revolucionarni pohod pobunjenih plebejskih masa, odjednom su se oslobodile sve snage, pozitivne i negativne, revolucionarne i reakcionarne, koje su vekovima bile zapretane čvrsto stegnutim čvorovima feudalnog sistema. Bujica je krenula i niko je nije mogao zaustaviti. Dogodilo se ono čega su se podjednako bojali i Erazmo i Luter: na istorijsku pozornicu nisu stupili samo učeni reformatori, već i pobunjeni seljaci kojima se stavio na čelo Mincer. Strah od pobunjenih seljaka u trenu je sjedinio papu i Lutera, plemiće i građane. Luter je izbezumljeno pozivao na borbu protiv pobunjenih seljaka i vikao: »Treba ih prštiti, daviti i klati, tajno i javno ko gde može, kao što se besni pas mora

ubijati.« Plemstvo je ovaj savet poslušalo i sprovelo u delo iz sveg srca. Na sve strane počela su pustošenja. I kao što piše Karl Kaucki »sujeverje i fanatizam, svirepost i krvožednost dostigli su ludačke razmere, a Evropa je od seljačkih ratova pa do Vestfalskog mira (1525—1648) ličila na ludnicu u kojoj su ljudi odbacili sva pravila i propise«!

Razume se da je u toj »ludnici« jednom istinski humanističkom duhu, kakav je bio Erazmo, moralo biti više nego teskobno. On je težio za čovečnošću, mirom i harmonijom među ljudima, a ljudi su se međusobno klali kao da su prokleti. Luter, koji se borio protiv tiranije Rima, istupio je protiv pobunjenih seljaka sa svirepošću koja ni u čemu nije zaostajala za svirepošću »svete« Inkvizicije. I šta drugo preostaje Erazmu, koji s užasom sve to prati i sanja o čovečnosti i svetskom miru, nego da se sklanja iz haosa. On neprekidno menja svoje boravište, ali nigde ne može da nađe mira, i njegova putovanja se pretvaraju u bežanja. Ali nema se kud bežati, jer se cela Evropa pokrenula i na svakom koraku vrebaju zamke i opasnosti. S jedne strane, u humanističkim iluzijama intelektualne elite razgara se vera u čovečnost i samopouzdanje ljudskog duha, a, s druge strane, klasni obračuni postaju tako svirepi da se gubi vera u čovečnost i normalan ljudski razum. Ovaj paradoks razdire Erazmovu ličnost i, ukoliko su veće razmere nečovečnosti u krvavim obračunima, utoliko on više prezire rat i pokolje, utoliko više izbegava sukobe. Svojim savremenicima nema da pruži ništa drugo osim visokog ideala čovečnosti i mira među ljudima, koje nosi duboko u svom srcu. Međutim, celog svog života osvedočava se da je prerano došao na svet i da će, možda, tek daleke buduće generacije shvatiti šta je on želeo i zbog čega je patio u jednom tako velikom, ali tragičnom vremenu!

II

Erazmov život nije bio ispunjen radostima, već brigama i nevoljama koje su ga pratile od rođenja (u Roterdamu, 1466) do smrti (u Bazelu, 1536). Vanbračno dete, kao i njegov veliki savremenik Leonardo, on je čak i sopstveno ime morao da stvara, jer ga nije nasledio od oca — sveštenika Rogerijusa Gerardusa. Takve rane u životu jednog čoveka nikad ne zaceljuju, pa ni kod Erazma nisu mogle zaceliti, i one se osećaju u svakom njegovom delu, u onom njegovom nenadmašnom sarkazmu s kojim se, u stvari, brani od surove nečovečnosti sveta koji ga okružuje.

Rođaci koji su prihvatili Erazma posle smrti njegovih roditelja trpeli su ga kao živo obeležje »porodične sramote« samo dok nisu razvukli ono malo nasleđa koje mu je bilo zaveštano, a onda su ga (kad mu je bilo devet godina) predali jednoj kaptolskoj školi, kao što se obično činilo s darovitom decom bez roditelja. Iz te je škole kasnije otišao pravo u augustinski manastir i našao se u onoj istoj monaškoj zajednici u čijim će se redovima vaspitati Luter i Kalvin. Kasnije se mnogo kajao što je ostavio jedan deo svoga života u manastirskim zidinama, ali je priznao da je tamo našao ono za čim je u životu najviše čeznuo: bogatu biblioteku sa velikim brojem antičkih dela. Tu je dobro izučio latinski i savladao nešto grčkog, što mu je malo kasnije omogućilo da okuša svoj književni talenat jednim spisom, kome je dao više nego karakterističan naslov, *Antibarbari*. Da li je takav izbor naslova u njegovom prvom književnom delu mogao biti slučajnost? Po svemu sudeći, Erazmo je već tada video i shvatio šta se krije iza fasade poretka u kome je živeo i njegov tanani duh počeo je već tada da reaguje na varvarsku nečovečnost svojim idealom antivarvarske čovečnosti. I već tu je, izgleda, počela u njemu da se razvija iluzija, karakteristična za mnoge njegove savremenike, da se kriza u koju je

zapala crkva i vera može rešiti humanizacijom hrišćanstva i reformom crkve u okvirima i u duhu prvobitnog, evangeličkog hrišćanstva.

Slučajnost je htela da Erazmo stupi u redove sveštenika i navuče na sebe mantiju baš iste godine kad je Kolumbo otkrio Ameriku. Ali sveštenička odora nije nikada značila ništa u Erazmovom životu, kao ni u životu njegovog učenika Rablea i tolikih drugih humanista njegovog doba, koji su velike istorijske događaje slučajno dočekali u mantijama. Već je u svojoj mladosti bio dovoljno vešt da isposluje da ga s najviših crkvenih mesta oslobode tereta nošenja mantije. A kad je (1493) postao sekretar biskupa od Cambraia, koji je bio poglavar »Reda zlatnog runa«, pružila mu se vanredna prilika da definitivno napusti manastir. Trebalo je da kao biskupov lični sekretar putuje u Italiju. Međutim, na njegovu veliku žalost, taj put se nije ostvario. Umesto toga, dobio je od biskupa veoma skromnu stipendiju za studije u Parizu, gde je trebalo da stekne doktorat teologije. On taj cilj, međutim, nije uspeo da ostvari, ali je u Parizu upoznao neke istaknute francuske i italijanske humaniste i stekao jednog prijatelja koji mu je ponudio da s njim zajedno putuje u Englesku. Taj put (1499) je iz osnova izmenio čitav dalji tok njegovog života.

Šta je Erazmo video i doživeo u Engleskoj i kako je to uticalo na njegov lični razvitak?

Engleska ga je oduševila pre svega duhom klasicizma, koji je vladao u učenim skupovima i društvima, a isto tako i izvesnim slobodoumljem, koje je vladalo čak i u redovima teologa, gde su se osećali i tragovi Viklifove delatnosti. Takva atmosfera prijala je njegovom duhu u najvećoj mogućoj meri, i on se u učenim krugovima Oksforda osećao sasvim drukčije nego godinu dana ranije u Parizu. Tu je našao sjajne prijatelje u Tomasu Moru i Džonu Koletu i doživeo prvi put laskava priznanja i počasti (čak i na dvoru). Dakle, kao da je utirao put kojim će puna dva veka posle njega ići Monteskje i Volter!

U Engleskoj se Erazmo definitivno formirao kao učeni humanist, koji ispred svega stavlja izučavanje čoveka i čovečnosti (studia humana) po obrascu klasične starine i u tom duhu veruje da se crkva može obnoviti njenim vraćanjem na izvorno hrišćanstvo (Christus simplex et purus — čist i jednostavan Hrist), kao što su se nauke i umetnosti toga doba obnavljale vraćanjem na antičke uzore. On se sav predaje toj iluziji i odmah po povratku iz Engleske posvećuje se temeljnom izučavanju grčkog jezika da bi široko i temeljito ispitao izvorne tekstove Svetog pisma i crkvenih knjiga uopšte. Bio je uveren da će tako očistiti hrišćanstvo od nanosa kojima su ga zamutili skolastičari u toku vekova.

Erazmov plan bio je, u stvari, veoma prost: pouzdanim metodom kritičkih istraživanja dokazati da je Sveto pismo proizvod ljudskog uma i rada, dakle čisto ljudsko delo i da, prema tome, i prava vera ne može da bude ništa drugo nego ljudska ustanova, podjednako pristupačna svakom čoveku. Plan je, dakle, bio da se naučnim metodom istraživanja izvrši humanizacija hrišćanstva. Ali taj metod nije imao ničeg zajedničkog sa skolastikom, pa čak ni sa teologijom uopšte. U suštini, to je već moderni naučni i filozofski metod, kome će jedan vek kasnije Bekon i Dekart postaviti čvrstu teorijsku osnovu. Istina, kod Erazma je on još u humanističkim pelenama minucioznih filoloških studija, ali odlučno i direktno protivan skolastici, i sav usmeren na ispitivanje konkretnog, jer Erazmo kristalno jasno vidi da metodi kojima se skolastičari služe ne daju nikakvo pravo saznanje, da skolastičari »nisu u stanju da upoznaju čak ni same sebe i zbog svoje telesne kratkovidosti ili rasejanosti često ne primećuju ni provaliju ni kamen pod svojim nogama, što im, dakako, ne smeta da propovedaju kako tobože posmatraju ideje, univerzalije, forme odvojene od stvari...« O skolastičarima on uopšte misli bez ikakvih iluzija i govori otvoreno (pod maskom Ludosti) da je »lakše naći put iz lavi-

rinta, nego se izvući iz zakukuljenosti realista, nominalista, tomista, albertista, okamista, skotista,...« i da bi zato »i samim apostolima bio potreban drugi sv. Duh, ako bi bili prisiljeni da o tim stvarima raspravljaju s današnjim teolozima«. O teolozima govori s krajnjom ironijom i ukazuje »kolika je sreća za njih kad do mile volje mogu da mese i razmešuju svete spise kao da su od voska; kad svojim zaključcima, koje su potpisali mnogi skolastici, pripisuju veći značaj nego Solomonovim zakonima i traže da imaju preimućstva čak i nad papskim dekretima; kad se čitavom svetu nameću kao moralne sudije i zahtevaju da se odbaci sve što se do tančina ne slaže s njihovim neposrednim i posrednim zaključcima; kad govore baš kao s Pitijinog tronošca: ova je rečenica sablažnjiva, u ovoj nema dovoljno poštovanja, ova miriše na jeres, ova rđavo zvuči...« I tako Erazmo nabraja redom velike i male poroke uobraženih i opasnih teologa, a sam daje primer solidnog i poštenog odnosa prema spisima koje proučava bez ikakvih predrasuda, bez fetišizacije i s pravom strašću naučnika.

Ali što je Erazmo intenzivnije radio na tom poslu, to se veća opasnost nadvijala nad njegovu glavu. On je već poznat u učenom svetu, u crkvenim krugovima i na dvorovima, njegov rad prate s podozrenjem i iščekivanjima, i on oseća opasnost koja mu preti, svestan da je dirnuo u fetiše koji niz vekova služe za verske i poslovne mahinacije najvećeg stila. Da bi se nekako unapred zaštitio od napada koji mu prete, naročito zbog toga što se usudio da prevede Sveto pismo s grčkog na latinski s jednim jedinim ciljem da pokaže koliko je zvanično odobreni i jedino dozvoljeni latinski tekst Svetog pisma, vulgata, iskrivljen i zamućen, on posvećuje taj svoj prevod papi Leonu X. Papa mu zahvaljuje na posveti i hvali obavljeni posao, što Erazmu donekle olakšava položaj i pomaže da razvije svoja minuciozna filološka i gramatička istraživanja u pravu naučnu kritiku svetih spisa kakvu pre njega niko nije ostvario. U tome je pravi

prethodnik Spinozin. Svojim jasno izraženim stavom da Sveto pismo treba prevoditi na sve jezike, on neposredno prethodi Luteru koji, kad je Erazmo dao prvi podsticaj za ovakav posao (1504), još nije ni slutio kakva će zbivanja početi petnaestak godina kasnije!

Izučavanje svetih spisa ipak nije apsorbovalo čitavog Erazma. Njegov duh je bio isuviše osetljiv za sve što se događa u svetu da bi se mogao potpuno izolovati i udaljiti od života, i Erazmo se stalno bavi pisanjem duhovitih pamfleta i spisa u kojima se izjašnjava o raznim pojavama i problemima svoga vremena. Baš kao što će dva veka kasnije činiti njegov sledbenik Volter, i on se krije pod maskom anonimnosti, naročito kad hoće da kaže nešto oštrije i opasnije, jer dobro zna da ni šala ne ostaje nekažnjena. Uprkos svemu tome, prisutnost njegove ličnosti oseća se svugde od Engleske do Italije. On prima počasti, ali se uklanja čim ga obuzme nemir. Tada putuje i na putu stiče nove prijatelje i beleži nove utiske.

Na takvom jednom putovanju Erazmo je upoznao i Italiju. To mu je bio davnašnji san, jer je hteo da tamo upozna dve stvari: ostatke klasične starine i stecište celog hrišćanskog sveta — Rim. U Torinu je najzad stekao doktorat teologije (1506). O Rimu nije imao nikakvih iluzija, ali ga je život najviše crkvene hijerarhije zapanjio nemoralom i razvratom. Pape su živeli kao kondotijeri i više mislili na ratne pohode nego na stanje vere i crkve. Upravo kad je on boravio u Rimu, kardinalski kolegijum raspravljao je (1508) o pohodu na Veneciju. Erazmu nije trebalo mnogo da stekne ubeđenje da u Italiji nema šta da nauči, i on je 1509. godine pohitao preko Alpa po drugi put u Englesku, gde ga je čekala drukčija atmosfera. Tamo je našao Mora i druge prijatelje, uzeo odmah pero u ruke i u Morovoj kući napisao u jednom dahu, za ciglo osam dana, delo koje će mu doneti najviše slave i koje će njegovu slavu održati sve do naših dana, *Pohvalu ludosti.*

Neki smatraju da je sam Mor dao ideju Erazmu da napiše ovo delo i da ga je čak s njim zajedno pisao. Takvo mišljenje zastupa i Karl Kaucki u svojoj poznatoj studiji *Tomas Mor i njegova utopija.* Po sebi se razume da takve pojedinosti u saradnji dvojice intimnih prijatelja, koji su imali hiljade razloga da se o svakom njihovom poslu ne zna mnogo u javnosti, nikad neće biti moguće dokazati. Pouzdano je samo to da je *Pohvala ludosti* oduševila Mora. Po svoj prilici, Mor je rukopise ovog dela tajnim putevima poslao u Pariz, gde je štampano 1511. godine.

Iako je stavljena na indeks, *Pohvala ludosti* je odmah donela Erazmu najveća priznanja. On postaje vođa svih humanista, za njega se počinju bukvalno da otimaju pape, vladari, kardinali, univerziteti i ugledni ljudi niza zemalja. Holbajn i Direr ga slikaju, Huten i Mor se ponose njegovim prijateljstvom, gradovi priželjkuju da ih Erazmo poseti i da živi u njima. On je najveće svetsko ime, lumen mundi, postaje savest svoga vremena, kako bi se danas reklo, i svaka reč koju kaže dočekuje se s poštovanjem, a svako slovo koje napiše usvaja se kao mudrost. Ukratko, on postaje najveći autoritet svoga vremena, najslavniji čovek svoje epohe.

Time se može objasniti zašto je svako delo koje je Erazmo napisao bilo dočekivano tako reći oberučke, mada on sam neke svoje spise prvobitno uopšte nije namenio štampanju. Delo koje je nazvao *Adagia* trebalo je da bude zbirka izreke za one koji uče latinski, a postalo je neka vrsta opšteg priručnika za humanističko obrazovanje ljudi. Svoje delo *Enchiridion militis christiani* napisao je (već 1501) kao svoj savet jednoj pobožnoj ženi koja mu se žalila na svog muža, a ono se pretvorilo u novi priručnik evangeličke pobožnosti. U mirnom Bazelu, gde je predano sarađivao sa štamparom Frobeniusom na štampanju svojih dela, napisao je knjigu odabranih dijaloga na latinskom jeziku, koji su, po prvobitnoj zamisli, imali da budu priručnik za školovanje mladog Frobenijusa,

a ta knjiga, pod naslovom *Colloquia familiaria*, postala je udžbenik iz koga su generacije učile latinski jezik. Pa i njegovo glavno delo, *Pohvala ludosti*, prvobitno je bilo zamišljeno kao šaljivi pamflet, a, napisano, pretvorilo se u jednu od najopasnijih knjiga onoga vremena.

Iz današnje perspektive i po današnjim merilima sve to izgleda prilično neobjašnjivo. Ali u Erazmovo doba svet je bio toliko uznemiren, toliko prožet protivrečnostima i sukobima da je svaka kritika koja je u sebi nosila istinu o postojećem poretku vršila revolucionarnu ulogu, bez obzira kakve su bile namere samog kritičara. Da li je Erazmo priželjkivao revolucionarne promene? Sva Erazmova nastojanja išla su samo u jednom pravcu: da se surovost i varvarstvo onoga vremena zamene čovečnošću i trajnim mirom. Erazmo nikada nije želeo revoluciju, pogotovo kad je video neposredne posledice seljačkih ratova, i činio je sve što je mogao da ostane izvan sukoba koji su se razbuktavali na sve strane. Taj stav zadržao je i kad je izbila reformacija. Potpuno svesno, on je stvar prepustio Luteru sa žarkom željom da se njegovo ime uopšte ne pominje i ne uzima u obzir ni u kakvim kombinacijama i akcijama. On nema nikakve druge ambicije nego da bude mirni posrednik, koliko je to moguće, i kad se uverio da se sukob ne može izgladiti, da je stvar otišla suviše daleko, digao je ruke od svega, boreći se još samo omiljenim sredstvima književne polemike.

U stvari, Erazmo za sebe nije tražio ništa osim mira. Kad je izbila Reformacija, njegova težnja za mirom i samoćom bila je utoliko jača ukoliko su se više razvijali sukobi među zakrvljenim stranama. Kad se uverio da ne može dalje da opstane u Luvenu, gde se u redovima katolika razbuktao fanatizam, on je premestio svoje boravište u protestantski Bazel, sve dok i to mirno mesto nije zahvatio talas fanatizma, u ovom slučaju protestantskog, koji nije bio ništa bez-

opasniji od fanatizma katoličkog (što će dokazati i spaljivanje Serveta na Kalvinovu inicijativu 1553. godine).

Erazmo se gnuša svakog fanatizma više nego ičega i beži iz okršaja. Njega hoće da ubace u svoju sudbonosnu igru, jer njegovo ime znači mnogo, ali on se ne da, pošto ne želi da učestvuje u tom međusobnom klanju, u kome i na jednoj i na drugoj strani trijumfuje nečovečnost. Takav je Erazmo, takav je njegov karakter. Stefan Cvajg ga verno slika kad u svom delu *Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam* prikazuje tu njegovu odlučnost da ostane izvan otvorenog sukoba, ovim rečima:

»Erazmo je, doduše, fanatik nezavisnosti, ali nije buntovnik, nije revolucionar. Naprotiv, njemu su se gadili svi otvoreni sukobi. Kao mudri taktičar, kloni se svakog nekorisnog otpora prema vlasti i prema vlastodršcima ovog sveta. On više voli da s njima paktira, nego da im se protivi; više voli da krišom izmamljuje svoju nezavisnost, nego da je osvaja silom. Ne baca sa sebe, kao Luter, smelom dramatskom kretnjom augustinski habit koji mu pretesno sapinje dušu. Ne, on više voli da ga tiho svuče, pošto nekim podzemnim putem dobija za to službeno dopuštenje svoje duhovne vlasti. Kao dobar učenik svog zemljaka Rajneke Fuksa, ume da se izmakne spretno i okretno iz svake stupice koju mu podmeću želeći da spreče i ograniče njegovu slobodu. Suviše oprezan da postane junak, on svojim bistrim duhom, koji savršeno dobro poznaje ljudske slabosti, koji ume tačno da predviđa, postiže sve što mu treba da potpuno razvija svoju ličnost. U svojoj večnoj borbi za nezavisnost svoga životnog formiranja ne zahvaljuje svoju pobedu odvažnosti, nego dubokom poznavanju ljudske duše.«

I baš zbog ovakvih njegovih osobina moralo se desiti ono što se uvek dešava takvim ljudima kad se nađu u opštem sukobu: što su više zakrvljeni tabori vršili na njega pritisak da se opredeli (s papom i pa-

pistima protiv reformacije ili s reformacijom protiv pape i papista), to je više on nastojao da ostane slobodan, izvan strana koje međusobno ratuju. To mu je omogućilo da ostane slobodan, ali je zato bio napadan i s jedne i s druge strane: papisti su ga optužili da je jeretik, pa čak i protivnik hrišćanstva, a antipapisti, među kojima i njegov učenik Huten, napali su ga da je kukavica i izdajnik, zahtevajući od njega da otvoreno istupi protiv reformacije, kad već nema hrabrosti da joj bude na čelu.

Međutim, nikome ipak nije pošlo za rukom da okrnji autonomiju Erazmove ličnosti. On je humanist i to ostaje do kraja sa svim svojim humanističkim iluzijama. On vidi sve poroke svoje epohe, ali ne veruje da pokreti nezaboravne, surove mase mogu doneti dobro čovečanstvu. Po kriterijumu njegovog intelektualističkog odnosa prema ljudima, on vidi samo dve vrste ljudi: jednu čini duhovna elita, koja se bori za ideal čovečnosti, koja neće da zna za verske sporove, koja odbacuje granice među zemljama, služi se latinskim jezikom, a drugu čini sav ostali svet, mahom neobrazovan i veoma daleko od humanističkih ideala. On ne veruje da se mase mogu podići vaspitanjem i polaže nade u vladare, očekujući od njih da vladaju po principima čovečnosti.

Njegova shvatanja o politici i državi izložena su u raznim delima, a najviše u spisu *Institutio Principis Christiani* (1516), štampanom pola godine pre Morove *Utopije*. Ona su potpuno u skladu s njegovim humanističkim idealizmom: posvećeni vladari treba da se odreknu sebičnih osvajačkih ciljeva i čine sve što mogu da se ostvari jedinstvo čitave Evrope i svetske zajednice uopšte. To je, po njegovom mišljenju, jedini put koji vodi uspostavljanju trajnog mira i harmonije među ljudima. Taj put je direktno suprotan onome na koji ukazuje njegov slavni savremenik Makijaveli i u toj su suprotnosti izražene dve tipične krajnosti shvatanja politike i države u početku modernog doba. Makijavelizam odobrava sva sredstva u politici po-

moću kojih se može osvojiti, učvrstiti i proširiti najviša vlast, a Erazmo odbacuje svaki metod upravljanja državom koji se ne zasniva na principima pravednosti i čovečnosti. U praksi, razume se, makijavelizam je uvek imao više korena nego Erazmov humanizam. Čak ni vladaoci za koje je Erazmo napisao svoje delo *Institutio Principis Christiani* — Karlo V i Fridrih I — nisu vodili mnogo računa o Erazmovim idejama koje su u mladosti naučili napamet. Erazmo je ostajao sve više usamljen, sa svojim iluzijama i staračkim boljkama, koje su mu zadavali u podjednakoj meri protivnici, kao i kamenčići u žuči, glavobolja, zubobolja, nesanica, reumatizam i sve što obično muči starce. Od svega mu je na kraju života ostalo jedno jedino nepomućeno uživanje: da sedi danima u štampariji i priprema svoje rukopise za štampanje.

Erazmu ipak nije bilo suđeno da do kraja izbegne otvoreni sukob sa Luterom koji je tako uporno izbegavao. Prividno, taj je sukob izbio oko starog teološkog pitanja slobode volje. Luter je usvojio Augustinovo gledište da ljudi nemaju slobodne volje i na tom gledištu izgradio svoje krajnje fatalističko učenje o predestinaciji, po kome ljudi ne čine ništa što nije u božjoj volji i milosti. To se ni u kom pogledu nije slagalo sa Erazmovim shvatanjima slobode, koja su bila bliža modernom liberalizmu nego Augustinovim i Luterovim učenjima. Njegov spis o slobodi duha izazvao je Lutera da istupi sa suprotnim gledištem u svom spisu *De Servo Arbitrio*, ali ni Erazmo nije ostao dužan Luteru, već mu je odmah odgovorio svojim novim spisom *Hyperaspistes*. To je bio kraj definitivnog obračunavanja između Erazma i Lutera, koji je ujedno prekinuo sve niti između humanizma i nemačke reformacije. Humanizam je trijumfovao duhom ali — za buduća pokoljenja. U praksi, međutim, ideje humanizma morale su da ustuknu pred realnim snagama koje je u sebi nosila reformacija. Erazmo je to shvatio kao neminovnost. Video je da ima sve više neprijatelja, a sve manje prijatelja i da od njegove

slave pri kraju života nije ostalo mnogo. Na samom kraju života primio je još jedan udarac: kad je već bio tako reći jednom nogom u grobu, doznao je da je dželat Henriha VIII na gubilištu odrubio glavu njegovom najboljem i možda jedinom pravom prijatelju — Tomasu Moru. Duboko potresen nečovečnošću toga zločina, Erazmo je rezignirano zavapio: »Kamo sreće da se Mor nikada nije bavio stvarima koje treba prepustiti teolozima.« Te reči zvuče kao da ih je Erazmo uputio samome sebi. Jer ko se više od njega bavio stvarima koje su bile više nego neprijatne teolozima, strepeći uvek da će ga zadesiti sudbina, koja je zadesila njegovog prijatelja Mora!

III

Pohvala ludosti je u svakom pogledu najbolje Erazmovo delo. To je pravo pesničko svedočanstvo čovečnosti u doba kada su najviše stradale prave ljudske vrednosti i kad je zdravom ljudskom razumu izgledalo da se sav svet pretvorio u ludnicu, pa još jedino Ludost može da govori istinu. Zato nije ni čudo što se u takvo doba ukorenilo verovanje da najviše mudrosti ima onaj ko se najviše krije pod maskom ludosti. Erazmo o tome govori:

»Svi, pre svega, veruju u onu opštepoznatu poslovicu: ‚Ako nešto nemaš, pravi se kao da imaš.' Po tome pravilu se već deci kazuje stih: ‚Najviša mudrost je u tome da se praviš lud kad treba.' Sad i sami možete zaključiti kakvo je neprocenjivo dobro ludost kad samo njena varljiva senka i golo podražavanje zaslužuju toliku hvalu učenih ljudi!«

Šta je drugo, dakle, preostalo Erazmu kad je hteo da kaže šta misli, a znao je da zbog istine može izgoreti na lomači, nego da mudro pusti Ludost da govori u njegovo ime? On uverava da mu je ta duhovita ideja došla sasvim slučajno kad je bio najmanje

raspoložen za ozbiljno duhovno razmišljanje. Kaže da se slučajno setio da je ime njegovog domaćina i prijatelja Tomasa Mora tako blisko grčkoj reči m o r i a, što znači ludost i da bi se moglo napisati jedno šaljivo delo u kome bi Ludost igrala glavnu ulogu (grčki: Moriae Encomion; latinski: Stultitiae Laus — Pohvala ludosti). Možda je zaista i takva slučajnost značila nešto u nastanku ovog dela, ali bi se pre moglo zaključiti da je Erazmo dugo vremena tražio podesne forme i mogućnosti da kaže što misli i da mu je to u ovom delu pošlo za rukom neuporedivo bolje nego ijednom njegovom savremeniku. Zašto da mudrac, koji se bori za istinu i pravdu, bude manje oprezan i lukav od onih koji mu na svakom koraku postavljaju zasede i kojima se nikako ne sviđa gola istina? Ako neko više voli Ludost nego Mudrost, onda neće biti nikakav greh ako se Mudrost prikrije pod maskom Ludosti jer, kako veli Erazmo, »mudri savetnici saopštavaju vladarima obično samo žalosne stvari i, oslanjajući se na svoju nauku, uzimaju slobodu da s vremena na vreme vređaju nežne uši zajedljivom istinom, a budale pružaju vladarima samo ono što oni najviše žele: šale, smeh, dosetke, lakrdije«.

Kad je odlučio da napiše delo u kome će Ludost uzeti glavnu reč, Erazmo je bio u veoma sumornom raspoloženju. U Rimu nije tražio ono što je privlačilo mnogobrojne hodočasnike, koji su hteli da dožive sjaj i veličinu prvog grada sveta, ali je, ipak, bio duboko impresioniran razuzdanošću i krajnjim nemoralom najviše crkvene hijerarhije. Najviše je bio ogorčen na papu Julija II koji je svakim svojim postupkom javno dokazivao da više drži do vojnih i finansijskih operacija, nego do vere i crkve. Erazmo je bio svedok njegove operacije protiv Bolonje, 1506. godine, kojom je zauzeo grad opsadom. A Erazmo nije ništa tako mrzeo kao rat. U stilu savremenih pacifista, on je bio protiv svih ratova, bez obzira iz kakvih se pobuda oni vode. Po njegovom mišljenju, rat je »tako svirepa stvar da više priliči divljim zverima nego lju-

dima, takvo bezumlje da pesnici zamišljaju da dolazi od furija, takva kuga da za sobom povlači opštu pokvarenost običaja, takva nepravda da ga mogu voditi samo najgori razbojnici i tako bezbožna stvar da nema ničeg zajedničkog s Hristom i njegovim učenjem; pa ipak, pape gube iz vida sve to i posvećuju se samo ratu«! Te su reči upućene direktno na adresu pape Julija II, koji će ga inspirisati i za pamflet *Julius exclusus* (Julius. Dialogus cuisdam viri), jedan od njegovih najoštrijih i najboljih pamfletskih spisa, koji po vrednosti ništa ne zaostaje za poznatim humanističkim pamfletom *Obcuri viri*. Ogorčen na Julija II, Erazmo u istom smislu nemilosrdno šiba »svete ovce u Hristu«, za koje kaže da »prolivajući potoke hrišćanske krvi, misle da na apostolski način brane crkvu, nevestu Hristovu, ako uništavaju one koje nazivaju neprijateljima: kao da crkva ima opasnijih neprijatelja od tih bezbožnih papa, koji ćutke dopuštaju da svet zaboravlja Hrista, koji ga okivaju zakonima gramzivosti, koji izopačavaju njegovu nauku nekim prisilnim tumačenjem i koji ga ubijaju sramnim načinom života«!

Pisati ovako otvoreno o papama, bilo je više nego opasno. On se, dakle, bukvalno igrao glavom, jer je imao protiv sebe čitavu vojsku bludnika, prevaranata, neznalica, pustolova i svakojakih propalica koji su bili spremni na sve ako im se dobro plati. Erazmo je to znao, ali po višem principu čovečnosti i istinoljubivosti nije mogao da ne kaže šta misli i da se na prividno šaljiv, čak lakrdijski način dobro ne naruga sistemu koji pruža daleko veće mogućnosti neznalicama i budalama nego mudrosti i ljudima koji stoje na samim vrhovima toga sistema. »Zar ne vidite, kaže Erazmo, one bednike što su se zadubili u studije filozofije, ili u druga teška i ozbiljna pitanja, kako većinom ostare pre nego što su okusili mladost, jer im stalne brige i oštri duševni napori postepeno iscrpljuju duh i sišu životne sokove! I, suprotno tome, pogledajte moje budale kako su utovljene i okrugle,

dobro zategnute kože, pravi akarnanski prasci, kao što se kaže, koje skoro nikad ne bi ni osećale nezgode starosti, kad se ne bi katkad zarazili u dodiru s pametnim ljudima, što se dešava.«

Erazmo prepušta Ludosti da kaže kolika je prednost onih koji su s njom u dobrim odnosima. Ona se bez ustezanja hvali da vlada svetom, jer »narod ne bi mogao dalje podnositi kralja, gospodar slugu, sobarica gospođu, učitelj učenika, prijatelj prijatelja, ni žena muža, ni vlasnik zakupca, sused suseda, domaćin gosta, ako ne bi jedan drugog čas varali, čas se jedan drugom ulagivali, čas jedan drugome pametno popuštali; ako se ne bi, jednom rečju, naslađivali nekim medom Ludosti«. Čitav život je takav i ljudi uspevaju samo onoliko koliko su u stanju da se koriste ludošću. »Šta je drugo ceo ljudski život, nadovezuje Erazmo, nego neka vrsta komedije u kojoj ljudi igraju svaki pod svojom maskom i svaki svoju ulogu, dok ih reditelj ne odvede s pozornice? A on često jednom istom glumcu daje različite uloge, tako da onaj ko je maločas predstavljao kralja u skerletu, odjednom postaje rob u prnjama. Sve je u svetu prividno, pa se ni komedija života ne izvodi drukčije.«

To je u neku ruku filozofija Erazmova humora, principijelni stav kojim on objašnjava zašto humoristički i satirički posmatra svet u kome živi. A da bi prikazao taj svet, slika čitavu galeriju tipova svoje epohe. Tu su pape i kardinali, popovi i monasi, plemići i prost svet, filozofi i naučnici, pesnici i umetnici. Svi su oni saradnici Ludosti i o svima njima i njihovim svojstvima govori Erazmo kao savršen satiričar. On kristalno jasno vidi prilike u kojima živi i ljude među kojima se kreće i za njega nema nikakvih tajni kad se radi o uzrocima nesreća koje su se svalile na ljudski rod. Zato on pušta Ludost da u njegovo ime pokaže gde su ti uzroci i kakve su prirode. Njegov je prutić uperen, pre svega, u pravcu Rima i on na usta Ludosti govori:

»A kada bi vrhovni poglavari crkve, koji su Hristovi namesnici, težili da se ugledaju na njegov život, da podnose njegovo siromaštvo i muku, da proučavaju njegovu nauku, da nose njegov krst, da preziru sve što je svetsko, i kad bi razmislili o samom imenu papa, — ko bi na svetu bio nesrećniji od njih? Ko bi kupovao taj položaj svim svojim imanjem, a ko bi pokušao da ga sačuva mačem, otrovom i svakojakim nasiljem? Oni bi izgubili nebrojena dobra kad bi im jednog dana došla pamet u glavu! Pamet, rekoh? Samo zrnce one soli koju spominje Hrist! Otišla bi u nepovrat tolika bogatstva, počasti, vlast, pobede, deljenje mnogih službi i zvanja, toliki porezi i prihodi od oproštaja grehova kojima trguju, toliko konja, mazgi, pratilaca, toliko uživanja!«

Prosto rečeno, otišao bi u nepovrat čitav sistem. Erazmo, doduše, pati od iluzije da bi se taj sistem mogao spasti povratkom crkve izvornom hrišćanstvu i to ga često navodi na pogrešne zaključke, ali malo greši kad govori o postojećem stanju stvari. Po pravilu, najoštriji je kad govori o teolozima, popovima, monasima i ostaloj feudalnoj bagri koja vlada svetom, ali kao pravi satiričar ne štedi nikoga i ništa što odstupa od zdravog ljudskog razuma. On ismeva sujetu, laž, uobraženost, šupljoglavost i svaki porok koji se održava uz pomoć Ludosti. Podsmeva se čak i onima koji su »celih trideset godina sastavljali jedan govor, koji je često samo kompilacija«, a ipak se »zaklinju da su ga napisali za tri dana, takoreći od šale, ili su ga kazivali u pero«. Pod udar njegove satire dolaze redom: pesnici, učitelji govorništva, razna piskarala i »oni koji žele da steknu besmrtnu slavu izdavanjem knjiga«, i koji su zbog toga »dostojniji žaljenja nego sreće zbog večitih muka koje podnose, jer u svojim rukopisima uvek dodaju, menjaju, brišu, izostavljaju, ponavljaju, proširuju, traže saveta i zlopate se devet godina dok se ne ispili rukopis, nikad zadovoljni«. Tu su, takođe, plagijatori koji »prisvajaju slavu koju je neko drugi stekao teškim trudom,

jer misle da će bar neko vreme imati koristi, iako će najzad biti utvrđen plagijat«. Ne izostaju ni »poštovani filozofi s bradom i ogrtačem« koji se hvale »da su jedino oni pametni, a svi ostali smrtnici su samo lepršave senke«. A što se jurista tiče, za njih kaže da su najviše sami sobom zadovoljni, iako je, u stvari, »njihov rad običan Sizifov posao, jer u jednom dahu istresu silesiju zakona, bez obzira da li se odnose na određenu stvar, i slažu glose, mišljenje na mišljenje i tako stvaraju uverenje da je pravna nauka najteža od svih«.

I tako redom, tim istim sjajnim stilom, erudicijom i nenadmašnim smislom za humor, slika Erazmo baš ono u čemu se ljudi raznih zvanja, položaja i sklonosti deformišu i udaljuju od svoje ljudske prirode.

Ti su ljudi, razume se, Erazmovi savremenici. On se podsmeva njihovim manama i porocima i njima savetuje, po jednom višem kriteriju čovečnosti i morala, da ne potržu »mač kojim se služe razbojnici i ubice, već duhovni mač kojim se prodire u najdublji kutak srca . . .« U tom savetu izražen je čitav smisao njegove težnje za humanizacijom hrišćanstva. Sam Erazmo, međutim, tim savetom nije uspeo da prodre do narodnih masa, jer je govorio latinskim jezikom i visokim stilom humanističke učenosti. Narod je slušao vođe koje je bolje čuo i razumeo. Zato je Erazmova slava počela da tamni već za njegova života. Ali njegova najbolja dela ipak nisu izgubila svoju pravu vrednost i značaj za buduće generacije čovečanstva. To se naročito može reći za *Pohvalu ludosti.* Tu je Erazmo visoko umetničkim stilom kazao mnoge istine o svetu u kome je živeo, koje nije smeo (ni znao) da kaže nijedan drugi njegov savremenik. Zbog toga *Pohvala ludosti* i ide u red velikih dela svetske književnosti.

Veljko Korać

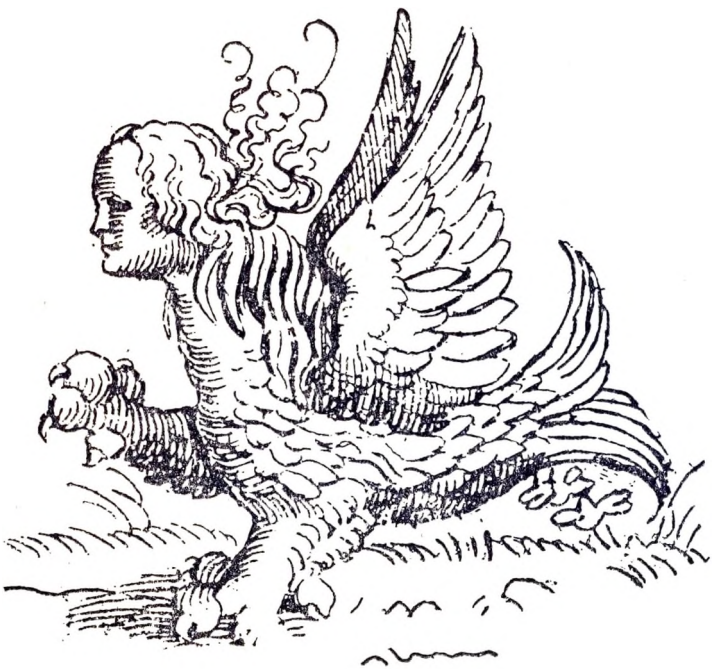

POHVALA LUDOSTI

Naslovna strana bazelskog izdanja iz 1676 godine

Šalje pozdrav svome Tomi Moru

Kad sam se nedavno vraćao iz Italije u Englesku, da ne bih čitavo vreme, koje je trebalo da presedim na konju, utratio u tričavim razgovorima »bez Muza«, više sam voleo da tu i tamo razmišljam o našem zajedničkom duhovnom delu i uživam u sećanju na prijatelje, isto toliko drage koliko i učene, koje sam tamo ostavio. Među njima si mi pred oči izlazio prvi ti, moj More; mislio sam na tebe i kad nisi bio uza me sa jednakim uživanjem kao što sam bio navikao da uživam u tvome prisustvu, od čega, neka me đavo odnese, ako sam ikad u životu okusio što slađe. I pošto sam mislio da nešto svakako treba da radim, a okolnosti nisu bile pogodne za ozbiljno duhovno razmišljanje, rešio sam da sastavim POHVALU LUDOSTI. Koja ti je Palada, reći ćeš, stavila tu bubu u glavu? Pre svega, na to me je privuklo tvoje prezime koje je toliko blisko reči ludost (moria), koliko si ti sam daleko od nje. A da si zaista vrlo daleko od nje, svedoči mišljenje celog sveta. Zatim sam slutio da će ova igra moga duha naići kod tebe na osobito odobravanje, jer ti obično uživaš u šalama ove vrste, ako nisi sasvim bez duha i soli, što nije slučaj sa ovom, ako se ne varam, i rado izigravaš ulogu nekog Demokrita u svakidašnjem životu. Iako se ti, prema vanrednoj bistrini svoga uma, mnogo razlikuješ od većine priprostih ljudi, ipak u tvome karakteru ima neverovatne ljupkosti i prilagodljivosti da i lako i sa uživanjem opštiš sa svakim kao čovek sa čovekom. Zato nećeš samo rado primiti ovo delo kao uspo-

menu iz ruku druga, već ćeš preuzeti i brigu nad njim, pošto je tebi posvećeno, pa, prema tome, i pripada tebi, a ne meni. Jer, možda će se naći zavidljivaca koji će klevetati kako su moje šale, s jedne strane, previše razuzdane da bi pristajale jednom teologu i da su previše zajedljive, s druge strane, da bi se mogle spojiti s hrišćanskom skromnošću. Oni će vikati da izvlačim na svetlost dana staru komediju ili nekakvoga Lukijana i da grabim sve što mi dođe pod zube. Ako koga ljuti beznačajna igra sadržaja, neka pomisli da to nije moj pronalazak, već da su davno veliki pisci radili to isto. Tako je Homer pre toliko vekova s duhovitim podsmehom opevao »Boj žaba s miševima«, Maron »Komarce i salatu od belog luka«, Ovidije »Orah«. Tako su Polikrat i njegov kritičar Izokrat hvalisavi Buzirisa a Glaukon pleo venac nepravdi; Favorin slavio Terzita i groznicu kvartanu, Sinezije ćelavost, Lukijan muvu i čankoliza; tako je Seneka napisao satiru na Klaudijevu apoteozu, Plutarh dijalog između Grila i Odiseja, Lukijan i Apulej o magarcu, i ne znam još o kakvom testamentu praseta Korokote Grunovića koga spominje sv. Hijeronim. Zato neka moji kritičari misle, ako im je milo, da sam se radi zabave igrao kamenčićima ili, ako im je draže, da sam jahao na leđima drvenog konjića. Kakva je to nepravičnost kad u životu rado dozvoljavamo šale pri svakom delu, a čoveku koji se znoji nad knjigom ne dajemo nikakve oduške, pa čak i kad se u njegovoj šali skriva istina i kad se igra razvija tako da ćitalac može od nje imati više koristi, ako ima nosa, nego od nekih pedantnih i uglednih rasprava. Kao, npr., kad neko u govoru, teškom mukom skrpljenom, hvali retoriku ili filozofiju ili opisuje vrline kakvoga kneza ili podiže narod u rat protiv Turaka; ili kad neko predskazuje budućnost, ili kad neko izmišlja nove metode za upoznavanje kozje dlake. I kao što nema gore gluposti nego ozbiljne reči pretresti budalasto, tako nema ni lepše zabave nego

tričarije tretirati na način koji im daje prividnu ozbiljnost. Drugi će dati sud o vrednosti moga dela, ali ja ipak mogu reći, ako me samoljublje nije sasvim zaslepilo, da sam ispevao hvalu Ludosti ali ne sasvim ludo. A da odgovorim na prekor o zajedljivosti — pisci su uvek imali tu slobodu da su nekažnjeno okušavali svoju duhovitost u običnom ljudskom životu samo ako ta sloboda nije prešla u razuzdanost. Zato se utoliko više divim osetljivim ušima današnjega doba, koje skoro ništa drugo ne mogu podneti nego svečane titule. Pa dalje, vidiš ovde-onde neke smušene vernike kako najgrublje sramote Hrista, kao što se i lakim šalama nabacuju na papu ili vladare, osobito ako se što odnosi na dobijanje hleba. A ko ljudske prirode tako ismejava, da li izgleda da ih više vređa, ili poučava, ili opominje? Zar ja, molim vas, ne ismejavam sebe sama? Osim toga, čovek koji ne pravi razliku među društvenim slojevima, ne upire žaoku protiv jednog čoveka već protiv ljudskih mana uopšte. Ako se ko bude našao i vikao da ga vređam, taj će odati ili svoju savest ili, bar, strah. Sv. Hijeronim se u tome rodu mnogo slobodnije i zajedljivije izražava, pa čak ni imena više puta ne štedi. A ja, sem toga što imena uopšte izostavljam, tako sam umerio svoj stil da će razumni čitalac lako uvideti da mi je bilo više do razonode nego da zajedljivosti. Ja ne plivam, po primeru Juvenala, po skrivenoj nečistoći zločina, jer se trudim da osvetljavam stvari više smešne nego stidne prirode. Ako postoji ko kome se ni to ne može dopasti, neka pomisli bar da je lepo što ga grdi Ludost koja mora ostati verna svome značaju, kad sam je uveo kao ličnost koja govori. Ali šta ja sve to pričam tebi, odličnom advokatu, koji umeš uspešno da rešavaš i sumnjive sporove.

Zdravo, rečiti moj More, i trudi se da marljivo braniš svoju Ludost.

NA SELU, 9. JUNA 1508.

LUDOST GOVORI

1 Može svet da priča o meni što mu je drago (jer mi nije nepoznato kako Ludost prolazi rđavo i kod najluđih), ipak sam ja, jedino ja, velim vam, kadra da uveseljavam i bogove i ljude. Nepobitan je dokaz moga tvrđenja to što čim sam stupila pred vaš mnogoljudni skup da progovorim koju reč, na vašim licima je očas zasijala neka nova i neuobičajena veselost: odjednom ste podigli čela, pozdravili me s tako radosnim i tako prijatnim osmehom i pljeskanjem da mi se zaista čini da ste se svi, sjativši se sa svih strana, napili nektara Homerovih bogova, pomešana s biljnim sokom što rasteruje žalost, dok ste maločas sedeli žalosni i mračni kao da ste tek izišli iz Trofonijeve pećine. Kao što se obično dešava, kada sunce posle oštre zime pokaže zemlji svoje veselo i sjajno lice, ili kada ponovo zaćarlijaju blagi prolećni povetarci i kada sve iznenada promeni izgled, a podmlađena priroda se zaodene svežim bojama, isto tako je i moje prisustvo izazvalo promenu na vašim licima. Ono što veliki govornici jedva mogu postići dugim i promišljenim

govorom da bi rasterali teške brige slušalaca, ja sam to postigla otprve samom svojom pojavom.

2 Odmah ćete saznati zbog čega sam se danas pojavila među vama u ovom nesvakidašnjem odelu, samo ako vam ne bude teško da mi poklonite svoju pažnju, ali ona ne sme biti kao na svetim propovedima, već napregnite uši kao kad slušate vašarske telale, lakrdijaše i šarlatane, baš kao što je naš prijatelj Mida slušao Pana. Jer me obuzela želja da za neko vreme preuzmem među vama ulogu sofista, ali ne sofistâ one vrste koji i dan-danji trpaju omladini u glavu nekorisne lakrdije i uče je većoj upornosti u prepiranju nego što je nalazimo u svađi žena, već ću podražavati starima koji su više voleli da se nazivaju sofistima, samo da bi izbegli ozloglašeno ime mudracâ. Njihov je glavni zadatak bio da pohvalama veličaju bogove i junake. Ali vi sada nećete čuti pohvalu ni u čast Herkula ni u čast Solona, već u čast moje ličnosti, tj. u čast Ludosti.

3 Pravo da vam kažem, ja prezirem mudrace koji proglašuju najvećom budalom i bestidnikom onoga ko se sam hvali. Neka takva čoveka smatraju koliko hoće ludim, moraju priznati da je pristojan. Jer šta je pristojnije nego da Ludost trubi sama o svojim zaslugama i da sama sebi peva slavopojke? Ko bi me mogao bolje naslikati od mene same? Da nisam slučajno nekome bolje poznata nego samoj sebi? I čini mi se da sam ja u tome čednija od većine velikih i mudrih ljudi ovoga sveta, koji obično iz neke lažne stidljivosti iznajmljuju kakva ulizljiva govornika ili praznoslovna pesnika od kojih slušaju pohvale koje nisu ništa drugo do presna laž. Međutim, vajni gospodin plašljiva izgleda širi perje kao paun, šepuri se na reči laskavca koji smetenjaka upoređuje s bogovima, koji ga ističe kao najviši primer svih vrlina, mada zna da je on od toga beskrajno daleko, koji kiti svraku tuđim perjem, koji pokušava da crnca načini belim; rečju, koji od muve pravi slona.

Najzad, ja se držim poznate narodne izreke koja ti dopušta da se hvališ sam ako nemaš drugog hvalioca. Pa ipak me pokatkad hvata jeza zbog držanja ljudi: rekla bih da je to nezahvalnost ili nemarnost. Iako me svi oni duboko poštuju i rado primaju moja dobročinstva, ipak se posle toliko vekova nije našao niko ko bi jednim zahvalnim govorom proslavio Ludost, dok su razni Buziridi i Falaridi, groznice kvartane, muve, ćelavost i druge strahote te vrste pronašli ljude koji su žrtvovali svoje snage da bi ih ovekovečili u brižljivo sastavljenim pohvalama. Od mene ćete, pak, čuti govor nepripremljen i govornički nedoteran, ali utoliko istinitiji.

4 Nemojte misliti da ovo govorim zbog toga što hoću da se razmećem svojim darom, kao što čini većina govornika. Tako se oni, kao što znate, iako su celih trideset godina sastavljali jedan govor, koji je često samo kompilacija, ipak zaklinju da su ga napisali za tri dana, tako reći od šale, ili su ga kazivali u pero. A meni je, naprotiv, uvek bilo najdraže što mogu da govorim ono što mi trenutno padne na pamet. Zato neka niko ne očekuje da ću, po ugledu na svakidašnje govornike, dati definiciju same sebe, a još manje podelu. Ni jedno ni drugo se ne bi slagalo s mojim bićem: jer kako će neko da me okuje u granice kad se moja moć proteže tako daleko po svetu, kako će neko da me podeli kad me čitav ljudski rod poštuje kao božanstvo? I onda, kakva smisla ima predstavljati definicijom tako reći moju senku i lik, kad sam lično pred vama i kad se gledamo oči u oči? Ja sam, kao što vidite, ona prava darovateljica dobara koju Latini zovu Stultitia a Grci Moria.

5 Nego zar sam morala i to da kažem? Kao da me ne bi odalo samo lice, kao da mi na čelu ne piše ko sam! Ili, ako bi ko tvrdio da sam Minerva ili

Mudrost (Sofia), već bi ga pogled na mene uterao u laž; čak da ne progovorim ni reči, moj lik će ipak biti pravo ogledalo moje duše. Na mojim obrazima nema mesta za mazanje: što nosim u srcu, to kazuje i moja spoljašnjost. Svuda sam i uvek jednaka samoj sebi u toj meri da me ne mogu sakriti ni oni koji se prikrivaju pod maskom i imenom Mudrosti, pa šećkaju kao majmuni u purpurnom odelu ili magarci u lavljoj koži. Svejedno što se upinju iz petnih žila da se pretvaraju, ipak odnekud provire magareće uši i odaju Midu.

Tako mi Herkula, nezahvalni su ti vragolani koji se, iako su mi najverniji sledbenici, stide moga imena pred celim svetom, i često ga pripisuju drugima kao sramno i nečasno! I zašto ne bismo te ljude, koji su stvarno μωρότατοι (budale i po), a ovamo bi hteli da izgledaju mudri kao Tales, s punim pravom nazvali μορωσόφοι (mudrim budalama)?

6 Jer mi izgleda zgodno da i s te strane podražavam našim govornicima koji smatraju da su ravni bogovima ako se mogu pojaviti kao pijavice s dva jezika, i misle da su učinili nešto veliko ako latinsko štivo prošaraju ovde-onde nekim grčkim rečima kao ukrasom, pa čak ako im tu i nije mesto. Dalje, ako ne znaju starih izraza, onda izvlače iz kakvih ubuđalih knjižurina četiri-pet starinskih reči kojima zasenjuju oči slušaocu, tako da oni koji ih razumeju još više cene svoje znanje, a oni koji ih ne razumeju utoliko više im se dive ukoliko ih manje razumeju. Zato naši ljudi nalaze ne malo uživanja i u tome što poštuju naročito one stvari koje su im najnepoznatije. A neki nešto sujetniji među njima, da bi drugima izgledalo kao da sve jasno razumeju, smeše se i pljeskaju i strižu ušima kao magarac uzvikujući: tako je, tako je. Toliko o tome, a sad ću se vratiti na stvar.

7 Moje ime, dakle, znate, gospodo — kakav nadimak da vam dam? — Arhiludaci, šta drugo mogu? Jer kakvim drugim časnijim imenom može božica Ludost da oslovi svoje vernike? Ali kako mnogima među vama nije poznato kakva sam ja roda, pokušaću da vam to ispričam s milostivom pomoću muzâ. Moj otac nije bio ni Haos ni Saturn, ni Japet, ni bilo koji od onih otrcanih i prašnjavih bogova, već Pluton, jedan jedini otac bogova i ljudi, iako se tome protive Heziod i Homer, pa čak i sâm Jupiter. Na njegov jedini pokret se, danas kao i nekada, okreće gore i dole sve sveto i nesveto: ratovi, mir, kraljevstva, sabori, sudovi, javne sednice, venčanja, ugovori, savezi, zakoni, umetnosti, šale, zbilje — oh, već mi ponestade daha! — ukratko, po njegovoj se volji obavljaju svi javni i privatni poslovi ljudi. Bez njegove pomoći sva ona sitna pesnička božanstva, usuđujem se da kažem još više, čak ni oni odabrani bogovi, ili uopšte ne bi postojali, ili bi prosto tavorili »od domaće hrane«. Na koga se Pluton rasrdi, tome ne može dovoljno pomoći ni Palada; i, obratno, kome je naklonjen, taj može i samom Jupiteru Najvišem, uprkos njegovim strelama, da namakne zamku.

Ponosim se što potičem od takva oca. On me nije izvukao iz svoga mozga kao Jupiter svoju namrgođenu i strašnu Paladu; mene je rodila Neota, najlepša i najvedrija od svim nimfa. Ja nisam plod dosadne bračne dužnosti, niti sam zakonito dete kao bangavi kovač, nego su se moji roditelji spojili, što je kudikamo slađe, »u nežnosti i ljubavi« (ψιλότητι μιχθείζ), kao što veli naš Homer. Moj otac, da ne biste bili u zabludi, nije onaj Aristofanov Pluton, već pognut pod teretom godina, već slep: o, onda je bio još u naponu snage, pun mladićkoga žara, i ne samo žara već i mnogo više nektara koga se tada slučajno beše natreskao na jednoj gozbi bogova u izobilju i preko guše!

8 E, ako me uspitate najzad nešto o rodnom kraju, jer se i dan-danas smatra da je za odlično poreklo osobito važno u kome je mestu odjeknula prva dreka — nisam rođena ni na lutajućem Delu, ni na valovitom Okeanu, ni u zasvođenim pećinama; moja domovina su ona Srećna ostrva na kojima uspeva sve bez oranja i sejanja. Tamo se ne zna za rad, starost i bolest; tamo ne raste na njivama asfodel, slez, lan, vučji bob ili pasulj, niti kakve druge trice te vrste; na sve strane ti mame oči i nozdrve mole, panaceje, nepente, majoran, ambrozija, lotos, ruža, ljubičica, zumbul — ukratko, pravi Adonisov vrt.

Rođena u takvom raju, nisam započela život plačem, već sam se, naprotiv, vragolasto nasmešila majci. Ja ništa ne zavidim moćnom Kronionu što mu je koza bila dojilja, jer su mene na svojim prsima othranile dve vrlo prijatne nimfe: Meta, kći Bahova, i Apedija, kći Panova. I njih vidite ovde u grupi mojih pratilaca i sluškinja. Ako želite da saznate pojedinačno njihova imena, čućete ih od mene, ali ipak ne drukčije nego na grčkom jeziku.

9 Ova ovde što tako ponosno uzdiže obrve zove se ψιλαυτία (Samoljubivost); ovoj što kao da se smeje očima i pljeska rukama ime je κολακ α (Laska); ova što napola spava zove se λήθη (Zaboravnost); ona tamo što se oslanja na oba lakta prekrštenih ruku zove se μισοπονία (Lenjost); ova s vencem ruža na glavi i zavijena u mirisni oblak je ἡδονή (Naslada); ona tamo s neodređenim i izgubljenim pogledom zove se ἄνοια (Lakomislenost); najzad, ova okrugla, debeljuškasta, s glatkom kožom naziva se τροφή (Razuzdanost). Među devojkama vidite i dva muška božanstva od kojih se jedno zove κῶμος (Gozba) a drugo νήγρετος ὕπνος (Tvrdi san). Pomoću ovih vernih slugu podvrgavam pod svoju vlast ceo svet i vladam i nad vladarima.

10 Sad znate moje poreklo, moje vaspitanje i moje pratioce. Da ne bi ko mislio da bespravno prisvajam ime božice, hoću da pokažem koliko koristi donosim i bogovima i ljudima i kako daleko dopire moja moć. Načuljite uši i slušajte! Neko je pametno napisao da je bitna osobina bogova upravo to što pomažu ljudima; pa ako su po zasluzi skupljeni u savet bogova oni koji su naučili ljude kako se pravi vino, kako se seje žito ili im pokazali druge korisne stvari, zašto se ne bih s pravom nazvala i smatrala alfom svih bogova ja, koja jedina svima delim sve dobro?

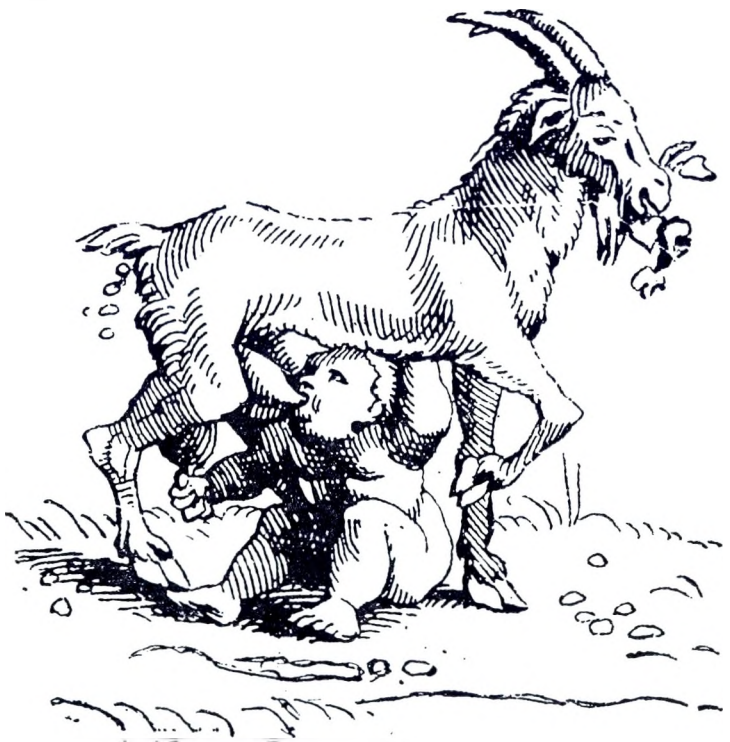

11 Pre svega, šta može biti slađe i dragocenije od života? A u rađanju živih bića ko više sudeluje od mene? Ni koplje Palade, kćeri moćnoga oca, ni egida Jupitera koji skuplja oblake ne utiču na oplođavanje i raspložđavanje ljudskoga roda. Čak i sam otac bogova i kralj ljudi, koji jednim migom zatrese ceo Olimp, mora — o, jadnika — da odloži svoju trozubu munju i da ublaži svoj titanski pogled kojim, ako mu se svidi, zastrašuje sve bogove, pa da, po glumačkom običaju, uzme tuđ lik, ako ponekad zahte da radi ono što radi uvek, tj. da pravi male bogove!

Stoici smatraju da su najbliži bogovima. A pokažite mi samo jednoga, pa ma on bio i tri, četiri, i hiljadu puta stoik, koji ne bi, ako ne svoju bradu, znamenje mudrosti (koje, uostalom, nosi i jarac), a ono svakako uklonio strogost s lica, izgladio bore na čelu, odbacio svoja čelično tvrda načela i za kratko vreme počeo praviti ludosti i budalaštine; ukratko, mene, tvrdim, mene mora pozvati dobri mudrac ako hoće da postane otac!

A zašto ja ne bih, po svom običaju, govorila s vama otvorenije? Pitam ja vas, zar bogove ili ljude rađaju udovi kao što su: glava, lice, grudi, ruke, uši, koji se smatraju kao ugledni udovi tela? Ne bih rekla! Ud koji produžava ljudski rod tako je glup i tako smešan da mu ni ime ne možeš izreći bez kikotanja. On je onaj sveti izvor iz koga sve crpe život i pouzdaniji je od poznate Pitagorine četvorke.

Koji će čovek, molim vas, navući bračni jaram sebi na vrat, ako samo, kao što obično čine filozofi, prethodno proceni nezgode zajedničkog života? Ili, koja će žena pristati na bračne dužnosti, ako sazna ili promisli kako je opasan porođaj i kako je teško vaspitanje deteta? Prema tome, ako za život dugujete zahvalnost braku, a za brak dugujete zahvalnost mojoj sluškinji Lakomislenosti, pomislite onda koliko li tek zahvalnosti dugujete meni! Pa dalje,

koja bi žena htela, kad je već jednom sve iskusila, da počne iznova ako pored nje ne bi stajalo božanstvo zaborava? A ni sama Venera ne može poreći, pa neka Lukrecije govori šta hoće, da njena moć nije jalova i uzaludna bez moje pomoći i zaštite.

Iz te moje pijane i vesele igre rađaju se, dakle, veliki filozofi i njihovi sadašnji naslednici monasi i kraljevi u purpuru i pobožni sveštenici i triput svete pape; i, najzad, čitava četa pesničkih božanstava čiji je broj tako golem da Olimp, koji je vrlo prostran, jedva može da ih primi.

12 Ali bi bilo premalo da mi ljudi duguju zahvalnost samo za klicu i izvor života; zbog toga hoću da pokažem da su sve životne prijatnosti nastale od moje darežljivosti. Jer šta je život i da li je uopšte vredan toga imena, ako iz njega izbaciš uživanje? Vi pljeskate, što znači da je tako. Ja sam znala da među vama nije niko tako pametan, ili, bolje, tako lud — ne, radije ću reći pametan — da zastupa takvo mišljenje. Pa čak ni stoičari ne preziru uživanja; samo to oni vešto prikrivaju, i pred svetom žestoko napadaju zabave, tek da bi zaplašili druge i onda sami uživali još neobuzdanije. Ali neka mi kažu, tako im Jupitera, koji to dan života ne bi bio žalostan, brižan, dosadan, budalast, težak ako ga ljudi ne bi zasladili uživanjem, tj. začinom Ludosti? Za tu istinu može biti dobar dokaz onaj nikad dovoljno hvaljen Sofokle koji je napisao najlepšu pohvalu u moju počast: život je prijatan kad se ne misli ništa. Ali, hajde, objasnimo celu tu stvar podrobnije.

13 Prvo, ko ne zna da je detinjstvo najveselije i najprijatnije doba u čovekovu životu? A šta je to kod dece zbog čega ih tako volimo, zbog čega ih tako negujemo i mazimo da se čak i neprijatelj

razneži na njih i pruža im pomoć — ako nije primamljiva čar ludosti? Mudra priroda je utisnula namerno deci izvesnu draž, jednu crtu ludosti, da bi njome mogla da zaslade muke onih koji ih podižu i da bi ulagivanjem zaslužila zaštitu koja im se daje.

Zatim, posle ovog doba dolazi mladost. Kako je ona svima mila, kako svi žele da joj budu od koristi, kako vole da je uzdižu, kako uslužno pružaju ruke da bi joj pomogli! A odakle, molim vas, mladim bićima ta privlačnost što očarava? Od mene. Zbog moje dobrote nemaju ona ni trunke pameti i zbog toga su vrlo bezbrižna. Neka budem lažljivica ako ta deca, čim poodrastu, čim ih škola uputi u svakidašnji život i počnu da mudruju kao matorci, ne počnu gubiti cvet svoje lepote, ako ne oslabi njihova živahnost, ako im se ne ugasi veselost i ne splasne njihova čilost. I što se čovek više udaljuje od mene, sve manje ima od života, dok ne dođe mrzovoljna starost, koja je na teretu ne samo drugima već i samoj sebi. Starost bi, doduše, bila nesnosna svim ljudima da ja, iz samilosti prema tolikim teškoćama, ne stanem uz nju. Kao što obično bogovi kod pesnika nekom metamorfozom ublažuju smrt onima koji umiru, isto tako i ja, koliko sam kadra, pozovem čoveka koji je sasvim blizu groba da se vrati u detinjstvo. I tako svet s pravom za stare ljude kaže da su se podetinjili.

Ako bi ko, možda, hteo da sazna kako ja vršim taj preobražaj, lepo, ni to neću sakriti. Povedem ih na izvor naše Lete, a ona izvire na Srećnim ostrvima (kroz donji svet teče samo rukavac ove reke), da se tamo napiju »dugog zaborava«, pa kad im postepeno odminu brige, ponovo postaju deca.

Pa oni, čujem prigovore, blebeću, govore gluposti. Dobro, znam ja to. Ali baš to i znači podmlađenje. Zar biti dete znači nešto drugo nego besmi-

sleno blebetati i govoriti gluposti? I zar nije najlepša draž detinjstva u tome što nema pameti? Ko ne bi pred detetom koje govori kao zreo čovek osetio, kao pred strašilom, mržnju i odvratnost! To potvrđuje isto tako narodna poslovica koja kaže: Mrzim dete čija pamet sazri pre vremena.

Ko bi, ipak, izdržao da ima svakodnevno posla sa starcem koji bi sjedinio u sebi veliko životno iskustvo, živahnost duha i bistrinu suda? Zbog toga mi čovek duguje zahvalnost što se u starosti podetinji. Tako se bar moj izlapeli čiča oslobodi neprijatnih briga koje muče pametnoga; često je zabavan drug u piću; ne oseća dosadu života koju muževno doba jedva podnosi; katkad se vrati onim trima zloglasnim slovima, kao onaj starac u Plauta, zbog čega bi bio vrlo nesrećan da je pri pameti. Ovako je, mojom milošću, blažen, drag prijateljima, pa čak ni u društvu nije nesnosan. Tako i u Homera iz Nestorovih usta teče beseda »slađa od meda«, dok je Ahilova puna gorčine; i zar u istog pesnika ne čujemo kako se starci ratnici, sedeći na zidu, »javljaju prijatnim brbljanjem«! U tom pogledu, reklo bi se, starost nadmašuje detinjstvo, jer je ono, iako srećno, ipak detinjasto i lišeno posebne životne poslastice, pravog brbljanja.

Dodajte tome da starci silno vole decu i da su deca isto tako privržena starcima (sličan se raduje sličnom). I, zaista, ta dva doba imaju mnogo sličnosti: samo starci imaju više bora na licu i više rođendana za sobom. Inače se sve podudara: seda kosa, bezuba usta, neugledno telo, želja da se pije mleko, mucanje, brbljivost, ludorije, zaboravnost, lakomislenost — jednom rečju: sve! I što dublje zalaze u starost, to im se više vraća sličnost sa detinjstvom, dok jednom kao deca ne odu sa ovog sveta bez gađenja prema životu i bez straha od smrti.

14 Pa hajde, neka sad neko, ko hoće, uporedi ovu moju dobrotu s metamorfozama drugih bogova! Nema smisla da iznosim ovde šta oni rade u besu, mislim sad na one kojima su najviše naklonjeni, pa ih obično pretvaraju u drvo, u pticu, u cvrčka, čak i u zmiju: kao da nije isto postati nešto drugo ili umreti! Ja, pak, istoga čoveka vraćam u najbolje i najsrećnije doba njegova života. Kad bi se ljudi, ukratko, uzdržavali od svake veze s mudrošću i stalno sa mnom provodili vek, ne bi uopšte znali ni za kakvu brigu i srećno bi uživali u trajnoj mladosti. Zar ne vidite one bednike što su se zadubili u studije filozofije, ili u druga teška i ozbiljna pitanja, kako većinom ostare pre nego što su i okusili mladost, jer im stalne brige i oštri duševni napori postepeno iscrpljuju duh i sišu životne sokove! I, suprotno tome, pogledajte moje budale kako su utovljene i okrugle, dobro zategnute kože, pravi akarnanski prasci, kao što se kaže, koji skoro nikad ne bi ni osećali nezgode starosti, kad se ne bi katkad zarazili u dodiru s pametnim ljudima, što se dešava. Ali šta ćemo, svet je tako uređen da čovek ne može biti potpuno srećan.

Uz ovo još ide kao važan dokaz poznata poslovica koja kaže da jedino ludost može, s jedne strane, zadržati mladost koja brzo odlazi i, s druge, zaustaviti neugodnu starost. I nije neosnovano ono što se priča o Brabantima, tj. da starost drugim ljudima obično donosi mudrost, a oni, ukoliko se više približavaju starosti, postaju sve luđi; pa ipak, ne postoji pleme koje bi umelo da živi veselije ili koje bi manje osećalo pustoš starosti. Njihovi susedi su i po mestu stanovanja i po načinu života moji Holanđani; jer zašto da ih ne nazovem svojima, kad su tako verni moji poštovaoci da su zaslužili čak nadimak izveden od moga imena! Oni ga se ne stide; naprotiv, i ponose se njime.

Pa sad neka idu glupi i budalasti i neka traže razne Medeje, Kirke, Venere, Aurore i još ne znam kakve izvore da bi sebi povratili mladost, mada je mogu davati samo ja, pa je svakodnevno i dajem! Ja imam onaj čudotvorni sok kojim je Memnonova kći produžila mladost svojem dedu Titonu; ja sam ona Venera čijom se milostivom pomoću podmladio i Faon, tako da se Safo smrtno zaljubila u nj; moje su čarobne travke, moje su basme, ako ih uopšte ima, moj je onaj izvor koji ne samo što vraća izgubljenu mladost već je, što je mnogo privlačnije, čuva zauvek.

Aka se, dakle, svi vi slažete s mojim mišljenjem da ništa nije ljupkije od mladosti ni mrskije od starosti, mislim, gospodo, da sami treba da uvidite kako vam dajem neprocenjivo dobro i kako vas udaljujem od neizmernog zla.

15 A šta sada da govorim dalje o ljudima? Pogledajte celo nebo, a ja ću podneti da se i moje ime izvrgne porugama, ako neko uopšte pronađe jednog jedinog boga koji ne bi bio omrznut i prezren da mu nije pomoglo moje božanstvo! Zašto je Bah večiti mladić kovrdžave kose? Svakako zato što je uvek mahnit i pijan, što mu život teče u gozbama, u igri, pesmi i šali i što s Paladom ne dolazi baš ni u kakav dodir. Najzad, ne pada mu ni na um da traži da ga smatraju za mudraca; naprotiv, raduje se kad ga poštuju u lakrdijama i ludostima. I ne obazire se na poslovicu koja mu je podarila nadimak budale i koja kaže da je luđi od Moriha. Taj nadimak su mu dali zato što sedi pred vratima hrama i što ga seljaci za vreme berbe iz obesti mažu širom i svežim smokvama. A kakvim ga sve porugama nije obasipala stara komedija! Ludi bog je, kažu, i zaslužio da se rodi iz bedra!

Međutim, ko ne bi više voleo da bude lakrdijaš, obesni ludak, uvek raspoložen, večito mlad, koji

uvek svima donosi razonodu i uživanje, nego, recimo, pritvorni Jupiter, koji zadaje strah celome svetu, ili stari Pan, koji svuda stvara pometnju svojom bukom, ili gadni Vulkan, uvek strašno izgaravljen od rada u kovačnici, ili čak sama Palada, koja zastrašuje svojom Gorgonom i kopljem i uvek mrko gleda?

Zašto je Kupidon uvek dečak? Zašto? Zato što je šaljivčina, što ne radi i što ne misli nikad ništa pametno! Zašto se lepota zlatne Venere uvek podmlađuje? Baš zato što je sa mnom u srodstvu; otuda i nosi na licu boju moga oca, i otuda je Homer i naziva zlatnom Afroditom. Sem toga, stalno se smeška, ako samo poverujemo pesnicima ili njihovim takmacima kiparima. Koje su božanstvo Rimljani ikad pobožnije obožavali od Flore, matere svih uživanja?

Isto tako, bude li neko ispitivao život srditih bogova u Homera i ostalih pesnika, pronaći će da je sve puno ludosti. Što da govorim o delima ostalih bogova, pomenuću Jupitera, gromovnika čije su ljubavne pustolovine svima vama dobro poznate. Stroga Dijana je zaboravila na svoj pol i ništa drugo nije radila nego lovila, pa ipak nije manje ludovala za svojim Endimionom! I zaista bi mi bilo milije da bogovi slušaju svoje grehe od samoga Momosa, od koga su ih nekad slušali vrlo često. Ali su ga oni nedavno, u besu, bacili na zemlju zajedno sa Atom, jer bogovi više nisu mogli da podnose da im on bezobzirno muti sreću svojom pameću. I niko od ljudi ne prima toga izgnanika pod svoj krov, a najmanje mesta za njega ima na vladarskim dvorovima, gde glavnu ulogu igra Laska, moja sledbenica; ona s Momosom ima veze koliko i vuk s jagnjetom.

Pošto su se bogovi tako oslobodili Momosa, još mnogo slobodnije se upuštaju u šale i veselje, jer se ne plaše nikakva tutora i provode bezbrižan život, kako kaže Homer. Kakve sve šale ne zbija onaj

smokvasti Prijap! Kakav smeh izaziva Merkur svojim lopovlucima i prevarama! Štaviše, i Vulkan obično igra ulogu lakrdijaša na gozbama bogova i zabavlja društvo svojim bangavim hodom, zajedljivim šalama i veselim dosetkama. Silen, stari zaljubljeni ludak, obično izvodi kordak s Polifemom, koji trese seljačko kolo, i s bosonogim nimfama koje igraju balet. Satiri, polujarci, igraju atelanske igre, Pan izaziva smeh u svih nekim neukusnim pesmama, ali bogovi ipak više vole da slušaju njega negoli muze, osobito kad nektar već počne da im navire u glavu. Zar sada treba da nabrajam šta sve čine pijani bogovi posle gozbe! Čine, bogme, takve gluposti da katkad i sama ne mogu da se uzdržim od smeha. Ali će biti bolje da metnem prst na usta kao Harpokrat, jer ne znam da li me slučajno ne prisluškuje neki bogovski Korikajac kako pričam nešto što čak ni Momos nije smeo da brblja nekažnjeno!

16 Ali je već vreme da, po ugledu na Homera, ponovo siđemo na zemlju ostavljajući nebesa i uvidimo da ljudi uživaju samo onoliko sreće i veselja koliko im ja dopuštam. Pogledajte s koliko se smotrenosti pobrinula priroda, majka i stvoriteljka ljudskog roda, da se sve svuda začini ludošću. Po stoičkoj definiciji, mudrost se sastoji u tome da se upravljamo prema razumu; a ludost, naprotiv, znači podati se samovolji strasti. Iz straha da ljudski život ne bude tužan i strašan, Jupiter je dodelio čoveku mnogo više strasti nego razuma, i to u odnosu pola uncije prema asu (24 : 1)! Sem toga, sabio mu mozak u jedan uski kutak glave, a čitavo telo prepustio strastima. Najzad je stavio usamljenom razumu nasuprot, rekla bih, dva vrlo moćna neprijatelja: prvi je srdžba, koja gospodari u grudnoj tvrđavi i u srcu, izvoru života; drugi je požuda, koja sebi vrlo široko prisvaja vlast, sasvim dole do prepona. A šta može razum protiv te dve udružene sile, dovoljno jasno pokazuje svakidašnji ljudski život. On jedino može da viče do promuklosti i da daje moralne pouke. Ti se, pak, podanici bune protiv svoga kralja i ružno ga nadvikuju, te on najzad, umoran, mora da se povuče i digne ruke.

17 Uostalom, pošto je čovek rođen za vođenje javnih poslova, trebalo mu je dati i malo više od tog komadića (unčice) razuma. Jupiter je, pak, da bi mu pomogao kao što valja, mene upitao za savet, kao i više puta u sličnim prilikama. Ja sam mu zaista odmah dala savet dostojan mene: neka muškarcu pridruži ženu; ona je, doduše, ludo i glupo stvorenje, ali je šaljiva i mila, pa će u domaćem životu, svojom ludošću umanjivati i blažiti duhovne muke svoga muža. A što izgleda da je Platon u nedoumici da li da ženu stavi u red razumnih ili glupih bića, treba shvatiti tako kao da je hteo da naglasi izrazitu ludost njena pola. Pa kad jedna žena slučajno

hoće da je smatraju pametnom, ona time samo udvostručuje svoju glupost, baš kao kad bi neko hteo da namaže vola mašću kojom se mažu atlete, protiv volje i uz negodovanje Minerve, kao što se obično kaže. Jer greši dvostruko svaki onaj koji radi protiv prirode, pa se maže belilom vrline i trudi se da preokrene svoj prirodni dar. I kao što, kako kaže grčka poslovica, majmun ostaje uvek majmun, pa makar bio odeven u skerlet, isto tako i žena ostaje uvek žena, tj. luda, ma kakvu masku metnula na sebe.

Ja svakako ne mislim da je ženski pol toliko budalast da bi mi zamerio što mu pripisujem ludost, jer sam i sama žena i uz to oličenje Ludosti. Pa ako se stvar pravično proračuna, žene imaju da zahvale Ludosti što su u mnogo čemu srećnije od muškaraca. U prvom redu zbog lepote koju one s pravom uzdižu iznad svih stvari, jer pomoću nje mogu tiranisati i same tirane! Odakle inače u muškaraca ona strašna spoljašnost: hrapava koža, gusta brada što ga čini starijim — ako ne od štetne mudrosti? Žene, pak, uvek imaju glatka lica, umilan glas, nežnu kožu kao da uvek podražavaju večnoj mladosti. Zatim, šta one drugo žele u životu nego da se što više dopadaju muškarcima? To je jedini cilj onom pustom udešavanju, mazanju, kupanju, češljanju, mirisanju; s tim ciljem upotrebljavaju mnoga veštačka sredstva da ulepšaju lice, da oboje obrve i da neguju kožu. Čime se uopšte mogu više umiliti ljudima nego ludošću! Jer nema na svetu stvari koju muškarci ne bi dopustili ženama. I to za kakvu drugu nagradu ako ne za uživanje! Nijednom drugom stvari ih ne zabavljaju tako kao glupošću! Niko neće poreći tu istinu, ako se samo seti kakve sve budalaštine muž brblja sa ženom i kakve gluposti pravi kad god hoće da mu žena pruži uživanje.

Tu imate prvu i naročitu nasladu u životu i izvor iz koga ona ističe.

18 Priznajem da ima ljudi, osobito staraca pijanica, kojima je više stalo do boce nego do ženice i koji najviše uživanja nalaze u pijankama. Da li se uopšte može prirediti kakva sjajna gozba bez žena, o tome neka sude drugi; ali je izvesno da baš ništa ne može biti prijatno ako se ne začini ludošću. Ako niko među gostima nije lud, ili ako bar ne izgleda da bi ih mogao uveseljavati, dovode za pare kakva lakrdijaša ili uzimaju kakva smešna parazita koji umeju smešnim, tj. budalastim dosetkama da oteraju tajac i mrtvilo sa stola. Jer kakva bi smisla imalo opterećivati želudac tolikim jelima, tako skupocenim i tako biranim poslasticama, ako ne bi u isti mah i oči, i uši, i sva duša uživali u smehu, šalama i dosetkama? Sve one uobičajene navike pri gozbama: biranje kralja gozbe, igranje kocke, nazdravljanje, obređivanje istom čašom, pevanje s mirtinom grančicom u ruci, igra i pantomima — sve to nije izmislilo sedam grčkih mudraca, već sam pronašla ja, na sreću ljudskog roda. Priroda je svih tih stvari takva da, ukoliko imaju više ludosti, utoliko imaju više čari za ljudski život, koji ne bi trebalo ni da se naziva životom ako bi bio tužan; a svakako bi morao biti tužan ako tom vrstom razonode ne biste rasterali dosadu koja kao da je rođena s vama!

19 Ali će možda biti ljudi koji preziru ovu vrstu uživanja, pa se zadovoljavaju ljubavlju i drugovanjem s prijateljima i govore da je prijateljstvo jedina stvar koju treba poštovati iznad svega i da je čak neophodno kao vazduh, vatra i voda; s druge strane, da je tako prijatno da bi onaj koji uništi prijateljstvo ugasio sunce na nebu; i da je ono, najzad, tako vredno poštovanja — ako se taj izraz uopšte može preporučiti — da se ni filozofi ne plaše da ga ubroje među najveća dobra.

A šta ćete tek reći ako vam dokažem da sam ja i početak i kraj toga tako velikog dobra? Ja ću vam to dokazati, ali ne na način krokodilitâ i ro-

gatih sorita ili na način drugih dijalektičkih prepredenosti, već na tako jasan i opipljiv način da će svako razumeti. Da pogledamo, dakle! Prikrivati poroke prijateljâ, zavaravati se, biti slep za njih, pa čak voleti krupne mane i diviti im se kao da su vrline, zar to ne liči na ludost? Ako ovaj ljubi bradavicu svoje prijateljice, ako onome miriše polip njegove miljenice, ako otac tvrdi da njegov razroki sin ima Venerine oči — pa šta je to ako ne sušta ludost? Priznajte glasno da ludost i jedino ludost sklapa i održava prijateljstvo. Govorim ovde samo o ljudima od kojih nijedan nije rođen bez mana i među kojima je najbolji onaj koji ih ima najmanje. To ne važi, međutim, za mudrace koje filozofija ubraja u bogove. Među njima se prijateljstvo ili uopšte ne vezuje ili je to prijateljstvo dosadno i neprijatno, i sklapa se samo s vrlo malim brojem ljudi (da ne kažem da se ne sklapa ni s kim, jer bi to bilo nepravedno tvrditi). A to dolazi otuda što je velika većina ljudi luda, pa čak nema čoveka koji na ovaj ili onaj način nije udaren mokrom čarapom; svi liče jedni na druge, a sličnost je temelj prijateljstva.

Ako se ponekad ti strogi mislioci i povežu uzajamnom simpatijom, ona zaista nije bogzna kako čvrsta i dugotrajna; te cepidlake su u tolikoj meri prodorne da oštrim pogledom uočavaju mane prijatelja kao kakav orao ili epidaurska zmija. A kako su sami, za sopstvene mane, krmeljivi, kako ne vide torbe koje im vise s leđa! Kad je već po prirodi tako da se ne može naći čovek koji nije opterećen krupnim manama, pa kad se tome doda još razlika u godinama i obrazovanju, toliko grešaka, toliko zabluda, toliko nedaća u ljudskom životu, kako bi mogla, makar i jedan sat, postojati prijateljska veza među tim Argusima, ako joj se ne bi pridružilo ono što Grci zovu divnom rečju dobrodušnost (εὐήθεια), a kod nas je možeš prevesti kako hoćeš: ludost ili povodljivost karaktera? Dalje, zar nisu

u Kupidona, začetnika i oca svake nežnosti, vezane oči, tako da ne razlikuje ružno od lepoga? Tako on deluje i na vas, pa svakom svoje izgleda lepo, i starac je zaljubljen u svoju staricu baš kao i dečak u svoju devojčicu. Te se stvari dešavaju svuda i svuda im se svet smeje; ali su baš one onaj lepak što tako prijatno povezuje ljude.

20 Ono što sam rekla o prijateljstvu može u mnogo većoj meri da se primeni na brak; jer je to životna veza koju može razvezati samo smrt. Bože moj, koliko bi se razvoda brakova dešavalo svuda i još gorih stvari od razvoda, kad kućnu zajednicu muža i žene ne bi održavale i potpomagale: Laska, Šala, Popustljivost, Lukavost, Pretvornost — sve same moje pratilice? Ah, kako bi se malo brakova sklopilo kad bi muž bio pametan da ispita koje igre je njegova mlada, na izgled tako čedna i stidljiva, igrala već mnogo pre braka? I koliko bi se već sklopljenih brakova rasturilo kad ne bi većina ženinih grehova ostala mužu nepoznata zbog njegove nemarnosti ili lakovernosti! Sve se to, uostalom, pripisuje Ludosti, i s pravom, jer ona zaista pomaže da se žena dopada mužu i da se muž dopada ženi; ona održava mir u kući i brine se da veza bude trajna. Mužu se rugaju, nazivaju ga rogonjom, papučićem i kako još ne, a on nežnim poljupcima pije suze sa obraza svoje neverne bračne drugarice. A koliko je tek srećniji što živi u zabludi nego da dopusti da ga nagriza crv ljubomore i da mu stvara tragične sukobe!

21 Sve u svemu, bez moga posredovanja ne bi bilo nikakva društva koje bi oživljavalo veseljem i nikakve veze koja bi dugo trajala: narod ne bi mogao dalje podnositi kralja, gospodar slugu, sobarica gospođu, učitelj učenika, prijatelj prijatelja, ni žena muža, ni vlasnik zakupca, sused suseda, domaćin

gosta, ako ne bi jedan drugog čas varali, čas se jedan drugom ulagivali, čas jedan drugome pametno popuštali; ako se ne bi, jednom rečju, naslađivali nekim medom Ludosti. Znam da vam to izgleda preterano, ali ćete čuti još veće stvari.

22 Recite mi, molim vas, može li čovek voleti drugoga ako mrzi sebe sama? Zar se može slagati s nekim onaj ko se sam sa sobom ne slaže? Može li kome prirediti uživanje onaj koji je samom sebi težak i dosadan? Mislim da to niko nikad ne bi tvrdio ako nije veći ludak i od same Ludosti. Ako mene budete isključili iz društva, nijedan čovek neće moći da živi s drugim, tako da će svaki samom sebi, kad na to pomisli, izgledati prljav i svaki omrznuti sebe. Priroda, koja je u mnogim stvarima više maćeha nego mati, usadila je u dušu ljudi, osobito malo bistrijih, nesrećnu sklonost da niko nije zadovoljan onim što ima, nego se divi onome što imaju drugi. Otuda proizlazi da se svi darovi, sve lepote i prijatnosti života kvare i propadaju. Jer čemu će koristiti lepota, ono što besmrtni bogovi mogu dati kao najveće uzdarje, ako je zahvaćena klicom plesnivosti? Šta vredi mladost ako je razjeda crv staračke melanholije? Najzad, kako ćeš raditi svaki posao u životu s pristojnošću, sam ili pored drugih (jer je glavna stvar ne samo veštine već i svakog drugog posla da ono što radiš bude pristojno urađeno), ako ti uslužno ne pomogne Samoljubivost koju ja po zasluzi nazivam svojom sestrom, pošto tako odlučno svuda zastupa moje interese?

Jer ima li šta luđe nego biti zaljubljen u sebe i diviti se sebi? S druge strane, ako se sam sebi ne dopadaš, nećeš znati da uradiš ništa lepo ni prijatno što se ne bi ogrešilo o pristojnost. Oduzmi životu taj začin, odmah će se govorniku zalediti reč na usnama, muzičareve se melodije neće dopasti nikome, glumca će izviždati zbog njegovih pokreta,

ismejaće pesnika s njegovim muzama, slikar će biti prezren zajedno sa svojom umetnošću, lekar će umreti od gladi i pored svih lekova. Najzad, od Nireja će postati Terzit, Faon će se pretvoriti u Nestora, Minerva u svinju, rečit čovek će postati dete koje muca, a svetski čovek seljak. Baš stoga je, dakle, potrebno da svako laska sebi, da se malo sebi ulaguje i da odobrava sebi pre nego što mu se prohte da mu drugi odobravaju. Najzad, sreća se uglavnom sastoji u tome da želiš biti baš ono što jesi, a za to preimućstvo treba zahvaliti mojoj dobroj Samoljubivosti: ona čini da niko nije nezadovoljan svojom spoljašnošću, ni svojim darom, ni svojim rodom i svojim položajem, da niko nije nezadovoljan svojim vaspitanjem i svojom domovinom, tako da ne želi da se menja ni Irac s Italijanom, ni Tračanin s Atinjaninom, ni Skićanin sa stanovnikom Srećnih ostrva. Divna li je briga prirode da u jednu takvu beskrajnu raznovrsnost stvari unese jednakost! Gde ponešto uskrati od svojih darova, tamo obično doda više samoljubivosti. Zaista sam glupo rekla: samoljubivost mesto darova, jer je baš ona najveći dar! Svakako moram reći da nije započeto nijedno izvrsno delo bez moga podstreka i da nije pronađena nijedna lepa umetnost, koju ja nisam nadahnula.

23 Mora se priznati da je rat žetva i izvor najslavnijih dela. Može li biti veće ludosti nego da se iz ne znam kakvih razloga preduzima ona vrsta borbe koja i jednoj i drugoj strani donosi više zla nego dobra? A o onima koji su pali u boju nema nikakva spomena kao ni o Megaranima! Sem toga, kad su već obe vojske uređene i stanu jedna prema drugoj i kad se zaore potmuli glasovi rogova, šta tada, molim vas, vrede svi oni mudraci koji su iscrpeni od mozganja i koji zbog svoje razdvojene i rashlađene krvi jedva dašću? Za rat je potrebno mnogo durašnih i snažnih ljudi koji imaju vrlo mnogo

smelosti i što manje pameti; sem ako neko ne voli Demostena kao vojnika koji je, držeći se Arhilohova saveta, uhvatio maglu čim je ugledao neprijatelja. Bio je isto tako loš ratnik kao što je bio izvrstan govornik.

Ali u ratu, prigovaraju mi, razum igra vrlo značajnu ulogu. Priznajem da ga ima u vojskovođa, ali je taj razum vojnički, nije filozofski. Složimo li se s tim, onda slavna dela mogu činiti paraziti, svodnici, razbojnici, ubice, seljaci, glupaci, varalice i ostali društveni ološ, ali ne filozofi koji kaplju nad knjigama do neko doba noći.

24 Kako su mudraci nekorisni u praktičnom, svakodnevnom životu, može nam poslužiti kao primer Sokrat, koga je Apolonovo proročište, ne baš mnogo mudro, oglasilo za jedinog mudraca. Jer kad god bi pokušao da ma šta radi javno, uvek bi morao pobeći pred bučnim smehom svetine. Mada taj čovek nije bio sasvim bez pameti, jer je neprekidno odbijao naziv mudraca govoreći da on pripada samo bogu, i jer je mislio da mudrac ne treba nikada da se meša u upravljanje državom. A bilo bi još bolje da je opominjao da mudrosti treba da se kloni ko god hoće da se uvrsti u red pravih ljudi. Šta ga je, najzad, doteralo na optuženičku klupu i prisililo da ispije otrov od kukute, ako ne mudrost? Jer dok ga je filozofija gonila da lupa glavu oblacima i idejama, da meri noge buve i da se divi zujanju komaraca, nije naučio stvari koje se odnose na svakidašnji život.

A učitelja je u životnoj opasnosti branio učenik Platon. Zaista divan branilac, koga je vika gomile tako uplašila da je jedva mogao da izgovori polovinu prvog odeljka! A šta li tek da kažemo o Teofrastu, kome se, kad je izišao pred skupštinu, od straha steglo grlo kao da je ugledao vuka? Kojem bi vojniku on u ratu ulio hrabrost? Izokrat

je bio tako plašljive prirode da se nije usuđivao pred narodom ni da zine. Ciceron, otac rimskog govorništva, otpočinjao je svoje govore uvek s neprijatnom drhtavicom i mucao kao malo dete, što Fabije opravdava i kaže da je to primer valjana govornika koji je svestan odgovornosti. A kad tako kaže, zar ne priznaje javno da je mudrost prepreka i čestitom vođenju javnih poslova? Šta bi radili ti ljudi kad bi trebalo da se bore s mačem u ruci, kad u borbi golim rečima umiru od straha?

I posle ovoga se, o gospodnja voljo, slavi ona poznata Platonova reč da bi bile srećne one države u kojima bi vladali filozofi ili vladari koji bi se bavili filozofijom! Ali zapitajte samo istoričare za savet, pa ćete saznati da nikada nije bilo opasnije vladavine po državu nego kad bi vlast došla u ruke kakva filozofa ili književnika. To dokazuju, mislim, u dovoljnoj meri oba Katona, od kojih je jedan narušio mir u državi besnim optužbama, a drugi pošto je iz temelja potkopao slobodu rimskoga naroda, jer je hteo da je brani suviše pametno. Njima možete pridružiti razne Brute, Kasije, Grahe, pa čak i Cicerona koji nije bio ništa manje štetan po rimsku državu nego Demosten po atinsku. Zatim, iako priznajem da je Marko Antonin bio dobar car, što se ne može poreći, ipak je svojim podanicima pod tim istim imenom bio dosadan i mrzak jer je bio filozof. Ali, mada priznajem da je bio dobar vladar stoga što je državi ostavio onakva sina za naslednika, ipak joj je mnogo više štetio nego što je koristio dobrom vladavinom.

Kako su ljudi koji se predaju izučavanju filozofije obično vrlo nesrećni u svemu u životu, naročito sa decom, mislim da se priroda oprezno pobrinula da se kuga mudrosti ne raširi mnogo među ljudima. Tako je poznato da je Ciceron imao sina izroda, a deca su mudroga Sokrata više ličila na mater nego na oca, tj. bila su luda, kao što je to neko lepo primetio.

25 Nekako bi se još i podnelo kad bi filozofi bili nesposobni samo za vršenje javne službe, gde se snalaze kao magarac kad svira na liri! Ali oni još manje vrede u vršenju dužnosti privatnog života. Pozovi mudraca na gozbu, i on će pomutiti raspoloženje gostiju ili svojim sumornim ćutanjem ili neprekidnim postavljanjem sitnih i dosadnih pitanja. Povedi ga na igranku, pa će ti skakutati kao ka-

mila. Povedi ga na javnu predstavu, i on će izrazom lica pomutiti veselje naroda i, kao mudri Katon, biće prisiljen da ode iz pozorišta, jer ne može da odagna svoju mrku ozbiljnost. Ako vodiš razgovor, on lupi iznebuha kao onaj vuk iz basne. Ako treba nešto da kupi, da sklopi kakvu pogodbu, ukratko, ako treba da uradi nešto bez čega svakodnevni život ne može teći, reći ćeš da takav filozof liči na panj, a ne na čoveka. U toj meri je on takav da ne može koristiti ni sebi, ni otadžbini, ni svojima, jer je neiskusan u svim običnim stvarima, a u mišljenju i navikama potpuno se razlikuju od naroda.

I zbog takva nepoznavanja materijalnog i duhovnog života zajednice dolazi do toga da filozof navuče na sebe opštu mržnju. Zar nije sve što se na svetu događa puno ludosti i zar svuda ludaci ne rade za ludake? A ako bi baš neko hteo da se suprotstavi celom svetu, tome bih ja savetovala da se, po ugledu na Timona, povuče u neku pustinju i da tamo sam uživa u svojoj mudrosti.

26 Da se vratim na ono što sam započela. Kakva li je to sila udružila one surove, divlje i neotesane praljude u građansko društvo? Laska! To i ništa drugo ne kazuje bajka o Amfionu i Orfejevoj liri. Kakva je sila vratila u složan život rimske plebejce kad su se odlučili na poslednje sredstvo — iseljenje? Da nije to bio neki filozofski razgovor? Nipošto! Nego baš smešna i izmišljena dečja priča o želucu i ostalim delovima tela. Temistokle je postigao isti utisak svojom basnom o lisici i ježu. Da li je govor kakva mudraca postigao ono što je postigla Sertorijeva izmišljena košuta, ili ona dva psa lakonskog zakonodavca, ili ona smešna izmišljotina o čupanju dlaka iz konjskog repa? Da ne govorim o Minosu i Numi koji su, jedan kao i drugi, pomoću neverovatnih priča vladali glupom ruljom. Takvim se tričarijama može voditi ona golema i moćna životinja koja se zove narod.

27 S druge strane, da li je koja država ikad prihvatila Platonove i Aristotelove zakone i Sokratovu nauku? Zatim, šta je navelo oba Decija da se dragovoljno žrtvuju podzemnim bogovima? Šta je povuklo K. Kurcija da se baci u ponor ako ne tašta slava, ona primamljiva sirena koju naši filozofi preziru tako duboko? Šta je gluplje, kažu oni, nego kada se kandidat za neki položaj ulaguje narodu, kada darovima kupuje njegovu naklonost, kada teži za odobravanjem tolikih ludaka, kada mu se dopadaju njihovi poklici dok ga kao kakva idola nose po gradu u trijumfalnoj povorci ili kad gleda svoj bronzani kip na trgu? Dodaj tome ono razmetanje imenima, nadimcima, dodaj božanske počasti iskazivane ljudima koji jedva zaslužuju naziv čoveka, dodaj javne svečanosti kojima se uvršćuju u red bogova čak i najsvirepiji tirani!

Sve je to u tolikoj meri ludo da mu se ni Demokrit ne bi mogao dostojno narugati. Ko bi to poricao? Pa ipak, iz toga izvora proističu junačka dela heroja koje toliki rečiti pisci kuju u zvezde! Takva ludost podiže gradove, na njoj počivaju države, zakoni, vera, zborovi, sudovi; ukratko, ljudski život uopšte nije ništa drugo do izvesna igra Ludosti.

28 Da kažem nešto o nauci i umetnosti. Šta je podsticalo ljude da pronalaze i ostavljaju potomcima, kako oni misle, tolika izvanredna dela? Zar ne žeđ za slavom? Ti ludaci nad ludacima misle da ne treba da se čuvaju ni noćnog bdenja, ni znoja, ni gladi da bi postigli ne znam kakvu slavu koja je, u stvari, prazna utvara. Ali ne zaboravite da Ludosti dugujete zahvalnost za tolike udobnosti u životu i, što je ponajlepše, možete se koristiti glupošću drugih.

29 Dakle, pošto sam tako pribavila pohvalu za hrabrost i vrednoću, šta biste rekli ako bih sad počela da hvalim i svoju mudrost? Ali će neko možda reći da je to isto toliko mogućno kao pomešati vatru i vodu. Ja se, međutim, nadam da ću vas uveriti u to, samo ako me budete slušali pažljivo, kao što ste to dosad činili. Pre svega, ako mudrost leži u iskustvu, ko više zaslužuje da nosi ime mudraca: da li pametan, koji se nešto iz stida, nešto iz plašljivosti ne prihvata ničega ili ludak, koga ni od jedne namere ne odvraća ni stid (jer ga nema) ni opasnost (jer ne razmišlja)? Mudrac se zagnjuruje u knjige starih pisaca, gde se nauči nekom preteranom cepidlačenju. Ludak, naprotiv, ako se ne varam, baš stoga što neprestano učestvuje u svemu i ne haje za opasnost, stiče pravu mudrost. To je dobro uočio i Homer, iako je bio slep, jer veli: i lud se nauči u nevolji.

Dve smetnje, uglavnom, ne dopuštaju čoveku da dođe do saznanja: stid kojim se zaslepljuje duh i strah koji u svemu vidi opasnost i obeshrabruje čoveka u njegovoj delatnosti. Ludost sjajno oslobađa svih tih teškoća. Mali broj ljudi zna koliko koristi i ugodnosti donosi preimućstvo da te nikad ničega nije stid i da te nikad nije strah!

Stoga, ako je mudrost isto što i pravilno rasuđivanje o stvarima, poslušajte, molim vas, kako su daleko od nje ljudi koji se prikazuju pod njenim

imenom! Pre svega, poznato je da sve ljudske stvari imaju dva lica, kao Alkibijadovi Sileni, koja imaju vrlo malo sličnosti. Ono što je na prvi pogled, štono kažu, spolja smrt, to je, ako dublje zagledaš, život; i obratno, ako spolja vidiš život, unutra ćeš naći smrt; ono što je lepo, javlja se kao ružno, bogato kao siromašno, sramno kao slavno, učeno kao neuko, snažno kao slabo, plemenito kao prosto, veselo kao žalosno, srećno kao nesrećno, prijateljsko kao neprijateljsko, korisno kao štetno; ukratko, ako otvoriš Silena, naći ćeš odjednom sve obrnuto! Ako se nekome čini da su ove moje reči suviše filozofske, pa lepo, ja ću to objasniti na lakši način. Ko ne zamišlja kralja kao bogata i moćna gospodara? Pa ipak, nije obdaren nikakvim dobrim duhovnim svojstvima! Pa ipak se ne zadovoljava ničim od onoga što ima! On je, prema tome, najveći siromah, štaviše: jer je odan porocima i strastima, nije ništa drugo do bedan rob. I o drugim stvarima bi se moglo mudrovati na isti način, ali neka bude dovoljan i samo ovaj primer!

A čemu sve to, reći će neko? Čujte kako ću to izvesti. Ako bi neko glumcu koji na sceni igra svoju ulogu pokušao da skine masku i da gledaocima pokaže njegovo pravo, prirodno lice, zar ne bi time poremetio ceo komad? I zar ne bi zaslužio da ga svi iz pozorišta najure kamenicama kao ludaka? Odjedanput će se pojaviti sasvim nov prizor: onaj što je maločas bio žena, sada je muškarac, mladić je sada starac; ispod maske kralja odjednom se pojavi neki prostak, a onaj što je malopre bio bog, postaće čovečuljak. Odstraniti varku znači pokvariti čitavu predstavu! Samo su odelo i šminka, u stvari, obmana koja privlači oči gledalaca.

Šta je drugo ceo ljudski život nego neka vrsta komedije u kojoj ljudi igraju svaki pod svojom maskom i svaki svoju ulogu, dok ih reditelj ne odvede s pozornice? A on često jednom istom glumcu

daje različite uloge, tako da onaj ko je maločas predstavljao kralja u skerletu, odjednom postaje rob u prnjama. Sve je na svetu prividno, pa se ni komedija života ne izvodi drukčije.

Kad bi ovde pred nas iznenada pao s neba neki mudrac i počeo da viče da onaj koga svi poštuju kao boga i gospodara nije čak ni čovek, jer se kao životinja podaje samo svojim nagonima, već najniži rob, jer dragovoljno služi tako mnogim i tako gadnim gospodarima; ili kad bi naredio sinu koji oplakuje smrt svoga oca da se veseli, jer mu je otac počeo živeti tek posle smrti, pošto život i nije ništa drugo nego neko umiranje; ili kad bi nekoga ko se razmeće rodoslovom svojih predaka nazvao prostakom i kopilanom, jer u sebi nema nimalo one vrline koja je jedini izvor plemenitosti; i kad bi na isti način govorio o svim stvarima na zemlji: što bi mu se, pitam vas, drugo dogodilo nego da ga svi smatraju bezumnim i besnim.

I kao što ništa nije luđe od mudrosti u loše izabranom času, isto tako ništa nije smešnije od naopake mudrosti. Naopako radi ko god ne ume da se prilagodi sadašnjem položaju i koristi prilikama i ko zaboravlja ono staro pravilo pri gozbama: »Ili pij ili odlazi!« i traži da komedija više ne bude komedija. Naprotiv, znak je prave pameti da ne želiš biti nadljudski mudar kad si već rođen kao čovek, nego da sa čitavim svetom ili dragovoljno zatvaraš oči pred pogreškama ili se uljudno pretvaraš.

A baš je to, prigovaraju mi, prava ludost. Ja to ne odričem, samo neka mi se zauzvrat potvrdi da čovek prema njoj igra svoju ulogu u komediji života.

30 Uostalom, besmrtni bogovi, ne znam da li da govorim dalje ili da ćutim! Ali zašto da ćutim kad je ono što imam da kažem istinitije od istine? Možda bi ipak bilo dobro da, zbog tako važne stvari,

prizovem u pomoć muze sa Helikona, kad im se pesnici često obraćaju čak i za najobičnije tričarije. Pritecite mi zato u pomoć, kćeri Jupiterove, dok dokazujem da do te vanredne mudrosti, do te tvrđave sreće nema pristupa niko, ako ga ne povede Ludost!

Već smo se ranije složili u tome da sve strasti pripadaju Ludosti. Zato je razlika između ludaka i mudraca u tome što prvoga vode strasti a drugog stišava razum. To je razlog što stoici odstranjuju od mudraca sva duhovna uzbuđenja kao bolesti; međutim, po mišljenju pedagoga, strasti su ne samo krmari svima onima koji žurno plove u luku mudrosti već su mamuza i ostan u svakom delovanju vrline i, tako reći, podstiču da se radi dobro. Dvostruki stoik Seneka žestoko ustaje protiv toga i mudracu potpuno uskraćuje strast. A kad tako čini, on u mudracu ne ostavlja čak ni čoveka, nego od njega stvara nekog novog boga koji nikada nije postojao niti će ikada postojati; ili, da se jasnije izrazim, gradi od njega mramorni kip koji je neosetljiv i u kome nema ničeg ljudskog.

Zato neka stoici sami uživaju u svome mudracu i neka ga vole, niko im neće zavideti, i neka žive s njim ili u Platonovoj državi, ili, ako više vole, u oblasti ideja, ili u Tantalovim vrtovima. Ko ne bi pobegao i ko se ne bi zgrozio od takva čoveka kao od čudovišta i utvare, kad je otupeo za sva prirodna osećanja, kad ne mogu više da ga uzbude nikakva duševna raspoloženja, ni ljubav ni milosrđe, nego je tvrd kao kremen i stoji kao Marpeška stena? Ništa mu ne ostaje sakriveno, ni u čemu ne greši, sve vidi kao kakav Linkej, sve ispituje s krajnjom tačnošću, ništa ne oprašta, ničim nije zadovoljan sem samim sobom, misli da je samo on bogat, samo on pametan, samo on kralj, misli da je jedino on slobodan; ukratko, sve samo on, ali po sopstvenom mišljenju! O prijateljima se ne brine,

a ni sam nije prijatelj nikome, ne usteže se da prezire i same bogove; besmisleno mu je sve što se na ovom svetu dešava, sve kudi i svemu se ruga. Eto vam slike te životinje koju nam predstavljaju kao savršena mudraca.

Ako bi se išlo na glasanje, pitam ja vas, koji bi grad hteo takva poglavara, koja bi vojska želela takva vođa? Štaviše, koja bi žena želela i podnosila takva muža, ko bi pozvao takva gosta za sto, koji bi sluga trpeo gospodara takve ćudi! Ko ne bi radije uzeo iz gomile najluđih kakva ludaka koji bi kao ludak umeo ludima i da zapoveda i da im služi, koji bi odgovarao sličnima sebi, što će reći pretežnoj većini ljudi, koji bi bio pažljiv prema ženi, ljubazan prema prijateljima, zabavan na gozbama i mio ljudima i, najzad, čovek koji smatra da mu ništa ljudsko nije tuđe?

Ali je taj mudrac već odavno dozlogrdio i meni. Zato prelazim na druga preimućstva života.

31 Kad bi neko posmatrao život na zemlji s visoke osmatračnice, kao što čini Jupiter, po pričanju pesnika, video bi kolikim je nesrećama izložen ljudski život! Kako je bedno i prljavo njegovo rađanje! Kako je mučno odgajanje, kakvu je sve nasilju izloženo detinjstvo, na koliko je teških poslova primorana mladost, kako je strašna starost i kako svirepa neizbežnost smrti! Sem toga, niz još kolikih opasnih bolesti, koliko ga nezgodâ vreba, koliko nevoljâ navaljuje sa svih strana — nema nigde ničeg što nije natopila žuč! Da ne spominjem ona zla koja čovek nanosi čoveku: siromaštvo, tamnicu, podlost, sramotu, mučenje, nevernost, izdaju, uvrede, svađe, prevare. Ali kako da ih nabrojim kad ih je koliko i peska u moru!

Za kakve grehe su ljudi zaslužili takvu sudbinu? Koji bog ih je u besu naterao da se rađaju u takvoj bedi? O tome zasada ne mogu da govorim.

Ali ko o ovome bude dobro razmislio, neće prekorevati miletske devojke, mada i taj slučaj izaziva sažaljenje. A koji su, pre svega, ti koji su se predali smrti iz odvratnosti prema životu? Zar to nisu učenici Mudrosti? Među njima je i onaj Hiron, koji je više voleo da umre nego da bude besmrtan, a da ne govorim o Diogenima, Ksenokratima, Katonima, Kasijima i Brutima!

Mislim da uviđate šta bi bilo na svetu kad bi svi ljudi bili mudraci: svakako bi bila potrebna nova glina i još jedan Prometej! Baš zato i ja pomažem ljudima u tolikim njihovim nevoljama, podržavam ih u neznanju, u lakomislenosti, ponekad u zaboravu patnji, ponekad u nadi na bolji život; ako pak s vremena na vreme u požudu dolijem još kaplju meda, odmah ublažim nevolje, tako da niko od njih ne želi da ostavi život čak ni kad Parke doteraju nit do kraja i kad ih život već godinama napušta. I ukoliko imaju manje razloga da žive i dalje, utoliko više žele da žive, pa čak i ne osećaju neko gađenje prema životu.

Moja je zasluga što ovde-onde vidite starce Nestorova doba kojima nije više preostao čak ni izgled čoveka: oni mucaju, brbljaju besmislice, bez zuba su, sedi, ćelavi ili, da ih opišem Aristofanovim rečima: ružni su, krivi, smežurani, ćelavi, krezubi i nemoćni, a toliko se raduju životu da se ponašaju kao mladići: jedan boji sede kose, drugi vlasuljom pokriva ćelavost, treći namešta veštačke zube, pozajmljuje možda od nekoga, četvrti se smrtno zaljubljuje u neku mladu devojku i ophodi se gluplje i budalastije od svakog zaljubljenika. Sav iznemogao, s jednom nogom u grobu, a oženi se nekom nežnom devicom, svakako bez miraza, i ona će ga uskoro zakititi rogovima. I to se događa tako često da izgleda kao neka pojava za pohvalu. Ali je još zabavnije posmatrati stare namiguše: od duge starosti skoro liče na polužive leševe, rekao bi čovek da su se digle iz grobnice, a neprestano brbljaju:

Oh, kako je život lep! Razuzdane su i, kao što obično kažu Grci, pohotljive kao koze; za veliku nagradu dovode kakva Faona, neprestano rumene lice, nikad se ne miču s ogledala, briju dlake na donjim mestima, pokazuju smežurane uvele grudi, pevaju drhtavim i neskladnim glasom, draže dremljivu požudu, piju, igraju s mladim devojkama, pišu ljubavna pisma. Ceo svet ismejava njihovo ponašanje kao krajnju ludost, i ceo svet ima pravo. Ali se bapci dopadaju sami sebi, žive u omaglici najvišeg zanosa i uživaju sva zadovoljstva — srećne, razume se, zbog moje dobrote.

Htela bih sada da svaki onaj koji se podsmeva tim stvarima dobro promozga i kaže da li je, po njegovu mišljenju, bolje u takvoj ludosti prijatno živeti ili, kako ono vele, tražiti gredu pa se obesiti? A što se u javnosti takav život smatra kao sramota, to za moje ludake ne znači ništa, jer oni to zlo i ne osećaju ili, ako šta i osete, ne mare za njega. Ako padne kamen na glavu, to se zove zlo; a stid, nepoštenje, pogrda, psovke prouzrokuju onoliko štete koliko ih ko oseća. Ako nema osećanja, onda nema ni zla. Šta smeta što ti celo pozorište zviždi? Pljeskaj ti sebi sam! Do toga te stepena savršenstva može dovesti samo Ludost!

32 Čini mi se da već čujem filozofe kako se bune: To je, vele oni, najbednije što Ludost drži ljude u zabludi, obmani i neznanju! Naprotiv, to baš znači biti čovek! Ne razumem zašto ih nazivate bednicima, kad ste svi tako rođeni, tako obrazovani i vaspitani i kad je to zajednička sudbina svih. Nijedno biće nije nesrećno ako živi u svom prirodnom stanju. Da ko ne misli da čoveka treba oplakivati zato što ne može da leti kao ptica, ili da ide četvoronoške kao životinje, ili što nema rogove za odbranu kao bikovi? Sa istim pravom može onda nazivati nesrećnim i najlepšega konja zato što nije učio gramatiku i što se ne hrani kolačima, ili vola koji nije

sposoban za gimnastičke vežbe. I kao što konj nije nesrećan zbog nepoznavanja gramatike, tako ni lud čovek nije nesrećan, jer je ludost vezana s njegovom prirodom.

Ali mi oštroumni mudrijaši opet prigovaraju. Tako je, kažu oni, čoveku data osobito sposobnost da poznaje nauku i umetnost, pomoću kojih umom nadoknađuje ono što mu je priroda uskratila. Kao da to uopšte liči na istinu! Zar bi priroda, koja je tako marljivo bdela nad muvama, biljem i cvećem, zaspala baš nad čovekom, da bi mu tako bila potrebna nauka koju je Teut, ogorčeni neprijatelj ljudskog roda, izmislio samo zato da bi ga uništio? Zato nauka tako malo koristi sreći, čak joj i šteti, a kažu da je samo zbog toga i pronađena, kao što u Platona jasno tvrdi onaj duhoviti kralj o pronalasku pismenosti. I nauka se, dakle, uvukla u ljudski život s ostalim nevoljama, a potiče iz istog onog izvora iz koga potiče sve što je rđavo u životu, od demona koji su po njoj dobili ime, jer demon na grčkom znači mudrac.

U zlatno doba je priprosti čovek živeo bez ikakva oružja nauke, vođen samo prirodnim nagonom. Čemu je tada bila potrebna gramatika, kada su svi govorili istim jezikom i kada se reč upotrebljavala samo da se ljudi među sobom sporazumevaju? Kakva je potreba bila za dijalektikom, kada nije bilo nikakve borbe zbog suprotnih mišljenja? Čemu bi služila retorika, kad niko nikoga nije izvodio pred sud? Zašto bi se stvarali zakoni, kad nije bilo iskvarenih običaja iz kojih, nema sumnje, izviru dobri zakoni? Ljudi su, zatim, bili suviše pobožni da bi s nekom bezbožnom radoznalošću ispitivali tajne prirode i posmatrali zvezde i istraživali njihovo kretanje i delovanje i otkrivali nevidljive uzroke stvari; smatrali su za greh ako bi smrtni čovek pokušao da mudrošću nađe granice svoje sudbine. Što se tiče želje da se sazna ono što se dešava izvan neba, takvo bezumlje nikome nije padalo na pamet.

I kako se postepeno gubila srećna prostodušnost zlatnoga doba, zli demoni su, kao što sam rekla, izmislili nauke i umetnosti. Ali ih je u početku bilo malo i imale su malo pristalica; docnije su praznoverje Haldejaca i bezbrižna dokolica Grka pridodali bezbroj novih koje su postale prave duševne nevolje, iako je i sama gramatika više no dovoljna da postane trajno mučilište života.

33 Istina, na najvišoj su ceni među naukama one koje se najviše približuju svakidašnjem razumu, tj. ludosti. Teolozi gladuju, fizičari se smrzavaju, astrolozima se svet smeje, a dijalektičare prezire, samo lekar vredi koliko mnogi drugi zajedno. Ukoliko je, pak, koji lekar veća neznalica, drskiji i lakomisleniji, utoliko ga više cene prvaci sa zlatnim ogrlicama. Jer lekarska služba, osobito kako je većina danas vrši, nije ništa drugo do naročit vid ulaganja, baš kao i retorika.

Prvo mesto posle lekara pripada poznavaocima prava, a možda i nije tako (ne znam pouzdano), jer filozofi obično, ne usuđujem se da sudim sama, jednodušno ismejavaju njihov poziv kao magareću nauku. Ali se ipak voljom tih magaraca svršavaju u životu svi poslovi, najveći i najmanji. Oni se bogate sticanjem velikih poseda, dok teolog, iako je pretresao sve bogoslovske nauke, suši zube i neprestano ratuje sa stenicama i vaškama. I kao što su plodnije one umetnosti koje su u bližem srodstvu s Ludošću, isto su tako mnogo srećniji oni ljudi kojima je dato na volju da se uzdržavaju od dodira sa svim naukama i da se podaju prirodi kao jedinom vođu. A ona nije škrta ni u čemu, sem ako ne želimo da izađemo iz okvira ljudske sudbine. Priroda mrzi pretvaranje, i mnogo joj srećnije polazi za rukom ono što stvara bez ikakve umetnosti.

34 Zar ne vidite da u svetu živih bića najsrećnije žive ona plemena kojima je tuđa svaka disciplina i kojima je priroda jedina učiteljica? Pogledajte pčele! Zar možete zamisliti nešto srećnije i dostojnije divljenja? One nemaju čak ni sva telesna čula, pa ipak mi recite da li je arhitektura pronašla nešto slično u građenju kuća? Koji je filozof ikada stvorio državu sličnu njihovoj? Suprotno tome, konj ima sva čula kao i čovek i živi s njim u zajednici, pa stoga i učestvuje u nekim ljudskim nesrećama. Konj ne podnosi poraze, pa zato na trkama često juri do poslednjeg daha; a u boju, dok hrli za pobedom, dobija smrtni udarac i zajedno s jahačem pada na zemlju. Da i ne spominjem tvrde uzde, bodljikave mamuze, zatvor koji se zove štala, bičeve, štapove, oglave, jahača, ukratko, svu tragediju ropstva u koju se konj dragovoljno uvalio kad je s velikom željom hteo da pobedi neprijatelja po ugledu na lude kneževe. Koliko je ugodniji život muva i ptica koje žive bezbrižno i slušaju samo prirodne nagone, ukoliko im to dopušta ljudska pakost! Ako zatvorite pticu u kavez pa je naučite da podražava ljudskim glasovima, čudnovato je koliko će izgubiti od svoje prirodne lepote: mnogo se više uživa u svakom pogledu u delu koje je stvorila priroda nego u delu koje je stvorila umetnost. Ne mogu dovoljno da izrazim koliko cenim Pitagoru preobražena u petla, koji je, preživevši ne znam koliko metamorfoza (bio je filozof, muškarac, žena, kralj, običan čovek, riba, konj, žaba, pa mislim čak i sunđer), ipak tvrdio da nijedna životinja nije nesrećnija od čoveka, jer su sve one zadovoljne granicama Prirode, samo čovek pokušava da iziđe iz granica svoje sudbine.

35 Pitagora daje među ljudima prvenstvo neznalicama i siromašnima duhom nad učenim i velikim ljudima, a poznati je Gril bio mnogo pametniji od

lukava Odiseja kad je više voleo da grokće u svinjcu nego da s njim juri u nove opasnosti i pustolovine. Čini mi se da je isto tako mislio i Homer, otac priča, koji sve smrtnike naziva jadnicima i bednicima; naročito često naziva nesrećnim Odiseja, koga uzima kao primer mudra čoveka, a taj nadimak nikad ne daje Parisu, ni Ajaksu, ni Ahilu. Zašto to? Jer se Odisej, lukav i vešt u svemu, upravljao po savetu Palade i bio tako mudar da je izvrdavao koliko je mogao više vođstvo Prirode. I tako su među ljudima najdalje od sreće oni koji izučavaju mudrost, te su baš zbog toga dvostruki ludaci, jer zaboravljaju svoje ljudsko poreklo i teže za životom besmrtnih bogova, tako da se, po primeru Giganata, naoružani naukom, bore protiv prirode; najmanje, pak, izgledaju nesrećni oni koji se po duhu najviše približuju nerazumnim životinjama i koji ne preduzimaju ništa što leži izvan čoveka.

Pokušajmo da to i dokažemo, ako možemo, ali ne stoičkim postupcima, već nekim sasvim opipljivim primerom!

Pitam vas, u ime besmrtnih bogova, da li je uopšte neko srećniji od one vrste ljudi koje svet naziva glupacima, ludacima, budalinama i prostacima, što su, po mome mišljenju, najpošteniji nazivi? Ja ću vam sada reći nešto što će vam na prvi pogled izgledati glupo i besmisleno, ali što je najdublja istina. Pre svega, ti ludaci se ne boje smrti, a to, tako mi Jupitera, nije malo zlo; ne znaju uopšte za grižu savesti; ne prepadaju se od priča o mrtvacima, ne blede i ne dršću pred duhovima i utvarama, ne uznemiruju ih nevolje koje im prete, ne zavaravaju se nadom u buduću sreću; rečju, njih ne rastržu hiljade briga u kojima se gubi ovaj život. Oni ne osećaju ni sramote, ni straha, ne znaju za častoljublje, zavist i ljubav. Naposletku, ukoliko se više približe nerazumnosti glupe stoke, utoliko su nesposobniji da greše, po tvrđenju teologâ.

Prema tome, ispitaj pažljivo, budalasti mudrače, one silne brige što danju i noću muče tvoj duh, skupi na jednu gomilu sve nezgode svoga života, pa ćeš tek onda shvatiti koliko nevolja ja prištedim svojim ludacima! Dodaj tome da oni, sem toga što sami neprekidno uživaju u igri, pevanju i smehu, donose i svima drugima, kuda god dođu, zabavu, šalu, igru i smeh, kao da ih je dobrota bogova poslala na zemlju da ublaže tugu ljudskoga života! Odatle proizlazi da su svi ljudi, iako jedni prema drugima imaju različita osećanja, u odnosu na ludake istog mišljenja: svi ih priznaju kao svoje, traže ih, hrane, dvore, neguju i pomažu, ako je potrebno; dopuštaju im svi da bez kazne govore i rade šta im je volja. Niko ne želi da im naškodi, pa se čak i divlje životinje uzdržavaju da im nanesu štete, kao da nagonski osećaju njihovu nevinost. Jer oni su pod zaštitom bogova, i naročito pod mojom zaštitom, pa ih s pravom svi poštuju.

36 Oni predstavljaju takvo uživanje čak i za kraljeve i careve da mnogi bez njih ne sedaju ni za sto, niti idu u šetnju, i ne mogu prosto nijedan čas provesti bez njih. Oni mnogo više poštuju svoje budale nego svoje mrgodne filozofe, koje obično drže zbog dvorskog običaja. Zašto im daju prvenstvo, lako je pogoditi, i u tome, mislim, nema ničeg čudnog: mudri savetnici saopštavaju vladarima obično samo žalosne stvari i, oslanjajući se na svoju nauku, uzimaju slobodu da s vremena na vreme vređaju nežne uši zajedljivom istinom, a budale pružaju vladarima samo ono što oni najviše žele: šale, smeh, dosetke, lakrdije. Sem toga, zapamtite, ludaci imaju još jedan veliki dar koji ne treba nipodaštavati: jedino oni iz prostodušnosti govore istinu. A šta je dostojnije hvale od istine? I mada Alkibijadova izreka u Platona pripisuje istinu samo vinu i deci, ipak sve priznanje u tom pogledu pripada me-

ni lično. To potvrđuje i Euripid svojom poznatom izrekom: Ludo govori samo ludak. Jer što ludak nosi u srcu, to mu se čita na licu i čuje u govoru. Mudraci imaju po dva jezika, kao što spominje isti Euripid: jednim govore istinu, drugim ono što misle da odgovara vremenu i prilikama. Kadri su da crno pretvaraju u belo, da duvaju iz istih usta toplo i hladno; sasvim je drukčije ono što skrivaju u sebi od onog što im je na jeziku.

Kraj sve njihove sreće, meni se ipak čini da su vladari dostojni sažaljenja, jer nemaju čoveka koji bi im govorio istinu, nego su prisiljeni da oko sebe drže laskavce mesto prijatelja. Ali vladari, reći će neko, sami zatvaraju uši pred istinom i samo stoga izbegavaju mudrace što se boje da se ne bi našao slučajno neki slobodniji čovek koji bi se usudio da radije govori ono što je istinito nego ono što je prijatno da se sluša. Istina je zaista mrska vladarima, nema tu šta: ali, iako je to čudno, moji ludaci uspevaju da se iz njihovih usta s uživanjem sluša ne samo istina nego i otvorena uvreda. Ako dolaze iz usta ludaka, smeju se od srca istim onim rečima zbog kojih bi mudrac namakao sebi omču na vrat. Jer istina ima neku prirodnu snagu da razveseljava, ako joj nedostaje ono što vređa, a taj su dar bogovi zaista dali samo ludacima.

Gotovo iz istih razloga žene obično više vole lakrdijaše i ludake, jer su po prirodi više nego muškarci naklonjene uživanju i šalama. Što god rade s tim ljudima, a ponekad rade i vrlo ozbiljne stvari, one to tumače kao brbljanje i razonodu, jer je lepi pol vešt, osobito kad hoće da prikrije svoje grehe.

37 Da se vratim, dakle, na sreću ludaka: oni provode život s mnogo uživanja, a posle bez straha ili osećanja smrti odlaze pravo na elizijske poljane i tamo svojim šalama uveseljavaju pobožne i besposlene duše. Uporedimo sada život kojega bilo mu-

draca sa sudbinom ludaka! Zamislite kakav primer mudrosti, pa stavite prema njemu čoveka koji je čitavo detinjstvo i mladost proveo nad knjigama i najlepši deo života upropastio u neprospavanim noćima, brigama i znoju i koji u docnijem životu nije okusio ni trunke veselja; koji je uvek bio štedljiv, siromašan, žalostan, natušten, nepravičan i surov prema sebi, a drugima težak i odvratan; koji je, bled i suv, bolestan i krmeljiv, ostareo i osedeo mnogo pre vremena i umro pre vremena. Ali zar je važno kad tako umre čovek koji nikada nije ni živeo! Eto, sad imate baš izvrsnu sliku mudraca!

38 A, eto, opet čujem kreketanje žaba iz stoičke bare: Ništa nije, kažu mi oni, bednije od besnila. Prava, pak, ludost je ili vrlo blizu besnila ili, bolje, pravo besnilo. Jer šta je drugo besnilo nego stanje duševnog poremećaja? Ali oni ne znaju šta govore. Hajde da uništimo taj silogizam uz milostivu pomoć muza. Oni to, doduše, rade oštroumno, ali kao što Sokrat govori u Platona da jednu Veneru raseca u dve, od jednog Kupidona pravi dva, isto tako bi morali i naši dijalektičari da razlikuju besnilo od besnila, ako hoće i sami da izgledaju pametni. Jer svako besnilo nije odmah i nesrećno; inače Horacije ne bi pevao o »ljupkom besnilu«, niti bi Palton zanos pesnikâ, prorokâ i zaljubljenikâ stavio među najveća životna dobra, niti bi Sibila nazvala Enejevo delo besnilom.

Prema tome, treba razlikovati dve vrste besnila. Jedno šalju iz pakla strašne osvetnice furije, kad puštaju svoje zmije na svet i unose u ljudska srca ratno oduševljenje, ili nezajažljivu žeđ za zlatom, ili sramnu neprirodnu ljubav, oceubistvo, rodoskvrnavljenje, bogohuljenje ili neku drugu sličnu napast, ili kad buktinjama straha i besa progone grešnika koga grize savest. Druga vrsta se umnogome razlikuje od prve. Ona proizlazi od mene, i ljudi

bi morali da je žele više od svega. Ona se pojavljuje kao neko prijatno duhovno zastranjenje koje oslobađa čoveka svih teških briga i u isti mah mu donosi mnogobrojna uživanja. Takvu duhovnu pometnju priželjkuje Ciceron, u jednom pismu Atiku, kao neki veliki božanski dar da bi tako mogao da zaboravi svoje teške nevolje. Kako se izvrsno oseća onaj Argivac, koji je baš sasvim bio lud, kad je po čitav dan sedeo u pozorištu, smejao se, pljeskao, uživao, jer je zamišljao da se izvodi neka divna drama, a, u stvari, nije se izvodilo ništa! Inače se taj čovek u svakodnevnom životu ponašao sasvim pametno, bio je

> prijatan drugovima,
> pažljiv prema ženi, milostiv prema robovima,
> nije besneo kad pronađe otpušenu bocu.

Kad su ga rođaci pomoću lekova izlečili od te bolesti i kad mu se potpuno vratila pamet, ovako se žalio svojim prijateljima:

> Šta ste učinili, drugovi!
> Ubili ste me, a ne spasli, odnevši mi uživanje!
> Silom mi je otrgnuta najslađa duhovna obmana.

I imao je pravo: oni su sami bili u zabludi, i njima je bilo potrebnije nego njemu da piju čemeriku, jer su mislili da njom treba isterati tako srećno i prijatno ludilo kao kakvo zlo!

Ja, doduše, nisam dokonala da li svaki poremećaj čula i razuma treba nazvati ludilom. Jer ako se nekome koji slabo vidi od mazge učini magarac, ili ako se neko koji nije kadar da daje sud divi nekim bednim stihovima kao pravom remek-delu, neće odmah značiti da je lud; ali ako su nekome poremećena ne samo čula već i umno rasuđivanje, i to preko uobičajene mere i trajno, tek tada kažemo da nije daleko od besnila, kao, na primer, kad ko čuje magarca kako njače, pa mu se učini da sluša

prijatnu simfoniju, ili ako je ko rođen u najvećem siromaštvu, a ovamo zamišlja da je lidijski kralj Krez. Ludost te vrste je vesela karaktera, kao što se obično dešava, i donosi znatno uživanje i onima koje drži, kao i onima koji ga gledaju, ali su i sami ćaknuti na drugi način. Ta vrsta besnila je mnogo raširenija nego što svet misli. I tako se ludak smeje ludaku i zabavljaju jedan drugoga. Štaviše, češće ćete videti da se ludi grohotom smeje manje ludom.

39 Inače je srećniji onaj koji je na više načina lud, tako mislim ja, Ludost, samo treba da ostane u onoj vrsti besnila koja je nama svojstvena. A ta vrsta je tako rasprostranjena i opšta da ja ne znam može li se na svetu naći čovek koji bi u svakom trenutku bio pri pameti i koga ne bi držala bar neka vrsta

besnila. Ipak moram upozoriti na ovu malu razliku: ako neko vidi tikvu, pa misli da je žena, prišiju mu ime ludaka, jer se takva zabuna retko dešava; ali ako se neko kune da mu je žena vernija od Penelope, iako mu je nabila mnogo rogova, iako se topi od miline u svojoj srećnoj zabludi, njega niko živi neće nazvati ludakom, jer svako vidi i zna da se to isto događa i drugim muževima.

U ovaj red ludaka dolaze i oni koji preziru sve sem lova na divlje životinje i hvale se da osećaju najveće duhovno uživanje kad čuju onaj odvratni zvuk roga ili lavež pasa. Mislim da bi im i izmet pasa, kad bi ga pomirisali, mirisao na cimet! Kako li tek uživaju kad treba razuđivati divljač! Razuđivanje volova i ovaca je posao prostog seljaka, ali utrobu divlje životinje može rasporiti samo plemić! Gologlav, na kolenima, nožem određenim za taj posao (sačuvaj bože da to bude kuhinjski nož), pobožno reže udove po određenom redu određenim pokretima. Okružuje ga ćutljiva gomila hajkača i čudi se kao da se dešava nešto novo, iako su taj prizor gledali već hiljadu puta. Ako se desi da neko dobije deo plena da proba, smatra da mu se mnogo podigao društveni ugled. I tako, pošto lovci neprestano gone i jedu divljač, ne postižu ništa drugo nego da i sami gotovo postanu divlje zveri, a ipak misle da vode pravi kraljevski život.

Lovcima su vrlo slični ljudi koji gore od neutoljene želje za građenjem, pa preziđuju čas okruglu zgradu u četvrtastu, čas četvrtastu u okruglu. Te strasti ne znaju ni za granice ni za meru, dok ne dođu do krajnjeg siromaštva, pa nemaju gde da stanuju ni šta da jedu. Pa šta je s tim? Nekoliko godina su proživeli u velikom zadovoljstvu.

Ovima su najbliži, kako mi se čini, oni koji se trude da novim i tajanstvenim pokušajima promene izgled prirode, pa na kopnu i na moru teže za nekom kvintesencijom. Oni žive u slatkoj nadi, ne boje se ni napora ni troškova, i čudno bistrim umom uvek nešto izmišljaju, čime samo sebe varaju, a ludaci uživaju u prevari, dok ne straće sve i ne ostane im ni toliko da mogu da sagrade peć. Pa ipak, ne napuštaju svoje čarobne snove, već marljivo podstiču i druge da idu ka istoj sreći. A kad im se izjalove i poslednje nade, ostaje im za utehu ona reč: Dosta je ako se u velikim stvarima makar i htelo.

Onda se žale da je život prekratak da bi se mogla izvršiti velika dela.

Što se tiče onih koji igraju kocke, ni sama ne znam sigurno da li treba da uđu u moju družbu. Svakako je bezuman i smešan prizor kad vidimo kako nekima, koji su toliko odani igri, uscepti i zaigra srce čim čuju treskanje kocki. Uvek ih zavodi nada na dobitak, dok ne spljiskaju sve svoje imanje; a kad im se brod razbije o hridi igre opasnije od Malejskog rta i kad jedva goli ispilivaju iz talasa, pre će prevariti svakog drugog nego onoga koji ih je opljačkao, iz straha da ih ne smatraju ne baš časnim ljudima. A šta tek da kažem o starcima već upola slepim koji stavljaju naočari na oči da bi mogli igrati? I najzad, kad im kostobolja obogalji zglobove, plaćaju čak i zamenika da mesto njih miče kocke. Ta igra je zaista prijatna stvar, samo se većinom svršava besnim prepirkama, pa ne spada u moj delokrug, već u nadležnost furija.

40 Na svaki način, bez izuzetka je mojega kova ona vrsta ljudi koji sa uživanjem slušaju ili ispredaju lažne priče o čudima i neprirodnim pojavama. Nikad im nije dosta jezivih izmišljotina o priviđenjima, o utvarama, o zlim dusima, o paklu i o hiljadama drugih sličnih čuda. Ukoliko su te priče neverovatnije, ljudi im više veruju i one im prijatnije golicaju uši. Ali one ne služe samo za prijatno prekraćivanje dosade nego su isto tako i unosan posao, osobito za sveštenike i propovednike.

Ovima je bliska jedna druga vrsta ljudi koji inače žive u ludom, ali prijatnom praznoverju. Ako vide drveni kip ili kakvu sliku Polifema Kristofora, misle da su toga dana zaštićeni od smrti; ili ako je koji vojnik obavio propisanu molitvu pred Barbarinim kipom, misli da će se nepovređen vratiti iz boja; ili u određene dane prizivaju i Erazma kao sveca s voštanim darovima i određenim molitvama

i nadaju se da će uskoro postati bogati. I kao što su izmislili drugog Hipolita, isto tako su u sv. Đorđu pronašli Herkula. Njegov konj je najpobožnije okićen kolajnama i zvončićima i samo što mu se ne mole; po više puta kupuju svečevu naklonost kakvim novim darićima; zakletva u njegov bronzani šlem ima važnost kraljevske zakletve.

A šta da kažemo o ljudima koji se najprijatnije obmanjuju nadom u oproštaj grehova; koji kao klepsidrom mere trajanje očišćenja u čistilištu za koje imaju matematički izračunatu tabelu po stolećima, godinama, mesecima, danima i časovima? Ili šta da kažem o onima koji se zanose nekim čarobnim znamenjima i molitvicama, koje je izmislila neka pobožna varalica, ili iz sujete, ili radi sticanja para? Nema stvari koju one ne obećavaju: bogatstvo, počasti, uživanje, sjajne gozbe, neprekidno zdravlje, dug život, svežu starost i, najzad, na nebu mesto najbliže Hristu. Ali ipak ne žele da ga zauzmu brže-bolje, već što docnije, tek kada ih protiv njihove volje budu napustile slasti ovoga života za koje se tako grčevito drže, onda neka dođu ta nebeska uživanja.

Tako, na primer, ako neki trgovac, ili vojnik, ili advokat baci od opljačkanih para bar dinar na tas, zamišlja da je time u isti mah isušio lernsku močvaru svoga života i da je, kao po ugovoru, okajao sva krivokletstva, sve prljave strasti, sve pijanke, sve prepirke, sva ubistva, sve prevare, sve nepoštene postupke i izdajstva, i to ih okajao tako da se ponovo može vratiti na novi niz zločina.

Ima li čega luđeg ili, bolje rečeno, čega srećnijeg od onih ljudi koji se nadaju najvišoj sreći da će ući u carstvo nebesko ako svakog dana promrse onih poznatih sedam stihova iz svetih psalama? Na te čudotvorne stihove je, tobože, neki šaljivi đavo, koji je bio više naduven negoli bistar, obratio pažnju sv. Bernarda, ali je ovaj bio lukaviji od njega. Sve

je to tako ludo da je skoro i mene sramota, ali ih ne odobrava i prihvata samo prost svet, nego čak i profesori teologije.

I, dalje, zar ne izlazi na isto što svaka pokrajina poštuje svog posebnog sveca, što ga svaki poštuje na svoj način, što im pripisuju razne vrste zaštite? Jedan pomaže ikad koga bole zub, drugi se nalazi ženama u porođajnim mukama; ovaj ti vraća ukradenu stvar, onaj spasava brodolomnika, onaj tamo bdi nad stadom, i tako redom, jer bi me daleko odvelo da sve nabrojim. Neki imaju moć nad mnogim stvarima u isti mah, osobito Majka božja, devica kojoj prost narod pripisuje skoro veći uticaj nego njenom sinu.

41 A šta drugo ljudi traže od svetaca ako ne ono što spada u moj delokrug? Među tolikim zavetovanim darovima koje vidite kako ispunjavaju sve zidove i svod mnogih crkava, jeste li ikad ugledali jedan za ozdravljenje od ludosti ili da je ko postao za dlaku pametniji? Jedan je nepovređen isplivao iz vode, drugoga je probo neprijatelj, ali je još živ; jedan je strugnuo iz bitke dok su se drugi borili, ne samo srećno već i junački; ovaj je bio osuđen na vešala, ali je neki svetac, prijatelj lopova, naredio da mu se preseče omča, te se i dalje trudi da rasterećuje svoje bližnje koji su pretovareni bogatstvom; ovaj je pobegao obivši zatvor, onaj se izlečio od groznice na žalost lekara; jednome je otrov bio lek, a ne smrt, jer ga je dobro pročistio, i to nipošto na radost njegove žene koju je to stalo muka i para; drugome se prevrnula kola, ali je konje doterao kući nepovređene; trećega je zatrpala ruševina, ali se ipak spasao; četvrtoga je muž uhvatio na delu, ali se izvukao. Niko se još živi nije zahvalio za oslobođenje od Ludosti. Toliko je prijatna stvar živeti bez razuma da se ljudi više mole za oslobođenje od svega drugog samo ne od Ludosti. Ali zašto se navozim na to more praznoverja?

Sto jezika da imam, sto usta i glas od gvožđa,
ludake bih vam svih vrsta uzalud htela da nabrojim,
jer nisam kadra da vam sve ludosti preletim poimence!

I tako život svih hrišćana prosto vri od praznovernih ludosti, koje čak i sami sveštenici olako propuštaju i pothranjuju, jer znaju koliki prihod obično donose. Ako bi se podigao koji omraženi mudrac i počeo govoriti istinu: nećeš rđavo završiti ako budeš živeo pošteno; grehe ćeš okajati ako novčiću pridružiš mržnju prema rđavim delima, suze pokajnice i bdenje, molitve i post, i ako promeniš ceo način života; sveci će ti biti naklonjeni, ako budeš podražavao njihovu životu; ako bi, velim, neki mudrac izgovorio ovu ili koju sličnu istinu, zamislite iz kolike bi sreće iznenada istrgao ljudske duše i u kakvu bi ih zabunu uvalio!

Ovoj družbi pripadaju i oni koji još za života smisle s kakvom svečanošću žele biti sahranjeni: tako marljivo sračunavaju i poimence propisuju koliko buktinja, koliko crnih odela, koliko pevača, koliko pogrebnih statista žele da imaju na sahrani, kao da bi svaki lično hteo da vidi taj prizor, i kao da se mrtvi stide ako leš nije veličanstveno sahranjen. Brinu se toliko kao da su proizvedeni za edile, pa treba da se postaraju za igre i javne gozbe.

42 Iako žurim, ne mogu ćutke da pređem preko onih budala koje se ni po čemu ne razlikuju od poslednjeg drvodelje, pa ipak laskavim rečima govore o svom plemićkom rodu. Jedan izvodi poreklo od Eneja, drugi od Bruta, treći od Arktura. Svuda postavljaju kipove i vešaju slike svojih predaka, nabrajaju pradede i čukundede i prisećaju se njihovih negdašnjih nadimaka, a sami se mnogo ne razlikuju od tih nemih statua, pa su čak i gori od njih. Život njihov ipak teče vrlo srećno, zahvaljujući ljubaznoj Samoljubivosti, a tu su i ostali ludaci koji u te životinje pilje kao u bogove.

Ali zašto da govorim o ovoj ili onoj vrsti ludosti, kao da Samoljubivost na čudan način ne stvara svuda mnoge srećne ljude? Jedan je ružniji od svakog majmuna, a sebi izgleda kao Nirej; drugi, čim je povukao šestarom tri linije, odmah misli da je Euklid; treći veruje da je Hermogen, a razume se u muziku kao magarac u kantar i krešti gore nego kokoška kad je kljuca petao kao zakoniti muž. Postoji i jedna vrlo zabavna vrsta ludaka koji se hvastaju osobinama svojih slugu kao da su njihove. Kako je u Seneke bio dvostruko srećan onaj bogataš koji je, kad bi hteo da ispriča kakvu pričicu, imao pri ruci robove da mu došaptavaju imena; nije oklevao da primi i borbu na šake, iako je bio slab i s dušom u nosu, ali se oslanjao na to što kod kuće ima gomilu izvrsnih i snažnih robova!

A šta vredi govoriti o umetnicima od poziva? Svaki ima vlastito samoljublje i svaki bi se pre odrekao očevine nego svoga dara. Naročito su sujetni glumci, pevači, besednici i pesnici. Ukoliko je ko od njih veća neznalica, utoliko je uobraženiji, utoliko se više busa u grudi i šepuri. Ali svi nađu čiju za svoju salatu, i, ukoliko je ko budalastiji, osvaja utoliko više obožavalaca; ono najgore se uvek većini najviše svidi, jer je najveći broj ljudi, kao što sam rekla, u službi Ludosti. Zatim, ukoliko je ko veća neznalica, utoliko je sam sobom zadovoljniji, a i svet mu se divi. Zašto bi, onda, više voleo pravo obrazovanje? Prvo, ono čoveka mnogo staje; drugo, svi ga zbog njega izbegavaju i on izbegava sve i, najzad, biće vrlo malo ljudi kojima će se dopadati.

43 Ja vidim da je Priroda zaista usadila Samoljubivost kako u svakog čoveka tako i u sve narode, skoro i u svaki grad. Došlo je do toga da Britanci, na primer, prisvajaju lepotu, muzički dar i dobru trpezu; Skoti se hvale svojim plemstvom, srodstvom

s kraljevskom lozom i misle da su oštroumni dijalektičari; Francuzi su ponosni na uglađeno držanje: Parižani potpuno prisvajaju hvalu za teološku nauku; Italijani zahtevaju prvenstvo u književnosti i govorništvu, i svi laskaju sebi da jedino oni na svetu nisu varvari; u toj vrsti srećne prostodušnosti prvo mesto drže Rimljani, koji još i danas s velikim uživanjem sanjaju o slavi negdašnjeg Rima; Mlečani se tope od miline zbog tobožnje plemenitosti svoga roda; Grci smatraju da su pronašli nauku i hvale se slavnim imenima starih heroja; Turci, i čitava hrpa ostalih pravih varvara, prisvajaju preimućstvo u veri i ismejavaju hrišćane kao praznoverne. Najsmešniji su Jevreji koji neprestano očekuju svoga Mesiju, ali se još i danas grčevito drže svoga Mojsija; Španci ne priznaju ratnu slavu nikom drugom do sebi; Nemci se ponose vitkim rastom i pronalaskom magije.

44 Neću da se upuštam u pojedinosti. Vi, mislim, vidite koliko uživanja stvara Samoljubivost svuda u pojedinačnim i opštim slučajevima. Samoljubivost, pak, ima sestru, Lasku, koja joj je vrlo slična. Samoljubivost nije ništa drugo nego kad se neko sam sebi ulaguje; a ako to isto čini drugome, onda je to laska. A ta jadna laska je i dan-danji izvikana, ali samo u ljudi kojima je više stalo do reči nego do dela. Oni smatraju da se laska slabo slaže s odanošću; ali da to nije tako, mogu nam potvrditi primeri nerazumnih životinja. Koja se životinja više ulaguje od psa? S druge strane, koja je životinja vernija od psa? Što je umiljatije od pripitomljene veverice? Pa je li zato manje prijatna ljudima? Ili vam se čini da su za ljudski život korisniji divlji lavovi, krvoločni tigrovi i besni leopardi? Ja priznajem da postoji neka vrsta i štetnog laskanja kojim se pojedine varalice i podsmevači služe da privuku budale u mrežu. Ali to nije moja Samoljubivost; moja dolazi od izvesne dobrodušnosti i iskrenosti i

manje je bliža vrlini nego njena suparnica osornost i namrštenost, nezgrapna i glomazna, kao što kaže Horacije. Ona podiže malodušne ljude, teši žalosne, podstiče lene, oživljuje otupele, isceljuje bolesne, smiruje pomamne, združuje zaljubljene i drži ih u slozi; ona, isto tako, primamljuje omladinu da uči, razgaljuje starce i, u obliku pohvale, bez vređanja, opominje i poučava vladare. Uopšte, Samoljubivost deluje tako da svako samom sebi biva draži i prijatniji, što je vrlo važno za ličnu sreću. Jer ima li veće uslužnosti nego kad mazga češe mazgu? Da i ne govorim, uostalom, o tome kako Laska ima velikog udela u slavnom govorništvu, još većeg u medicini i najvećeg u pesništvu. Jednom rečju, ona je med i začin celokupnog društvenog života.

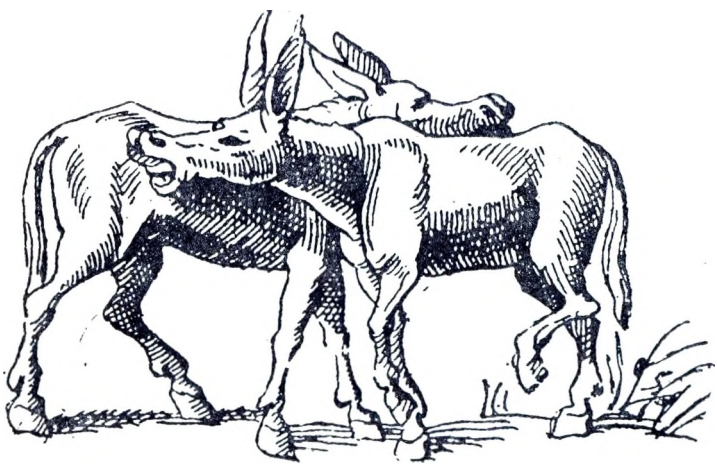

45 Nesreća je, kažu, biti varan, ali je još veća ne biti varan. U velikoj su zabludi oni koji misle da čovekova sreća leži u stvarnosti; ne, ona zavisi od mišljenjâ. Zbog toga u životu ima toliko tamnih i raznorodnih stvari da je prosto nemogućno pronaći jednu pouzdanu istinu, što su pravilno naglasili moji akademici, koji su među filozofima najmanje oholi; pa čak ako se i pronađe kakva istina, ona često ide na štetu životne sreće. Najzad, čovek je stvoren tako da ga više privlači laž nego istina. Ako neko želi jasan i pristupačan dokaz za to, neka ode na propoved u crkvu. Dok se govori o istinitim stvarima, svi dremaju, zevaju i čame. Ali ako koji gromovnik, (oh, prevarila sam se: htela sam reći govornik), što se često događa, razveže kakvu bapsku priču, odjednom se svi trgnu iz sna, isprse se i slušaju otvorenih usta! Isto tako, ako je u pitanju neki basnoslovniji i pesničkiji svetac (na primer, sv. Đorđe, sv. Kristof ili sveta Varvara), videćete da njih slave mnogo pobožnije nego sv. Petra i Pavla, ili čak i Hrista. Ali ovde tome nije mesto.

Dalje, kako malo staje takvo pristupanje sreći! Da bi došao do pravih vrednosti, moraš zapeti pošteno pa čak i za najneznatniju stvar kao što je gramatika. A mašta se ostvaruje vrlo lako i dovodi do sreće bar kao i stvarnost, ako ne i više. Baš da vidimo. Neko voli da jede smrdljive usoljene ribe; drugi ne može da podnese njihov smrad a onome su ukusne kao ambrozija. Pitam vas, zar on nije pri tom srećan? Suprotno tome, ako nekoga kečiga draži na povraćanje, gde je onda njegova sreća? Ako neki muž ima strahovito ružnu ženu, pa mu se ipak čini da se ona po lepoti može meriti i s Venerom, zar to za nj nije isto kao da je ona odistinski lepa? Ako neko ima sliku, kakvu ništavnu brljotinu, u crvenoj i žutoj boji, pa je zagleda i divi joj se misleći da je original Apela i Zeuksisa, zar neće biti srećniji od onoga koji je za skupe pare kupio prava

dela tih slikara, a možda ne uživa toliko u njima? Ja poznajem čoveka koji ima čast da nosi moje ime i koji je poklonio svojoj mladoj ženi nekoliko lažnih dijamanata, uveravajući je — duhoviti lakrdijaš kakva ga dao bog — da su ne samo pravi i prirodni već izvanredne i neprocenjive vrednosti. Pitam vas, šta se to ticalo žene koja je na staklu isto tako prijatno napasala oči i duh i igračku bez vrednosti čuvala pod ključem kao neko veliko blago? Muž je, međutim, uštedeo izdatak i uživao u ženinoj zabludi, a ona mu nije bila ništa manje odana nego da joj je poklonio ne znam kakvu dragocenost.

Šta mislite, da li se razlikuju stanovnici Platonove Pećine, koji se u njoj dive senkama i prividnim slikama različitih stvari i ne žude više ni za čim i zadovoljni su svojom sudbinom, od onoga mudraca koji je izišao iz pećine i posmatrao istinitu stvarnost? Da je onaj Lukijanov krpa mogao večno da sanja raskošne i bogate snove, ne bi mu bilo potrebno da želi drugu sreću. Između mudracâ i ludakâ, dakle, nema razlike; ako li je ima, položaj ludakâ je prijatniji: prvo, jer ih njihova sreća staje vrlo malo, pa im je dovoljna samo mašta o sreći; drugo, jer je uživaju u društvu s većim brojem ljudi.

46 Nikakvo bogatstvo nije prijatno uživati bez društva. Mudraci su, kao što svako zna, u velikoj manjini, ako ih uopšte ima. Grci su ih, za toliko vekova, nabrojili svega sedam; ali da i njih, bogme, neko bolje prorešeta, neka me đavo odnese ako među njima pronađe jednog jedinog koji bi zalegao za polovinu, kakvu polovinu — za trećinu pametna čoveka!

Među mnogim pohvalama koje Bah s pravom uživa prva je ta što odstranjuje duševne brige; ali, razume se, samo za kratko vreme, jer čim se prospava mamurluk, brige se brzo vraćaju »na belom četvoropregu«, kako kaže poslovica. Koliko je pot-

punije i trajnije dobro koje ja delim kad, kao u nekakvu večnom pijanstvu, ispunjavam srca radošću, uživanjem i veseljem, i niko pri tom ne mora za njih da se muči! Ja nikoga pod nebom ne isključujem iz svojih darova, a ostala božanstva dele svoju naklonost čas jednima čas drugima. Ne uspeva svuda plemenito i slatko vino koje rasteruje brige i uleva nadu u srce. Malom broju ljudi pada u deo lepota, dar Venerin; još manjem — rečitost, dar Merkurov. Isto ih tako nema mnogo koji su stekli bogatstvo po milosti Herkulovoj. Homerov Jupiter ne postavlja koga bilo na presto. Mars često ne pruža pomoć ni jednoj ni drugoj neprijateljskoj vojsci. Mnogi odlaze pokunjeni od Apolonova tronošca. Saturnov sin često udara gromom i munjom, a Feb ponekad šalje kužne klice. Neptun više ljudi proguta nego što ih spase, da i ne spominjem one Vejove, Plutone, Ate, Kazne, Groznice i njima slične, koji su više krvnici nego bogovi. Samo sam ja, Ludost, takva da obuhvatim čitav svet podjednakom ljubaznošću i uvek sam spremna da delim dobročinstva.

47 Ja ne očekujem nikakve zavete, ne ljutim se i ne tražim žrtve pokajnice, ako se nešto propusti pri nekom obredu. Ne uzbunjujem nebo i zemlju, ako neko pozove druge bogove na gozbu, a mene ostavi kod kuće i ne da mi da uživam u dimu žrtvenih životinja. Drugi bogovi su u tim stvarima takve cepidlake da se skoro više isplati, pa je i bezopasnije, ostaviti ih neopaženo na miru nego ih poštovati, baš kao što su i mnogi ljudi nesnosni i gotovi na svađu, tako da ih je bolje smatrati neprijateljima nego prijateljima.

Ali niko, čujem kako govore, Ludosti ne prinosi žrtve i ne podiže hram! To je tačno, i takva me nezahvalnost, kao što sam već rekla, pomalo čudi. Ali, po prirodi dobroćudna, ja to uzimam u dobrom smislu: zaista mogu i bez tih stvari. Šta će mi tamjan,

ili žrtveno brašno, jarac ili svinja, kad me ceo svet poštuje na način koji i teolozi priznaju kao vanredan! O, baš nimalo ne zavidim Dijani što joj žrtvuju ljudsku krv! Ja smatram da me vrlo pobožno poštuju ako me u svim krajevima, kao što i čine svi ljudi, nose u srcu, ako svojim običajima izražavaju moj duh i svojim životom moju ličnost. Takav način poštovanja svetaca je i kod hrišćana vrlo redak. Većina ljudi pali Materi božjoj sveće, i to usred bela dana, kad baš nije potrebno. S druge strane, kako je malo onih koji se trude da im podražavaju u čistom životu, u skromnosti i ljubavi prema nebu! To je baš pravi način poštovanja i nebesnicima najdraži.

A zašto, uostalom, da želim hram, kad je čitav ovaj svet moje svetilište i, ako se ne varam, najlepše? Vernikâ nemam jedino tamo gde nema ljudi. A nisam toliko luda da tražim kipove i slike; to bi bilo samo na štetu mome kultu, jer ludaci i tupoglavci obožavaju često slike mesto svetaca. U tom slučaju bi se i meni dogodilo što se događa onima koje su njihovi zamenici istisnuli. Ja mislim da je meni podignuto onoliko kipova koliko ima ljudi na svetu koji su, hteli-ne hteli, moja živa slika. I zbog toga nemam razloga da zavidim drugim bogovima, jer svaki u svom kutu na zemlji ima svoje svetilište, i to u određene dane: na primer, Feb na Rodu, Venera na Kipru, Junona u Argosu, Minerva u Atini, Jupiter na Olimpu, Neptun u Tarentu, Prijap u Lampsaku, ali samo meni ceo svet neprestano nudi mnogo dragocenije darove.

48 Ako se kome čini da u mojim rečima ima više drskosti nego istine, hajde da zavirimo malo u ljudski život, pa će svima biti jasno koliko mi duguju i kako me poštuju u podjednakoj meri svi ljudi, najveći kao i najmanji. Ali nećemo moći da pretresemo sve dokraja, to bi nas odvelo daleko, nego

ćemo se zadržati samo na najvažnijima, pa će prema njima biti lako da se procene i ostali. Zašto bih, na primer, govorila o jadnom priprostom svetu, kad je on, bez pogovora, sav na mojoj strani? On tako obiluje svim vrstama ludosti i svakog dana izmišlja toliko vrsta novih da ne bi ni hiljadu Demokrita bilo dovoljno da to ismeje, a onda bi tek bio potreban još jedan Demokrit da se naruga onoj hiljadi pre sebe. Niko ne bi verovao koliko prilika za smeh i koliko razonode svakodnevno pružaju bogovima ti sićušni zemaljski stvorovi! Oni, tj. bogovi, u prepodnevnim časovima, dok su još trezni, provode vreme u većanju i svađama i slušaju molitve smrtnikâ; docnije kad se dobro nakvase nektarom i nisu za ozbiljniji posao, skupljaju se na najuzvišenijim mestima neba, tamo posedaju i nagnutih glava posmatraju šta ljudi rade. Nema u njih prijatnije zabave.

O bože moj, što je to pozorište, što je to šarolika tišma ludaka! (Ja i sama ponekad sedim u krugu pesničkih bogova.) Jedan je smrtno zaljubljen i ukoliko mu devojka manje uzvraća ljubav, on je sve luđe voli. Drugi se ženi mirazom a ne ženom. Treći živi od prostitucije svoje žene. Četvrti ljubomorno motri na ženu kao Argus. A kakve tek gluposti, avaj — govori i čini u žalosti peti! Plaća čak i neke glumce koji izvode komediju žalosti. Šesti, opet, plače na grobu svoje maćehe. Sedmi potrpa u želudac sve što je sa svih strana napljačkao, iz straha da sutradan ne umre od gladi. Osmi vidi vrhunac svoje sreće u spavanju i neradu. Ima ljudi koji se neprestano brinu o tuđim stvarima, a svoje zanemaruju. Jedan misli da je bogat, jer ima odakle da pozajmi i živi od dugova, ali će uskoro propasti. Drugi veruje da nema veće sreće nego da, i sam siromašan, obogati svoga naslednika. Jedan zbog neznatne, često neizvesne dobiti, prokrstari sva mora i preda talasima i vetrovima život, koji mu ni sva blaga ovoga sveta ne bi mogla povratiti. Drugi više

voli da traži sreću u ratu nego da vodi miran život na domu. Ima ih koji love starce bez naslednika i misle da će tako najlakše doći do bogatstva. A ima i takvih koji rado vrebaju bogate starice željne ljubavi. I jedni i drugi izazivaju u nebeskih posmatrača najveći smeh kada se sami uhvate u mreže koje postavljaju žrtvama.

Ali su trgovci najluđi i najpokvareniji soj. Oni obavljaju najprljaviji posao, i to na najpodliji način. Oni su redovno lažljivci, krivokletnici, lopovi, obmanjivači i podvaladžije, a ipak smatraju da su najugledniji, jer su im prsti okovani zlatom. I uvek su okruženi laskavcima koji im se dive i obasipaju ih javnom hvalom; razume se, da bi oni došli do koje pare od nepravedno stečena imanja. Na drugome mestu vidiš nekakve pitagorejce koji su, tako reći, pristalice zajedničke svojine, pa mirne duše pokupe što god nađu bez čuvara, kao da je njihovo zakonito nasleđe. Ima i takvih koji bogatstvo stvaraju isključivo u snovima, i ti prijatni snovi su im dovoljni da budu srećni. Neki su zadovoljni što ih svet smatra bogatim, mada kod kuće crkavaju gladni. Jedan se trudi da što pre proćerda što ima, a drugi zgrće na gomilu, ne gledajući da li je pošteno ili nije. Jedan juri tražeći glasove za kakvu javnu službu, a drugi uživa da sedi iza peći. Dobar deo ljudi se zapliće u parnice bez kraja i konca, pa se i jedna i druga strana upinju što igda mogu, kao da žele da obogate sudiju koji odugovlači presudu i advokata koji im odmaže, iako izgleda da im pomaže. Jedan se trudi da uvede novi društveni poredak, drugi ima u glavi neke velike planove, a treći napusti ženu i decu, pa krene u Jerusalim, Rim ili Sv. Jakov, gde nema baš nikakva posla.

Ukratko, ako biste mogli taj beskrajan vašar da posmatrate s Meseca kao nekada Menip, izgledalo bi vam kao da gledate roj muva ili komaraca koji se svađaju, tuku, jedan drugom kopaju jamu, pljač-

kaju, igraju se, šale, padaju, umiru. I ne može se skoro verovati koliko vreve i tragedija mogu da izazovu tako sitna i tako kratkovečna stvorenja, jer ih ponekad vihor brzog rata ili kuge ugrabi odjednom mnogo hiljada i rastera roj!

49 A bila bih najveća budala, i zasluživala bih da mi se Demokrit grohotom smeje ako bih i dalje htela da nabrajam sve vrste ljudske ludosti i gluposti. Preći ću stoga na one ljude koji među smrtnima čuvaju izgled mudrosti i, što se kaže, gramze za zlatnom granom.

Prvo mesto među njima drže gramatičari, sorta ljudi od koje zaista ne bi bilo ništa nesrećnije, ništa tako smućeno ni tako mrsko bogovima kad ja ne bih blažila nezgode njihova bednog poziva nekom vrstom prijatne suludosti. I na njima ne leži samo petostruko prokletstvo, kao što kaže grčka poslovica, nego sto puta petostruko: uvek gladni i prljavi, u svojim učionicama (u učionicama, rekoh) — ne, nego mučionicama ili stupicama, u gomili dečurlije, stare u radu, gluhnu od vike i propadaju od smrada i nečistoće; ali ja im ipak u svojoj dobroti pomažem, te im se čini da su najznačajniji na svetu. Oni tako uživaju u sebi kad plašljivom čoporu dece uteraju strah u kosti pogledom i glasom punim pretnje, kad tuku jadnike štapom, šibom i kaišem i kad, prema sopstvenom priznanju, besne na sve moguće načine kao onaj kumijski magarac. Tada im se nečistoća u kojoj žive čini kao vanredna čistoća, a smrad im miriše na majoran; to svoje čemerno ropstvo zamišljaju kao kraljevstvo, tako da svoju vlast ne bi nikad zamenili vlašću Falarisa ili Dionizija.

Najnesrećniji su zbog nekog visokog uverenja o svojoj učenosti. Iako deci trpaju u glavu sušte budalaštine, ipak, o dobri bogovi, preziru Palemona I Donata kao da nisu ništa prema njima. Samo ne

znam kakvim opsenama uspevaju da ih lude majke i glupi očevi vide u istoj onoj slavi koju sebi pripisuju sami. Dodajte tome i retko uživanje kad neko od njih pronađe na kakvu izbledelom pergamentu ime Anhizove matere ili kakvu neuobičajenu reč, na primer: govedar, vrdalama, džeparoš; ili kad odnekud iščeprka odlomak staroga kamena s okrnjenim natpisom: o, Jupiteru, kakvo skakanje od sreće, kakav trijumf, kakve slavopojke! Kao da su u najmanju ruku osvojili Afriku ili savladali Vavilon! A kakvo li tek ganuće nastane za njih kad svuda čitaju svoje hladne i neukusne pesmice i nalaze ljude koji im se dive — onda su uvereni da je Maronov duh prešao u njih! Ali im je najprijatnije od svega kad se uzajamno hvale, kad se jedan drugom dive i kad jedan drugom čestitaju. Ako, pak, koji od njih napravi makar i sitnu pogrešku, pa ako to slučajno uhvati neki koji ima oštrije oči, o, Herkule, kakva tragedija, kakva prepirka, kakve psovke, kakve grdnje! Neka mi strpaju na grbaču sve gramatičare, ako lažem!

Poznajem jednog čoveka koji zna sve: grčki, latinski, matematiku, filozofiju, medicinu i koji je u svemu tome izvrstan; ima šezdeset godina, a već je dvadeseta kako je zanemario sve, pa se muči i zlopati s gramatikom i smatra da će biti srećan ako bude mogao da proživi dokle god pouzdano ne utvrdi na koji način treba razlikovati osam vrsta reči, što dosad nije uspešno rešio nijedan Grk ni Rimljanin. Zaista bi nastao pravi rat ako bi ko brkao svezu s pridevom! Zahvaljujući tome, ima onoliko gramatika koliko i gramatičara, čak i više. Samo je moj prijatelj Ald izdao više od pet gramatika, a naš mozak ne propušta baš nijednu; bez obzira na to da li je pisana varvarski i dosadno, sve on isprevrće i ispita do kraja. Zavidi svakom ko radi na istom predmetu, ma kako glupo, i uvek jadnik cepti da mu neko ne preotme slavu i da mu dugogodišnji

rad ne propadne. Odlučite sami da li je to mahnitost ili ludost. Meni je svejedno, ako priznate da je ta životinjica, mnogo bednija od svih, mojom dobrotom isplivala na vrhunac sreće i da svoju sreću ne bi htela menjati ni s persijskim šahom.

50 Pesnici mi duguju manje od gramatičara, mada očevidno pripadaju mojoj družini. Oni su slobodno pleme, kako kaže poslovica, i cilj je celokupne njihove umetnosti da uveseljava ludake pravim lakrdijama i smešnim pričama. Pa ipak se oni, iako je čudnovato, na njih oslanjaju kad sebi i drugima obećavaju besmrtnost i božanski život. Tome redu, više nego drugima, bliske su Samoljubivost i Laska i niko me od smrtnih ne poštuje iskrenije i postojanije.

Učitelji govorništva, mada ponekad vrdaju i šuruju s filozofima, ipak pripadaju mojoj stranci. Za dokaz vam može poslužiti naročito to što su, pored stalnih gluposti, marljivo i opširno opisali kako se treba šaliti. Pisac, ma ko on bio, koji je napisao *Rhetoricam ad Herennium* ubraja i ludost u vrste šala. Kvintilijan, veliki majstor retorskog reda, ima celo poglavlje o smehu, opširnije od *Ilijade;* a svi pripisuju Ludosti takvu moć da se više puta šalom postiže ono što se ne može postići nikakvim razlozima. Najzad, niko, valjda, neće poreći da izazivanje veselosti smešnim dosetkama spada u struku Ludosti.

Istoj bagri pripadaju i oni koji žele da steknu besmrtnu slavu izdavanjem knjiga. Svi su oni moji dužnici, a naročito oni koji švrljaju na hartiji sve same gluposti. Ali mi se čini da su oni koji pišu uglađeno, po ukusu malog broja učenih ljudi, i koji ne odbijaju kritiku ni Persija ni Lelija, dostojniji žaljenja nego sreće zbog večitih muka koje podnose, jer u svojim rukopisima uvek dodaju, menjaju, brišu, izostavljaju, ponavljaju, proširuju, traže saveta

i zlopate se devet godina dok se ne ispili rukopis, nikad zadovoljni! A bednu nagradu i hvalu neznatnog broja čitalaca skupo plaćaju probdevenim noćima i snom, najslađim dobrom na svetu, tolikim žrtvama, tolikim znojem i mukama! Dodajte tome traćenje zdravlja, bledilo, mršavost, krmeljivost ili čak i slepilo, siromaštvo, zavist, bezvoljnost, prebrzu starost, preranu smrt i druge slične stvari. Sva ta zla, misli naš mudrac, nisu preskupa nagrada za priznanje koje mu odaje ovaj ili onaj drljavko.

Koliko je tek srećnije u svojoj ludosti ono moje piskaralo! U njega nema noćnog rada; čim mu nešto padne na pamet, čim mu nešto dođe pod pero, makar bili njegovi snovi, odmah on to napiše, ne žrtvuje ništa sem hartije, jer dobro zna da će mu, ako napiše kakve budalaštine, odobravati veliki broj ljudi, što će reći: svi ludaci i neznalice. Pa šta je s tim što ga prezire ono nešto učenjaka, ako ipak čitaju njegova dela? Šta će vredeti kritika tako malog broja ljudi prema suprotnom mišljenju ogromne većine?

Još pametnije rade oni koji tuđa dela izdaju kao svoja. Prisvajaju slavu koju je neko drugi stekao teškim trudom, jer misle da će bar neko vreme imati koristi, iako će, najzad, biti utvrđen plagijat. Valja samo videti kako se šepure kad ih narod hvali, kad u gomili prstom pokazuju na njih: Gle, to je onaj veliki čovek! kad knjižari izlažu njihova dela na vidnim mestima, kad se na naslovnim stranama svuda čitaju po tri imena, ponajviše strana i slična magičnim imenima. Šta su ona drugo, tako mi živoga boga, nego imena? I kako malo ljudi ima na ovom belom svetu koji znaju šta ona znače, a koliko tek manje njih koji ih hvale, jer su i u neukih ukusi različiti! A šta kažete na to što i sama imena izmišljaju, ili ih pozajmljuju od starih pisaca? Jedan uživa da se zove Telemah, drugi Stelen ili Laercije, trećem godi ime Polikrat, četvrtom Tra-

1 2 3
4 5
6 7
8 9

zimah. To bi isto značilo kao kad bismo knjigu potpisali imenima: Kameleon ili Tikva, ili ako bismo je nazvali Alfa ili Beta, kao što obično govore filozofi.

Ali je najsmešnije kako se u pismima, pesmama, pohvalama uzajamno hvale glupaci i neznalice. Vi prevazilazite Alkeja, kaže jedan; a vi ste Kalimah, odgovara drugi; za jednoga je drugi nadmašio Cicerona, a drugi mu odvraća da je on učeniji od Platona. Ponekad čak traže protivnika da bi u takmičenju povećali svoju slavu. A narod se, nepripremljen, pocepa u dva tabora, dok naposletku i jedan i drugi vođ u srećnoj borbi ne iziđu kao pobednici, pa obojica slave trijumf. Mudraci se tome rugaju kao vrhuncu ludosti, i s pravom. Ko bi to poricao? Međutim, ti ludaci, zahvaljujući mome dobročinstvu, vode srećan život i svoju slavu ne bi menjali čak ni sa Scipionovim trijumfima. Uostalom, iako učenjaci ismejavaju ovo s velikim zadovoljstvom i uživaju u tuđoj gluposti, ipak i sami poprilično duguju meni, što ne mogu zatajiti, sem ako nisu sasvim nezahvalni.

51 Među naučnim pozivima prvo mesto prisvajaju poznavaoci prava. Nema bića pod suncem koje je tako samo sobom zadovoljno kao pravnik. U stvari, njihov je rad običan Sizifov posao, jer u jednom dahu istresu silesiju zakona, bez obzira na to da li se odnose na određenu stvar, i slažu glose na glose, mišljenja na mišljenja i tako stvaraju uverenje da je pravna nauka najteža od svih. Oni misle da je sve ono za šta je potreban trud već samim tim slavno.

Njima dodajmo dijalektičare i sofiste, naročitu vrstu ljudi od kojih je svaki brbljiviji od dodonske bronze: ma koji od njih bi se mogao svađati s dvadeset naročito izabranih brbljivih žena! Ipak bi bili

srećniji kad bi imali samo dug jezik i kad ne bi bili tako svadljivi da se čak uporno kolju oko kozje dlake i da u žestokom preterivanju većinom zaboravljaju na istinu. Ali i njih usrećuje njihovo samoljublje: naoružani trima silogizmima, bez oklevanja otpočinju boj ma zbog čega i ma s kim. U svojoj tvrdoglavosti su nepobedni i neće odstupiti pa da im i Stentora staviš nasuprot!

52 Za ovima dolaze poštovani filozofi s bradom i ogrtačem. Hvale se da su jedino oni pametni, a svi ostali smrtnici su samo lepršave senke. Kako zabavno trabunjaju kad grade bezbrojne svetove, kad palcem ili koncem mere Sunce, Mesec, zvezde i njihove putanje, kad bez snebivanja tumače postanak gromova, vetrova, pomračenja i drugih neobjašnjivih pojava, kao da su tajni savetnici stvoritelja sveta, ili kao da su k nama došli sa skupštine bogova. Međutim, priroda se njima i njihovim zaključcima ruga s visine. Dovoljan dokaz da ne razumeju ništa je to što o pojedinim stvarima vode večite prepirke. Oni koji zaista ne znaju ništa, hvale se da znaju sve, a često ne znaju ni za sebe! Koliko puta ne vide pred sobom jarak ili kamen, ili zato što ih je većina krmeljivih očiju ili zato što im duh luta ko zna kuda; ali tvrde da vide ideje, sveopšte pojmove, posebne oblike, prvobitnu materiju, kviditete, ekceitete, tananosti kakve, mislim, čak ni Linkej ne bi mogao da utuvi. Naročito u matematici preziru običan svet. Trougli, četvorougli, krugovi i slične geometrijske slike zapleću se i prepleću praveći lavirint; isto je to i sa slovima koja su poređana kao odred vojnika, pa se pojavljuju jedno za drugim u ovom ili onom redu i tako zaslepljuju neukom svetu oči!

U tu vrstu spadaju i oni koji proriču budućnost iz zvezda i nagoveštavaju nemogućna čuda i pronalaze — srećni ljudi — družinu koja im veruje.

53 Moglo bi se reći da ću preko teologa preći ćutke i da neću dirati kamarinsku baru i neću doticati anagirsku travu, jer je ta vrsta ljudi vraški ozbiljna i razdražljiva. Napali bi me u gomilama hiljadom zaključaka i prisilili na poricanje; ako bih se opirala, odmah bi me proglasili za jeretičarku. Jer oni obično iznebuha plaše tom munjom sve one koji im nisu baš po volji. Zaista, nema ljudi koji bi teže priznali moje dobročinstvo, iako su mi oni iz važnih razloga obavezni; jer ih samoljubivost, po mojem naređenju, čini srećnim stanovnicima trećega neba, odakle s visine gledaju na sve ostale ljude kao na životinje koje puze po zemlji i prema kojima osećaju sažaljenje. Okruženi čitavom vojskom učenih definicija, konkluzija, korolarija, eksplicitnih i implicitnih propozicija, oni umeju vešto da se izvlače i brane, tako da ih ni Vulkanova mreža ne bi mogla zaplesti u tolikoj meri da se ne bi izvukli iz nje distinkcijama, kojima seku sve čvorove tako da čak ni tenedska sekira ne bi mogla bolje. Isto se tako brane i svojim nedavno izmišljenim izrazima i rečima koje jedva ko razume. Sem toga, na svoju ruku tumače tajne misterija: kako je postao svet i kako je uređen; kakvim je kanalima greh stigao do Adamovih potomaka; na koji način, u kojoj meri i za koje vreme je Hrist sazreo u Marijinoj utrobi; na koji način u sakramentu bitiše akcidencija bez materije.

Ali to su obična, svakodnevna pitanja. Ta su pitanja dostojna samo velikih teologa, teologa prosvetitelja, kako ih nazivaju. Čim naiđu na njih, odmah se prenu. Postave se, na primer, ovakva pitanja: treba li vremena za božansko stvaranje? Da li u Hristu ima više nego jedno sinstvo? Je li moguće pretpostaviti da bog otac mrzi sina? Da li bi bog mogao da uzme oblik žene, đavola, magarca, tikve ili kamena? Ako bi bio tikva, kako bi onda ona propovedala božju reč, činila čuda i bila raspeta

Q SCOTI-

na krstu? Šta bi posvetio sv. Petar da je vršio posvećivanja dok je Hrist visio na krstu? Da li se u tom trenutku još moglo reći da je Hrist čovek? Da li će ljudi posle uskrsnuća smeti da jedu i piju? Unapred se naša gospoda brinu kako će toliti glad i žeđ.

Ima tušta i tma takvih cepidlačkih bljutavosti, ali su mnogo tananija pitanja o saznanju, o odnosima, o formalitetima, kviditetima, ekceitetima, koje bi mogao razlikovati sam Linkej, pa i on bi morao imati vrlo oštre oči da bi mogao u najgušćoj tami videti stvari koje uopšte ne postoje. Dodajte ovamo i one gnome, tako paradoksalne da su poznati stoički paradoksi u poređenju s njima nezgrapni i otrcani. Na primer: manji je greh zaklati hiljadu ljudi negoli u nedelju zakrpiti obuću siromahu; ili: bolje je da propadne ceo svet sa svim onim što se nalazi u njemu nego da jednom izvališ najneviniju laž!

Mnogi metodi skolastičara čine te tanane tananosti još tananijim, pa je lakše naći put iz lavirinta nego se izvući iz zakukuljenosti realista, nominalista, tomista, albertista, okamista, skotista, mada još nisam navela sve, no samo najvažnije. Njihovo obrazovanje je veliko, ali tako teško da bi, mislim, i apostolima bio potreban drugi sv. Duh, ako bi bili prisiljeni da o tim stvarima raspravljaju s današnjim teolozima. Nema šta, sv. Pavle se mogao isticati u veri, ali ono svoje tvrđenje: »Vera je bitnost onoga u što ko veruje i dokaz za stvari koje se ne vide« nije definisao majstorski. On se najviše odlikovao milosrđem, ali u prvom pismu Korinćanima, u 13. glavi, nije ga ni podelio ni odredio po pravilima logike. Apostoli su znali da pobožno posvećuju hleb i vino, ali ako biste ih zapitali otkuda blagoslov i dokle traje, kako se vrši transsupstancija, kako može isto telo da bude u isto vreme na raznim mestima, kakva je razlika između Hristova tela na nebu, na krstu i u sakramentu, u kojem se trenutku

izvrši pretvaranje hleba i vina, jer govor kojim se to postiže traje izvesno vreme — njihovi bi odgovori po mom mišljenju, bili manje oštroumni nego što su rasprave današnjih skotista.

Apostoli su poznavali Isusovu mater, ali ko je od njih dokazao tako filozofski kao naši teolozi da je ona bila sačuvana od Adamova greha? Petar je primio ključeve, i od Onoga ko ih ne bi poverio nedostojnome; ali ja ipak ne znam da li je apostol shvatio (bar se te tananosti nigde ne dotiče) kako ključ saznanja može imati onaj koji ni sam ne zna šta je saznanje! Apostoli su krštavali po celom svetu, pa ipak nisu nigde učili šta je formalni, materijalni, eficijentni i finalni uzrok krštenja; isto tako u njih nema spomena o znacima koji se mogu ili ne mogu izbrisati. Oni su se molili bogu samo u duhu i po rečima Jevanđelja: »Bog je duh i oni koji ga mole moraju ga moliti u duhu i istini.« Ne vidi se je li im tada bilo jasno da li se treba istom molitvom kao i Hristu moliti svecu koji je ugljenom nacrtan na zidu, samo ako ima ispružena dva prsta, dugu kosu i oreol s tri koluta iza glave. Ko bi to mogao shvatiti ako nije utrošio znojeći se trideset šest godina na Aristotelovu i Skotovu fiziku i matematiku?

Apostoli isto tako ističu učenje o milosti, ali ne prave razlike u tome šta je gratia gratis data ili gratia gratificans. Oni podstiču na dobra dela, ali ne razlikuju šta je opus, opus operans i opus operatum. Oni svuda propovedaju ljubav, ali ne razlikuju da li je ona urođena ili stečena i ne objašnjavaju da li je akcidencija ili supstancija stvorena ili nestvorena stvar. Mrze greh, ali neka me đavo odnese, ako su naučno mogli definisati šta nazivamo grehom! Nedostajalo im je obrazovanje skotistâ! Jer niko me ne može uveriti da bi sv. Pavle (a prema njegovu znanju smemo ceniti znanje i ostalih apostola) toliko puta osudio pitanja, rasprave, rodoslo-

ve i, kako sam to naziva, prazno naklapanje da je znao kao što valja sve te veštine. Sve besede i prepirke onoga vremena izgledale bi neotesane i proste ako bi se poredile s tananostima naših majstora koje prevazilaze i mudrovanja jednog Hrizipa!

Moram, doduše, priznati da su oni pažljivi ljudi, jer ako su apostoli slučajno napisali ponešto površnije i ne baš majstorski, oni ne proklinju, nego blagonaklono tumače takva mesta, a to očevidno čine delom iz poštovanja prema starini, delom prema apostolskom imenu. I ne bi, bogme, bilo pravo tražiti od apostola stvari o kojima od svoga Učitelja nisu nikad čuli ni reči. Ali ako na slične stvari naiđu u Zlatoustoga, Bazilija ili Hijeronima, onda samo napišu sa strane: nije tačno! Ovi su stari učitelji pobijali paganske filozofe i po prirodi vrlo tvrdoglave Jevreje, ali više primernim životom i čudima nego silogizmima; ti primitivni protivnici hrišćanstva ne bi razumeli nijedno jedino Skotovo quodlibet. A koji paganin, koji jeretik ne bi danas odmah položio oružje pred takvim oštroumnim cepidlačenjem, sem ako ne bi bio toliko tup da ih ne bi mogao shvatiti, ili toliko bestidan da bi se šegačio s njima, ili tako obrazovan u dijalektici da bi borba bila ravnopravna, baš kao kad bismo pustili čarobnjaka na čarobnjaka, ili kao kad bi se neko borio začaranim mačem s protivnikom čiji je mač takođe začaran: to bi onda bila sušta slika Penelopina tkanja i paranja!

Kako ja sudim, hrišćani bi dobro uradili kad bi mesto onih nezgrapnih četa vojnika, koje se već odavno bore bez uspeha u krstaškim ratovima, poslali protiv Turaka i Saracena bučne skotiste, tvrdoglave okamiste i nepobedne albertiste sa čitavom sofističkom žgadijom. Mislim da bi to bio najzabavniji sukob i pobeda kakvu još niko nije video. Jer ko je tako hladan da ga ne bi zahvatila vatra njihovih rasprava? Ko je tako neosetljiv da ga ne

celum aquum
Saturnus
Iupiter
Mars
Sol
Venus
Mer.
Luna

bi razdražile njihove žaoke? Ko ima tako bistre oči da mu ih oni ne bi prekrili neprozirnim mrakom?

Vi, možda, mislite da ja sve ovo govorim iz sprdnje. Ne bi zbilja ni bilo čudno, jer i među teolozima ima vrlo učenih ljudi kojima se zgadilo to frivolno oštroumlje, kao što sami vele. Oni proklinju kao bogohuljenje i smatraju kao najveću bezbožnost što se neko usuđuje da prljavim ustima izgovara te tajne stvari kojima se pre treba moliti nego ih objašnjavati, što se usuđuje da raspravlja o njima s tako profanim i paganskim mudrijašenjem, što se usuđuje da postavlja tako drske definicije i da tako ledenim ili čak i prljavim rečima i izrazima skrnavi dostojanstvo božanske teologije! Ali su ti ljudi tako srećni u svom samoljublju i tako zaneti svojim prijatnim lakrdijama da se njima bave i danju i noću, pa im ne preostaje čak ni toliko vremena da jedanput prelistaju Jevanđelje ili Pavlova pisma. Međutim, dok u školama traće vreme na te ludorije, uobražavaju da vaskoliku crkvu podupiru stubovima svojih silogizama i da bi se ona bez njih srušila kao i nebeski svod u pesnika da ga Atlas ne drži na svojim ramenima.

Šta mislite, kolika je sreća za njih kad do mile volje mogu da mese i razmesuju svete spise kao da su od voska; kad svojim zaključcima, koje su potpisali mnogi skolastici, pripisuju veći značaj nego Solomonovim zakonima i traže da imaju preimućstva čak i nad papskim dekretima; kad se čitavom svetu nameću kao moralne sudije i zahtevaju da se odbaci sve ono što se do tančina ne slaže s njihovim neposrednim i posrednim zaključcima; kad govore baš kao s Pitijina tronošca: ova je rečenica sablažnjiva, u ovoj nema dovoljno poštovanja, ova miriše na jeres, ova rđavo zvuči, ukratko, ni krštenje ni jevanđelje, ni Pavle ni Petar, ni Jeronim ni Avgustin, pa čak ni veliki aristotelovac Toma — nisu pravi hrišćani ako njihova učenja ne potvrde bakaloreati;

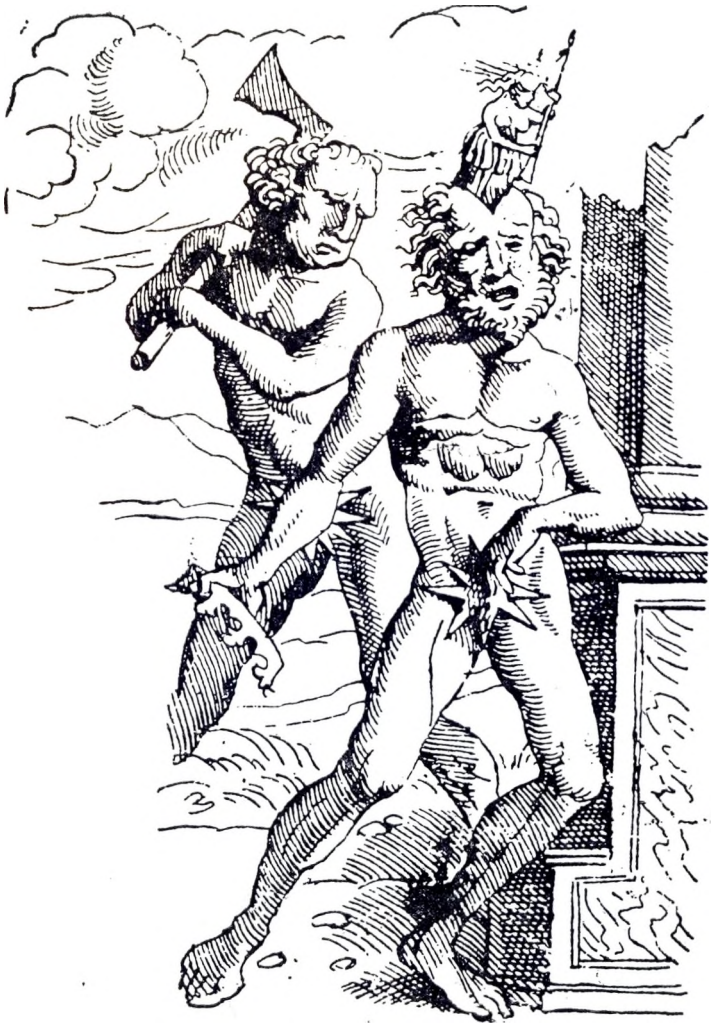

tako su oštroumni u prosuđivanju! Ko bi mislio da nije pravi hrišćanin onaj koji se usudi reći da ove rečenice »noćna posudo, smrdiš« i »noćna posuda smrdi« ili, pak, »u loncu vri« i »lonac vri« imaju isto značenje, sem ako ih tome nisu naučili ti mudraci? Ko bi oslobodio crkvu tolikih mračnih zabluda, koje niko nikada ne bi ni uočio da ih oni nisu obelodanili pod velikim pečatima univerzitetâ?

Pa zar oni nisu srećni kad tako rade? Tako uverljivo opisuju sve što se dešava u paklu kao da su više godina bili stanovnici te države. Sem toga, stvaraju nove svetove po miloj volji, stvorili su najzad i deseto nebo, najprostranije i najlepše, da bi blažene duše imale gde da se šetaju bezbrižno, da priređuju gozbe i da se igraju lopte. Njihove su glave od te i od dve hiljade sličnih gluposti tako pretrpane i nabijene da valjda ni Jupiterov mozak nije bio tako opterećen kad je zahtevao Vulkanovu sekiru u pomoć da bi rodio Paladu. Zato se nemojte čuditi ako na javnim raspravama vidite kako su zavojima marljivo umotali glave, jer bi im se inače, svakako, rasprsle!

I sama ponekad ne mogu da se uzdržim od smeha kad vidim kako teolozi izgledaju sebi najsavršeniji: govore nekako veoma varvarski, upravo odvratno latinski; mucaju da bi ih mogao razumeti samo neki mucavac, a kao vrhunac oštroumlja smatraju ono što prost čovek ne može da prati. Tvrde da se umanjuje dostojanstvo svetih spisa ako se oni podvrgavaju zakonima gramatike. Čudna je ta veličanstvenost teologa koji misle da je samo njima dopušteno da govore nepravilno, mada tu povlasticu dele s mnogim obućarskim krpama. Najzad, smatraju da su vrlo bliski bogovima kada ih ljudi skoro pobožno pozdravljaju rečima magistri nostri; oni u tom nazivu vide ono neizrecivo ime sastavljeno od četiri slova koje Jevreji toliko poštuju. I stoga

se, kažu oni, magister noster može pisati samo velikim slovima; ako bi se pak, neko usudio da obrne red reči i kaže noster magister, taj bi odjedanput uništio svu veličanstvenost teološkog imena.

54 Teolozima su, s obzirom na njihovu sreću, najbliži oni koji se opštim imenom nazivaju redovnicima i monasima. I jedno i drugo ime je sasvim pogrešno, jer je dobar deo tih ljudi vrlo daleko od religije, i nigde nećeš češće nailaziti ni na koga nego na monahe. Ne vidim ko bi na svetu bio bedniji od njih da im ja ne pomažem na mnogo načina. Ta vrsta ljudi je tako omražena svima da je, po opštem mišljenju, slučajan susret s monahom rđav znak. Ali su, ipak, neiskazano puni samoljublja. Pre svega, smatraju da je kruna pobožnosti ako se nisu ni dotakli nauke, pa čak ne znaju ni čitati. Zatim, kad u crkvi magarećim glasovima pevaju svoje psalme, koje pamte po broju, ali ih ne razumeju, misle da zadivljuju i ushićuju uši svetaca. Mnogo je među njima takvih koji naveliko prodaju svoju prljavštinu i prosjački štap, drsko prosjače pred vratima hleb kao da ištu dug, dosađuju u svim krčmama, putničkim kolima i lađama i zaista nanose veliku štetu pravim prosjacima. I tako ti preljubazni ljudi misle da nam svojom nečistoćom, neznanjem, surovošću i bestidnošću dočaravaju pravi apostolski život, kao što sami vele.

Ima li čega smešnijeg nego kad oni rade sve po određenim propisima? Greh je ako se pređe preko strogih matematičkih proračuna: koliko petlji ima sandala, kakve je boje remen, iz koliko je delova skrpljeno odelo, od kakva je materijala i koliko je širok pojas, kakva je oblika i kolika je kukuljica, koliko palaca treba da bude široka tonzura, koliko časova treba spavati. Ko ne uviđa koliko se ta jednoobraznost ne može složiti s tolikom raznovrsnošću telesnih i duhovnih osobina? I oni zbog svih tih

gluposti gledaju s visine na druge ljude, pa se čak i među sobom mrze: ljudi koji propovedaju apostolsko milosrđe gotovi su da naprave veliku zavadu zbog drukčije opasane haljine ili malo tamnije boje! Među njima ćeš naći i tako strogo pobožnih koji ozgo nose uvek grubu vunenu odeću, ali pod njom imaju lanenu košulju; drugi, naprotiv, ozgo nose platno a ozdo vunu. Pojedini bi se pre dotakli otrovne trave nego novca, ali vino i žensko društvo ne izbegavaju. Najzad, čudno je kako se svi upinju da se među sobom ne slažu u načinu života; trude se da se što više razlikuju jedni od drugih; čak i ne haju da se ugledaju na Hrista.

Velik deo njihove sreće leži u nadimcima: jedni se raduju što nose ime franjevaca, a među njima su koletanci, mala braća, najmanja braća, bulisti; drugi su benediktinci, bernardinci, brigitinci, augustinci, vilhelmiti i jakobiti, kao da je premalo samo ime hrišćanin. Velik se deo tih ljudi toliko oslanja na svoje obrede i sitna ljudska predanja da im čak i nebo izgleda malo dostojna nagrada za njihove zasluge; pri tom i ne misle da se Hrist na sudnji dan neće obazirati na te stvari i da će ih samo pitati jesu li vršili njegovu zapovest o ljubavi.

Tada će jedan pokazivati svoj stomak pun raznih vrsta riba, drugi će prosuti sto merica psalama, treći će nabrojiti hiljade postova i izračunati koliko mu je puta, i pored jednog obroka dnevno, skoro pukao stomak, četvrti će izneti toliko verskih vežbi da bi se jedva mogle natovariti na sedam teretnih lađa. Jedan će se hvaliti da za šezdeset godina nije nikada dotakao novac drukčije nego u dvostrukim rukavicama, drugi će biti u tako prljavoj i masnoj kukuljici da je nijedan obalski radnik ne bi hteo metnuti na glavu, treći će se razmetati da je više od pedeset pet godina živeo kao sunđer prirastao uvek za isto mesto, četvrti će pokazivati svoj glas promukao od večitog pevanja, peti će tvrditi da je

od velike usamljenosti postao dremljiv, šesti da mu se od dugog ćutanja oduzeo jezik. A Hrist će prekinuti ta hvalisanja bez kraja i reći će: »Odakle ovo novo pleme jevrejsko? Jedan zakon samo priznajem za svoj, ali o njemu ne čujem ni reči. Nekada sam javno i nezavijeno obećao nasledstvo svoga oca, ali ne za kukuljice, molitve i postove, nego za vršenje hrišćanske ljubavi. Ne priznajem one koji suviše dobro poznaju svoje zasluge i koji hoće da

izgledaju svetiji od mene. Neka oni idu na Abraksasova nebesa, ako im se sviđa, ili neka narede da im se napravi novi raj, kad neka svoja predanja pretpostavljaju mojim zapovestima!« Kad monasi budu čuli i videli da se od njih više cene mornari i kočijaši, šta mislite, s kakvim li će se zaprepašćenjem zgledati?

Međutim, oni su srećni u svojoj ludoj nadi, i to uglavnom zahvaljujući mojem dobročinstvu. Iako su odvojeni od javnog života, niko se ne usuđuje da ih prezire, naročito ne monahe, obične prosjake, jer oni pri takozvanim ispovestima drže u svojim rukama sve tajne ovoga sveta. Smatraju za greh da ih odaju, ali šta sve ne izbrbljaju kad se napiju, pa hoće da se razonode prijatnim zgodama! Razume se, pričaju s izvesnim okolišenjem i ne spominju imena. Ako, pak, neko razdraži te stršljene, onda mu se oni valjano svete na javnim propovedima i pakosnim rečima opauče neprijatelja takvom tačnošću da je svakom otprve jasno kud su zaošijali, sem ako nije najobičniji tikvan. I njihovu lajanju nema kraja dok god im ne strpaš u usta malo masniji zalogaj.

Neka mi ko kaže kojega komedijaša, kojega šarlatana više voli da gleda nego te smešne govornike koji se trude da u svojim propovedima podražavaju, smešno ali vrlo zabavno, pravilima koja su retori postavili za veštinu govorništva? Bože moj, kako samo mlataraju rukama, kako spretno menjaju glas, kako ćurliču, kako se razbacuju, kako navlače na lice najraznovrsnije izraze i kako se samo dernjaju! I taj se recept za govorništvo prenosi po manastirima kao tajna sa brata na brata. Iako meni, kao ženi, nije dopušteno da to znam, ipak ću izneti što sam zapazila.

Na prvo mesto dolazi invokacija koju su pozajmili od pesnika. Ako hoće da govore, recimo, o ljubavi, uzimaju uvod čak iz Egipta, s reke Nila;

ako hoće da pričaju o tajni krsta, srećno počinju sa vavilonskim zmajem Belom; ako žele da raspravljaju o postovima, počinju sa dvanaest znakova Zodijaka, a na početku govora o veri naširoko vezu o kvadraturi kruga. Svojim sam ušima čula jednog izvrsnog ludaka, htedoh reći mudraca, koji je u jednoj vrlo značajnoj besedi želeo da objasni tajnu sv. Trojice: da bi pokazao, s jedne strane, svoju nesvakidašnju učenost i da bi, s druge strane, zadovoljio teološke uši, izabrao je sasvim nov put i

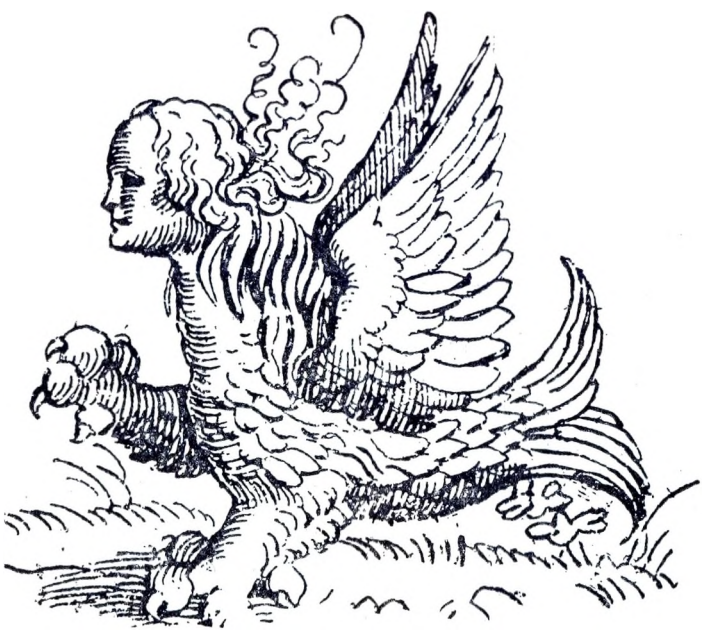

krenuo od glasova, slogova i vrsta reči, pa onda prešao na slaganje podmeta s prirokom i imenice s pridevom. Već su se svi čudili i mnogi mrmljali u sebi poznate Horacijeve reči: »Kuda smeraju te besmislice?« Najzad je tako izveo stvar da je elementima gramatike izrazio simbol sv. Trojice, i to tako vešto da se tu ne bi snašao nijedan matematičar sa svojim figurama u pesku. Nad tom propovedi je veliki teolog proveo osam meseci u znoju lica svoga, pa je danas slep kao krtica, jer mu je sva oštrina vida prešla u oštrinu duha. Ne kaje se što je slep i smatra čovek da je jevtino kupio slavno ime.

Slušala sam i jednog drugog osamdesetogodišnjaka, takva teologa da misliš da je Skot oživeo u njemu. On se latio zadatka da objasni tajnu imena Isus (Jezus). I zbilja je čudnom oštroumnošću dokazao da u samim slovima leži sve što se može reći o Spasitelju. Reč ima samo tri padeža, što je jasan znak sv. Trojice, međutim, neiskazana je tajna u tome što se prvi padež Jezus svršava na *s*, četvrti Jezum na *m*, a treći Juzu na *u*. Ta tri slova pokazuju da je Isus summus, medius, ultimus (početak, sredina i kraj). Još je dublju tajnu otkrio govornik matematičkim putem. Podelio je ime Jezus na dve polovine, tako da presek prolazi kroz sredinu i daje slovo *s*. Zatim je objasnio da se to slovo hebrejski piše *w* i izgovara *šyn*, a *syn* na škotskom jeziku, ako se ne varam znači greh: čime je taj mudrac jasno dokazao da Spasitelj iskupljuje grehe sveta!

Svi su zinuli od zaprepašćenja nad tim čudnovatim uvodom, naročito teolozi; malo je trebalo da se okamene kao nekada Nioba. Čak se i meni desilo skoro isto što i onom Prijapu od smokvina drveta kad je, na svoju veliku nesreću, posmatrao noćne čarolije Kanidije i Sagane. I s pravom. Jer kad je sličnu insinuaciju izmislio Demosten u Grka i Ciceron u Rimljana? U njih se smatralo da je pogrešan uvod koji nije u vezi s predmetom. Čak se

i svinjari drže toga pravila, jer ih je tako naučila Priroda. Ali naši mudri monasi smatraju da će njihova preambula, kako nazivaju uvod, biti tek onda izvrsno retorsko delo ako s ostalom materijom ne bude imala ničeg zajedničkog, tako da slušalac začuđeno mrmlja u sebi: kuda li ovaj srlja?

Na trećem mestu, kao u naraciji, tumače ponešto iz jevanđelja, ali površno i uzgred, mada bi im to moralo biti glavni zadatak.

U četvrtom delu već menjaju ulogu i pokreću neko teološko pitanje koje većinom nema ni repa ni glave; jer i to, po njihovu mišljenju, spada u umetnost. Tada uzimaju svečani izraz i pune uši slušaocima veličanstvenim nazivima kojima krste svoje učitelje: oni su svečani, oštroumni, najoštroumniji, serafimski, sveti, neprikosnoveni; pri tom istresaju pred neuk narod mnoštvo silogizama, premisa, konkluzija, korolarija, vrlo ledenih supozicija i ostalih skolastičnih lakrdija.

Preostaje još peti čin u kome se treba pokazati kao izvanredan majstor. Ovde ti oni izvlače na svetlost dana, na primer, iz *Speculum historiale* ili *Gesta Romanorum* kakvu glupu i neduhovitu priču, pa je tumače alegorično, tropologično i anagogično. I na taj način upotpunjuju svoju avetinjsku Himeru, kakvu čak ni sam Horacije nije mogao postići kad je pisao: Ljudskoj glavi itd.

Čuli su, ne znam od koga, da početak govora mora biti tih i bez najmanjeg šuma. Zato u početku govore tako tiho da ne čuju ni sopstveni glas, kao da ima nekog smisla pričati nešto što niko ne razume! Oni su naučili pravilo da ovde-onde valja upotrebiti uzvik radi stvaranja raspoloženja; stoga u početku govore uzdržano, pa im glas odjednom pređe u divlji vrisak, čak i tamo gde nema nikakve potrebe. Zaista bi trebalo dati čemerike takvu šašavku koji viče samo da bi vikao. Kako su čuli da govor biva sve vatreniji u toku izlaganja, početke

pojedinih odeljaka govore kako-tako mirno, ali uskoro snažno podižu glas i, najzad, završavaju tako da ti se čini kao da su izgubili dah, čak i kad govore o najledenijoj stvari. Kad izguraju do kraja, misliš da su izgubili dah. I kako su, najzad, naučili da je smeh retoričko sredstvo, trude se i sami da svoje govore začine šalama. O, draga Afrodito, kakve li šale! Tako su duhovite i tako umesne da bi rekao čovek kao da magarac svira u citru! Ponekad i oni ujedu, ali više golicaju nego što ranjavaju. I nikad

više ne lisiče nego kad se trude da svojim govorima prividno daju najveću slobodu. Ukratko, čitav njihov rad je takav da bih se zaklela da su u vašarskih lakrdijaša išli u školu, ali im nisu ni prineti. Inače tako liče jedni na druge da niko i ne sumnja da su ili ovi od onih ili oni od ovih naučili svoju govorničku veštinu.

Ali, zahvaljujući najviše mojoj dobroti, oni nalaze slušalaca i svi misle da slušaju prave Demostene i Cicerone. U tu vrstu slušalaca spadaju, pre svega, trgovci i žene. Govornici se trude da zadovolje njihove uši. Trgovci im, ako im budu dobro laskali, daju obično manji deo svoga rđavo stečenog imetka, a žene su im, sem iz drugih razloga, naklonjene naročito stoga što su navikle da pred njih izlivaju nevolje i jade bračnoga života.

Mislim da uviđate koliko mi duguje ta vrsta ljudi kad svojim kojekakvim obredima, smešnim izmotavanjem i drekom kinji svet, a sebe stavlja u red Pavla i Antonija.

55 Zaista sam vesela što ostavljam te nezahvalne komedijaše, koji isto tako vešto prikrivaju moju dobrotu kao što se pretvaraju da su pobožni. Poodavno želim da govorim o svojim vernim poštovaocima kraljevima i knezovima, i to otvoreno i slobodno, kao što i dolikuje slobodnim duhovima. Kad bi oni imali samo pola uncije soli u glavi, da li bi bilo što žalosnije i što više treba izbegavati od njihova života? Nikome ne bi padalo na pamet da plaća krunu krivokletstvom ili oceubistvom kad bi dobro razmislio kakav ogroman teret mora nositi na leđima čovek koji hoće uistinu da vlada. Onaj koji upravlja državom mora voditi javne a ne lične poslove, ne sme misliti ni na šta drugo do na opštu korist; ne sme se ni za dlaku udaljiti od zakona koje sam donosi i izvršava; mora da bdi nad poštenjem

svojih činovnika i vlasti; uvek mora misliti da je izložen očima svih i da može svojim čistim životom, kao blagotvorna zvezda, korisno uticati na ljudske poslove ili pak, kao zlokobna kometa, donositi najveću nesreću. Poroci običnih ljudi kao da se ne osećaju tako jako i njihove posledice ne dospevaju daleko; ali vladar stoji na takvu mestu da se njegov primer kao smrtonosna kuga prostire daleko po svetu, ako samo malo skrene s poštenog puta. Sem toga, njegov položaj povlači za sobom velika iskušenja koja ga odvode s pravog puta, na primer: zabave, sloboda, laskanje, raskoš, te se mora više truditi i marljivije bdeti nad sobom da se ne zaboravi i ne malakše u dužnosti. A da ne govorim o zaverama, mržnji, ostalim opasnostima ili strahu; najzad, nad glavom mu stoji onaj pravi kralj koji će ubrzo zatražiti od njega računa za svaki, pa čak i za najmanji prestup, i to utoliko strože ukoliko je imao veću vlast.

Ako bi, kažem vladar razmišljao o tim i o mnogim sličnim stvarima (a razmišljao bi ako bi bio pametan), ne bi, po mom mišljenju, imao mirnog sna, a zalogaj bi mu zapinjao u grlu. Ali ja im pomažem da sve te brige ostave bogovima, pa da se odaju bezbrižnom životu i slušaju samo one ljude koji prijatnim glasom umeju da im razvesele uši, kako nečim ne bi poremetili duševni mir. Veruju da valjano ispunjavaju sve vladarske dužnosti ako su neprestano u lovu, ako neguju lepe konje, ako ćara radi prodaju zvanja i položaje, ako svakodnevno izmišljaju nove načine pomoću kojih bi iskamčili imetak od svojih podanika i preneli ga u svoju blagajnu; i to, razume se, vešto, pod dobrim izgovorima, da bi se ipak pokazao neki vid pravičnosti, pa ma kako to bilo nepravično. Svome poslovanju uvek dodaju laskanje, kako bi ma na koji način privezali dušu naroda uza se.

Zamislite čoveka na prestolu (a ima takvih) koji ne poznaje zakon, koji je skoro neprijatelj opštih interesa, kome je mnogo stalo do svoje lične koristi, koji je odan strastima i zabavama, koji mrzi znanje, koji prezire istinu i slobodu, koji na sve misli više nego na blagostanje države i sve meri po svojoj požudnosti i sebičnosti! Obesite mu, zatim, zlatnu ogrlicu koja označava čvrsto jedinstvo svih vrlina, metnite mu na glavu krunu ukrašenu dragim kamenjem, koja bi ga opominjala da se mora među svima drugima odlikovati junačkim vrlinama! Sem toga, dajte mu u ruke žezlo, znak pravičnosti i sasvim neiskvarena srca! Ogrnite mu, najzad, purpurni plašt, znak izvanredne odanosti državi! Ako bi sad vladar uporedio te znake dostojanstva sa svojim životom, uverena sam da bi se postideo što ih nosi i plašio bi se da se ne pronađe kakav podrugljivac koji bi sve to pozorišno odelo izvrgao smehu i šali.

56 A šta sada da kažem o dvoranima? Od većine, njih zaista nije ništa puzavije, ropskije, dosadnije i podlije, a ipak hoće svuda da igraju glavnu ulogu. Samo su u jednom vrlo skromni: zadovoljavaju se da na sebi nose zlato, drago kamenje, purpur i razna druga znamenja vrline i mudrosti, a brigu za sticanje vrline i mudrosti vole da ostavljaju drugima. Svu svoju sreću vide u tome što kralja mogu da zovu gospodarem, što su naučili da pozdravljaju s tri reči, što umeju svuda da utrpaju zvanične titule: vaša preuzvišenosti, vaše visočanstvo, vaše veličanstvo; što znaju da doteruju svoje lice prema potrebi i da se ljubazno ulaguju. Jer to je umetnost koja zaista dolikuje plemiću i dvoraninu!

Ali ako dublje zaviriš u njihov život, naći ćeš u njih prave Feačane, Penelopine prosce — vi znate šta Homer dalje govori, a muza Eho će vam to reći bolje nego ja. Takav ti dvoranin čmava do podne,

a onda mu plaćeni sveštenik, koji dreždi kraj postelje, na brzinu očita misu, gotovo dok on još leži; zatim doručkuje; tek što završi doručak, dolazi ručak; posle ručka kocke, šah, lakrdijaši, budale, kurtizane, neslane šale i dosetke; u međuvremenu se popije štošta jedanput ili dvaput radi osveženja; potom dolazi večera, a posle nje, bogme, provode noć u piću. I tako im bez ikakve dosade u životu protiču časovi, dani, meseci, godine, stoleća. I sama ponekad iziđem do grla sita, kad samo gledam te ljude; tu svaka nimfa smatra da je bliže bogovima ako za sobom vuče što duži skut, tu velikaš istiskuje laktom velikaša da bi bio bliži Jupiteru, tu je svaki sobom zadovoljniji ukoliko teži lanac nosi oko vrata, da bi pokazao i telesnu snagu, a ne samo bogatstvo!

57 S običajima vladara već odavno se revnosno takmiče crkveni poglavari, kardinali i biskupi, pa se čak može reći da su ih i nadmašili. Kad bi koji od njih samo malo razmislio šta drugo znači njegova kao sneg bela lanena košulja ako ne čist i nevin život; šta mitra s dva vrha koju spaja jedna veza ako ne podjednako temeljno poznavanje Novoga i Staroga zaveta; šta rukavice koje mu pokrivaju ruke ako ne čisto i od svakog dodira sa svetom oslobođeno vršenje svetih tajni; šta pastirski štap ako ne najveću brigu o poverenom stadu; šta prelatski krst ako ne pobedu nad svim strastima; kad bi naši crkveni velikani razmislili o tome i mnogim drugim stvarima te vrste, zar njihov život ne bi bio žalostan i pun nemira? Oni, pak, rade sasvim dobro što žive udobno, a brigu o ovcama ostavljaju ili Hristu ili, kako ih oni zovu, fratrima i vikarima. Ne misle čak ni na svoje zvanje i zaboravljaju da reč *episkopos* znači rad, brigu, staranje. Ali je se sećaju vrlo dobro kad su u pitanju pare.

58 Isto tako bi i kardinali morali misliti da su naslednici apostolâ i da se od njih očekuje isto ono što su radili apostoli; da nisu gospodari nego čuvari duhovnih dobara o kojima će morati kasnije da polažu najtačniji račun. Pa kad bi svaki malo promozgao o svom ornatu, rekao bi u sebi: Šta znači snežna belina naših košulja? Zar ne najveću i najpotpuniju čistotu života? Šta znači ova purpurna mantija? Zar ne kazuje najvatreniju ljubav prema bogu? Šta znači ovaj ogrtač koji je tako širok i prostran da može da zaogrne i celu mazgu presvetloga i koji bi bio dovoljan da primi kardinala zajedno s kamilom? Zar on ne označava neograničenu ljubav prema bližnjemu, koja popravlja i hrabri, koja se protivi rđavim vladarima i koja rado daje ne samo imanje već i krv za hrišćansku crkvu? Jer čemu služe imanja onih koji su na zemlji zastupnici siromašnih apostola? Kad bi, kažem, oni o tome porazmislili, ne bi ni poželeli takav položaj i rado bi ga napustili ili bi provodili život ispunjen radom i brigama, kao što su živeli i stari apostoli.

59 A kada bi vrhovni poglavari crkve, koji su Hristovi namesnici, težili da se ugledaju na njegov život, da podnose njegovo siromaštvo i muku, da proučavaju njegovu nauku, da nose njegov krst, da preziru sve što je svetsko, i kad bi razmislili o samom imenu papa — ko bi na svetu bio nesrećniji od njih? Ko bi kupovao taj položaj svim svojim imanjem, a ko bi pokušao da ga sačuva mačem, otrovom i svakojakim nasiljem? Oni bi izgubili nebrojena dobra kad bi im jednog dana došla pamet u glavu! Pamet, rekoh? Samo zrnce one soli koju spominje Hrist! Otišla bi u nepovrat tolika bogatstva, počasti, vlast, pobede, deljenje mnogih službi i zvanja, toliki porezi i prihodi od oproštaja grehova kojima trguju, toliko konja, mazgi, pratilaca, to-

liko uživanja! Pogledajte kakav sam vašar, kakvu žetvu, kakvo more blaga iznela pred vas u malo reči! Mesto toga bi valjalo uvesti bdenje, postove, suze, molitve, propovedi, razmišljanja, uzdahe i hiljadu muka te vrste. Ne smemo pri tom zaboraviti šta bi se desilo s toliko pisara, prepisivača, beležnika, advokata, nadzornika, sekretara, mazgara, konjušara, bankara, podvodača (umalo nisam lanula nešto škakljivije, ali se bojim da ne uvredim vaše uši); ukratko, ogromno mnoštvo ljudi koje predstavlja teret (oh, pogrešila sam, mislila sam reći koje predstavlja čast) za rimsku prestonicu bilo bi prisiljeno da gladuje! Ali bi bilo nečovečno, gadno i još više za preziranje obesiti torbu o rame i tutnuti u ruku pastirski štap najvišim crkvenim poglavarima i pravoj svetlosti ovoga sveta! I tako vam oni ostavljaju sve što iziskuje truda sv. Petru i Pavlu, jer oni imaju dovoljno vremena; za sebe, pak, zadržavaju samo ono što donosi sjaj i uživanje.

I tako se dešava, uz moju pomoć, da nema ljudi na zemlji koji žive u većem mekuštvu i s manje briga nego pape; oni misle da dovoljno rade za Hrista ako svoju biskupsku ulogu izvode s mističnim i skoro teatralnim postupcima, s pobožnim obredima, s nazivima: vaše blaženstvo, vaša preuzvišenosti i vaša svetlosti, s blagoslovima i s prokletstvom. Činiti čuda je zastarela stvar, preostala iz navike i sasvim nesavremena; poučavanje naroda zamara; tumačenje Svetog pisma spada u školske stvari; molitve su gubljenje vremena; prolivanje suza je stvar bednikâ i ženâ; biti siromašan znači poniženje; biti pobeđen je sramno i nedostojno njega koji čak i najmoćnije kraljeve nagoni da mu ljube svete noge; umreti, najzad, neprijatna je stvar; sramota je biti raspet na krstu!

Njima preostaju kao oružje samo one »blage besede«, koje spominje sv. Pavle i s njima su oni zaista darežljivi: tu vam je tušta i tma zabrana,

svrgavanja s položaja, pretnji prokletstvom, anatema, slika za zastrašivanje! Tu je i ona strašna strela kojom se na njihov mig bacaju duše smrtnika u najdublji pakao! Nju sveti oci u Hristu i zamenici Hristovi ne okreću ni protiv koga tako oštro kao protiv onih koji se na podsticaj đavola trude da umanje i da grickaju Petrovo nasledstvo. Iako njegov glas u Jevanđelju govori: »Eto, mi smo ostavili sve i za tobom idemo«, ipak oni nazivaju njegovom dedovinom njive, gradove, poreze, carine, vlast. I dok se za njih bore ognjem i mačem u žarkoj ljubavi prema Hristu, prolevajući potoke hrišćanske krvi, misle da na apostolski način brane crkvu, nevestu Hristovu, ako uništavaju one koje nazivaju neprijateljima: kao da crkva ima opasnijih neprijatelja od tih bezbožnih papa koji ćutke dopuštaju da svet zaboravlja Hrista, koji ga okivaju zakonima gramžljivosti, koji izopačavaju njegovu nauku nekim prisilnim tumačenjem i koji ga ubijaju sramnim načinom života!

I kako je hrišćanska crkva stvorena krvlju, krvlju se učvrstila, krvlju se uvećala, njeni poglavari upravljaju i danas s mačem u ruci, kao da je Hrist nestao, pa svoje vernike ne može da brani na svoj način. Rat je tako svirepa stvar da više priliči divljim zverima nego ljudima, takvo bezumlje da pesnici zamišljaju da dolazi od furija, takva kuga da za sobom povlači opštu pokvarenost običaja, takva nepravda da ga mogu voditi samo najgori razbojnici i tako bezbožna stvar da nema ničeg zajedničkog s Hristom i njegovim učenjem; pa ipak, pape gube iz vida sve to i posvećuju se samo ratu! Među njima vidiš čak one onemoćale starce koji se ponašaju kao vatreni mladići, koji nemaju nikakva obzira prema novcu, koje ne zamaraju nikakvi napori, koji se ne plaše da izvrću zakone, veru, mir i da izopačavaju sve ljudske odnose! Pri tom imaju uza se i učenih laskavaca koji to očigledno bezum-

lje nazivaju vatrenošću, pobožnošću, hrabrošću i nalaze načina da dokažu da isukati mač i zabosti ga u srce svoga brata nikako ne znači pogaziti onu najvišu ljubav koju, prema Hristovu učenju, duguje svaki hrišćanin svome bližnjemu.

60 Zaista mi dan-danji nije jasno da li su pape dale primer za te stvari ili su ga od njih uzeli neki nemački biskupi, koji bez dvoumljenja zanemaruju službu božju, blagoslov i druge obrede te vrste i otvoreno igraju ulogu satrapâ, tako da skoro smatraju za kukavičluk i čin nedostojan biskupa ako predadu bogu svoju hrabru dušu drugde a ne u boju. A niže sveštenstvo, smatrajući da je greh da u pobožnosti zaostaje za svojim prelatima, izvrsno se bije za pravo na desetak kao odistinski vojnici mačevima, kopljima, praćkama i svakojakim drugim oružjem. Kako su im bistre oči kad mogu da iščeprkaju neko mesto iz starih pisaca, pa da njime uteraju narodu strah u kosti i dokazuju mu da im duguje mnogo više nego deseti deo prihoda! Međutim, ne pada im ni na pamet da na mnogim mestima pročitaju u tim spisima da i oni treba da vrše svoju dužnost prema narodu. Ni tonzura ih čak ne opominje da sveštenik mora da bude oslobođen svih želja ovoga sveta i da mora misliti samo o nebeskim stvarima. Oni, naprotiv, kao ljudi predani uživanju, misle da svoju dužnost valjano vrše ako izmrmljaju nekako one svoje molitvice. Ja se, Herkula mi, divim tome bogu koji ih čuje i razume, kad ni sami ne čuju i ne razumeju buku koju stvaraju!

Jednu stvar imaju sveštenici zajedničku sa svetovnim ljudima: svi se tresu nad prihodom i novcem i svi dobro poznaju uslove pod kojima se stiču. Ako je u pitanju kakav teret, oni ga mudro prebacuju na tuđu grbaču i predaju drugima iz ruke u ruku kao loptu. I kao što svetovni vladari pojedine delove državne uprave predaju ministrima, a

ministri opet nižim činovnicima, tako i sveštenici iz čiste skromnosti ostavljaju narodu svu brigu o pobožnosti; narod je prebacuje na one koje nazivamo crkvenim ljudima, kao da sam sa crkvom nema nikakva posla i kao da je zavet krštenja bio prazna ceremonija. Sveštenici, opet, koji sebe nazivaju sekularnima (kao da su se posvetili svetu, a ne Hristu), svaljuju svoje breme na redovnike, redovnici na monahe, blaži monasi na strože, svi zajedno na mendikante, mendikanti na kartuzijance u kojih jedino leži skriveno zakopana pobožnost i koji se tako sklanjaju od sveta da se jedva mogu videti. Isto tako pape, koji su neumorni u skupljanju para, prebacuju sve teže apostolske poslove na biskupe, biskupi na župnike, župnici na vikare, vikari na fratre prosjake, a ovi ih, najzad, svaljuju na one što se razumeju u striženje ovaca.

Ali moj cilj nije da pretresam život prelatâ i sveštenikâ da ne bi kome izgledalo da sastavljam satiru mesto da pevam pohvalu, i da ne bi ko mislio da ismejavam dobre vladare, a hvalim rđave. Ne, time što sam uzgred dotakla i to — hoću samo da pokažem da nema čoveka koji bi mogao živeti prijatno ako nije posvećen u moje tajne i ako ne uživa moju milost.

61 Kako bi i moglo biti drukčije kad se sama Ramnuzija, koja deli sreću i nesreću, tako srdačno slaže sa mnom da je baš mudracima bila oduvek najveća neprijateljica, dok ludacima, čak i kad spavaju, dodeljuje sva moguća blaga? Vi ste svakako čuli o Atinjaninu Timoteju, koji je, po svojoj sreći, dobio nadimak, a poslovica o njemu kaže: »Dok on spava, njegova mreža lovi«, ili ona druga: »Sova mu doleće«. Suprotno tome, za mudrace vrede poslovice da su »rođeni pod nesrećnom zvezdom«, ili da »jašu Sejeva konja« ili da »imaju zlato iz Tolo-

ze«. Ali dosta s poslovicama da ne bi izgledalo da sam opljačkala zbirku prijatelja Erazma!

Da se, dakle, vratim na stvar. Sreća voli one koji ne razmišljaju mnogo, voli smelije ljude i one koji sve stavljaju na kocku. Mudrost stvara strašljivce. Stoga vidite kako se mudraci bore sa siromaštvom, glađu i nemaštinom i kako žive zanemareni, bez slave i omraženi; a ludaci plivaju u novcu, sede na krmi države; ukratko, žive kao bubrezi u loju.

Ako ko vidi sreću u tome što se greje na milosti krunisanih glava i što se druži s dvoranima, tim bogovima na zemlji koji se kinđure dragim kamenjem, šta mu je nekorisnije ili, bolje rečeno, šta više preziru ti ljudi od mudrosti? Ili kako će trgovac koji želi da stekne bogatstvo stvarati dobit ako se pod uticajem mudrosti boji lažne zakletve, ako pocrveni kad ga uhvate u laži, ako ga i najmanje uznemiravaju tanane misli mudraca o kradi i zelenaškoj kamati? Dalje, ako neki juri za počastima i crkvenim blagom, pre će ih steći magarac ili vo nego mudrac. Ako to privlači uživanje, znaj da su žene, koje igraju glavnu ulogu u toj komediji, svim srcem privržene ludacima, a mudracâ se plaše i beže od njih kao od skorpiona. Zato oni koji nameravaju da žive malo vedrije i prijatnije moraju najpre ukloniti mudraca i pridružiti se ma kakvoj životinji. Ukratko, kuda god se okreneš: kod papa, pod vladara, kod sudija, kod činovnika, kod prijateljâ i neprijateljâ, kod najvećih i najmanjih, sve se prodaje ako pružiš pare; a pošto ih mudrac prezire, oni ga obično brižljivo izbegavaju.

Ali kako mojoj pohvali ne bi bilo ni mere ni granice, ipak je potrebno da se govor najzad dokrajči. Zato ću prestati da govorim, ali bih ipak pre toga želela ukratko da pokažem da ima uglednih pisaca koji su me proslavili po svetu svojim spisima i postupcima, da ne bi ko slučajno mislio da se ja

ludački sama sebi dopadam i da me paragraflije ne bi klevetale da se ne služim nikakvim navodima. E, lepo, navodimo, dakle, po ugledu na njih, tj. zbrda-zdola.

62 Svi, pre svega, veruju u onu opštepoznatu poslovicu: »Ako nešto nemaš, pravi se kao da imaš.« Po tome pravilu se već deci kazuje stih: »Najviša mudrost je u tome da se praviš lud kad treba.« Sad i sami možete zaključiti kakvo je neprocenjivo dobro Ludost kad samo njena varljiva senka i golo podražavanje zaslužuju toliku hvalu učenih ljudi! Ali još jasnije savetuje ona poznata ugojena svinja iz Epikurova čopora da se »ludost meša s mudrošću«, ma i na kratko vreme, dodaje ona ne baš pametno. Dalje uzvikuje: »Zadovoljstvo je biti lud kad treba!« Na drugome mestu opet veli: »Više voli da izgleda lud i nevešt nego pametan i uvek neraspoložen.« Homer, koji svuda mnogo hvali svoga Telemaha, ponekad ga naziva ludim. I tragičari vole davati isti nadimak, kao znamenje sreće, dečacima i mladićima. A šta drugo sadrži slavna epopeja *Ilijada* ako ne mahnita dela ludih kraljeva i naroda? Dalje, kako je savršena ona Ciceronova pohvala: »Svet je pun ludaka!« I ko ne zna da je svako dobro utoliko izvrsnije ukoliko se više ukoreni među ljudima?

63 Ali ti pisci možda ne uživaju ugled u hrišćana. Zato ću, ako se vi slažete, svoju pohvalu potkrepiti ili, da se izrazim učeno, zasnovati na dokazima iz Svetog pisma. U to ime najpre molim teologe za milostivo dopuštenje, jer je pravo da mi se pomogne u tako teškom poslu koji počinjem, da ne bih ponovo pozivala helikonske muze u pomoć. Bilo bi verovatno nepošteno prizivati ih s tolike daljine, osobito kad moj predmet i ne spada u njihov delo-

krug; možda bi bilo zgodnije da poželim da se za to vreme, dok igram ulogu teologa i hodam po trnovitoj stazi, u moje telo preseli sa svoje Sorbone duša Škotova, bodljikavija od bodljikavog svinjčeta i ježa, a posle neka ide kuda joj se svidi ili — do đavola! O, kad bih mogla da promenim svoje lice i da obučem teološko odelo! Bojim se samo da me ko ne optuži kao kradljivicu, da sam, tobože, krišom opljačkala ormane magistara naših što poznajem toliko teoloških stvari. Iako tome niko ne treba da se čudi, jer je prirodno što sam pri takvu dugom i prisnom drugovanju s teolozima pokupila ponešto znanja. Čak je i onaj smokvasti bog Prijap ugurao u glavu i zapamtio nekoliko grčkih reči dok je njegov gospodar glasno čitao. Isto tako je Lukijanov Petao, koji je dugo živeo s ljudima, dobro naučio ljudski govor. Ali prelazim na stvar, i neka mi je sa srećom!

Propovednik (Solomon) piše u prvoj glavi: »Beskonačan je broj ludaka.« Kad kaže »beskonačan broj«, očevidno time obuhvata sve ljude, sem malog broja koje ne znam da li je iko uspeo da vidi. Još otvorenije to propoveda Jeremija u desetoj glavi: »Svaki čovek posta bezuman od znanja.« Samo bogu pripisuje mudrost, čitavom čovečanstvu ostavlja ludost. Malo ranije kaže: »Mudri da se ne hvali mudrošću svojom.« Zašto ne želiš, dragi Jeremija, da se čovek hvali svojom mudrošću? Svakako zato, glasiće odgovor, što mudrosti nema. Ali da se vratim Propovedniku. Šta mislite da znači njegov uzvik: »Taština nad taštinama, sve je taština?« Ništa drugo nego ono što sam rekla: da je ljudski život samo igra Ludosti. Tom izrekom prorok zaista dopunjuje onu sjajnu pohvalu u Cicerona koju sam ranije navela: »Svet je pun ludaka.« Kad mudri Sirah kaže: »Lud se menja kao Mesec, a mudri je postojan kao Sunce«, šta drugo to znači nego da je lud ceo ljudski rod i da samo bogu priliči ime mudrosti. Pri

tom pod Mesecom tumači podrazumevaju ljudsku prirodu, a pod Suncem izvor svake svetlosti, tj. boga. S tim se slažu i reči u jevanđelju kojima sam Hrist govori da se niko ne može nazvati dobrim sem boga. Pa dalje, ako se ludim naziva svaki čovek koji nije pametan, a svaki dobar znači isto što i pametan, onda moraju neminovno svi smrtnici, po učenju stoika, biti pod okriljem ludosti!

Isto tako Solomon u petnaestoj glavi kaže: »Bezumlje je radost bezumniku« i time očigledno priznaje da od ludosti nema ničeg prijatnijeg u životu. Ovamo spada i ona izreka: »Jer gde je mnogo mudrosti, mnogo je brige, i ko umnožava znanje, umnožava muku.« I zar ne pripoveda javno iste misli odlični Propovednik u sedmoj glavi: »Srce je mudrih ljudi u kući gde je žalost, a srce bezumnih u kući gde je veselje?« Nije mu bilo dovoljno što je proučio mudrost, već je hteo da upozna i mene. Ako mi ne verujete, čujte šta sâm piše u prvoj glavi: »I upravih srce svoje da poznam mudrost i da poznam bezumlje i ludost.« Ovde valja primetiti da ludosti pripada počast, jer ju je stavio na poslednje mesto. Vi znate kakav je red u crkvi: onaj ko je po dostojanstvu prvi zauzima poslednje mesto, kao što piše isti Propovednik prisećajući se i tu jevanđeljskih propisa. Da Ludost ima više dostojanstva od Mudrosti, jasno pokazuje Propovednik, ma koji on bio, u glavi četrdeset četvrtoj, čije vam reči, bogme, ja neću reći pre nego što ne poduprete moju indukciju povoljnim odgovorima na postavljena pitanja, kao što u Platona rade oni koji razgovaraju sa Sokratom.

Šta se više pristoji: zaključivati retke i dragocene stvari ili obične i proste? Što ćutite? Ako se vi snebivate, odgovoriće mesto vas grčka poslovica: »Krčag se ostavlja iza vrata.« I da ne bi ko bez poštovanja odbacio tu poslovicu, napominjem da je navodi Aristotel, bog magistara naših. Ko je među

vama tako lud da drago kamenje i zlato ostavlja na putu? Ne verujem da ima takva. Vi svoje blago skrivate u najudaljenijim prostorijama, pa vam ni to nije dovoljno, nego ga mećete u najtajnije pregrade dobro okovanih sanduka, a otključane ostavljate samo tričarije. Pa ako dragocenosti skrivamo, a obelodanjujemo samo ono što nema vrednosti, zar samim tim ne potvrđujemo da je mudrost manje vredna od ludosti, kad Sv. pismo zabranjuje da se krije mudrost, a naređuje da se krije ludost? A sad čujte šta kažu reči na koje se pozivam: »Bolji je onaj čovek koji prikriva svoju ludost nego onaj koji prikriva svoju mudrost.«

Sveto pismo pripisuje ludaku plemenitu duhovnu skromnost za koju nije kadar mudar čovek, jer misli da mu niko nije ravan. Tako ja shvatam ono što Propovednik piše u desetoj glavi: »Bezumnik i kad ide putem, bez razuma je i kazuje svima da je bezuman.« Zar to nije dokaz izvanredne iskrenosti kad ludak sve ljude izjednačuje sa sobom i kad s njima deli svoju slavu, iako nema čoveka koji ne bi imao visoko mišljenje o sebi? Zato se ni veliki kralj ne stidi toga nadimka kad kaže u tridesetoj glavi: »Ja sam luđi od svakoga.« I sv. Pavle, učitelj naroda, u pismu Korinćanima dragovoljno prima nadimak ludaka, jer veli: »Ne govorim po mudrosti — ja sam još više«, kao da je smatrao za sramotu da ga neko prevaziđe u ludosti.

Ali, eto, čujem paklenu dreku nekih Grčića koji se trude da krdima savremenih teologa kao vrane izvade oči i da svojim komentarima kao oblacima dima obaviju druge. U tome stadu je ako ne alfa a ono svakako beta moj Erazmo, koga češće spominjem, jer ga poštujem. Tako glupi navodi, kažu mi oni, dostojni su samo oličene Ludosti! Mnogo je drukčija bila misao apostolova nego što se tebi čini. On u svojim besedama ne smera da ga smatraju luđim od ostalih; naprotiv, on je rekao: »Oni su

sluge Hristove, a ja takođe«; ponosno se s te strane izjednačio s ostalima i, da se ispravi, dodaje: »ja više nego ostali«, osećajući da nije samo ravan ostalim apostolima u jevanđeljskoj službi nego je čak i nešto iznad njih. Pošto je hteo da ga svi dobro razumeju i da ne bi izgledalo da nadutim govorom vređa uši, zaštitio se plaštom ludosti. »Ja govorim nepametno«, kaže zato što zna da jedino budale imaju povlasticu da govore sve bez uvrede.

Prepirku o tome šta je sv. Pavle mislio kad je to pisao ostavljam Grčićima. Ja odlazim stopama onih velikih, debelih, masnih i opštepriznatih teologa s kojima dobar deo učenih ljudi više voli, tako mi Zevsa, da ide krivim putem nego da s onim trojezičnim teolozima upozna istinu! I niko među njima i ne haje za mišljenje tih Grčića ni koliko za gakanje čavki; sem toga, imam ja jednog slavnog teologa, čije ću ime iz opreznosti da prećutim, jer znam da bi ga naše čavke odjednom zaokupile grčkom izrekom o magarcu koji svira na liri! Taj naučnik objašnjava pomenuto mesto baš magistarski i teološki. Rečima: »Govorim nepametno više nego ostali« počinje novo poglavlje i raščlanjava ga s velikom dijalektičkom spretnošću na sasvim nov način. Da navedem doslovno njegove reči i po obliku i po sadržini: »Nepametno govorim, što znači: izgledam vam nepametan, ako se izjednačim s lažnim apostolima; a izgledaću vam još nepametniji ako se postavim iznad njih.« Ubrzo kao da zaboravlja na svoj predmet i prelazi na nešto drugo.

64 A zašto bih se ja mučila tumačenjem samo jednog primera? Svako zna da teolozi imaju javno pravo da nebo, tj. Sveto pismo rastežu kao kožu. To pravo je imao i sv. Pavle, jer kod njega nalazimo reči koje se ne slažu s izvorom iz kojega su uzete, ako smemo verovati slavnom Hijeronimu, poznavaocu pet jezika. Apostol je slučajno video natpis na

nekom oltaru u Atini, pa ga je izokrenuo u prilog hrišćanske vere, s tim što je odbacio sve što mu nije išlo u račun a uzeo samo dve poslednje reči: »Nepoznatom bogu«, pa i to nešto izmenjeno, jer je ceo natpis glasio: »Bogovima Azije, Evrope i Afrike, nepoznatim i stranim bogovima«. Prema Pavlovu primeru upravljaju se, rekla bih, današnji teolozi koji iščupaju odavde ili odande četiri ili pet reči, pa im, ako treba, obrnu smisao, samo da bi ih prilagodili svojoj koristi, iako ono što stoji ispred njih i iza njih nema uopšte nikakve veze s predmetom li čak kazuje nešto suprotno. Teolozi to čine s tako uspešnom bestidnošću da im pravnici često na tome zavide.

Ima li uopšte čega što im ne bi pošlo za rukom posle uspeha onog velikog teologa (umalo nisam izbrbljala ime, ali me je ponovo uplašila grčka poslovica o magarcu i liri) koji je jedno mesto iz sv. Luke protumačio tako da se slaže s duhom Hristovim kao što se slaže vatra s vodom. U trenutku kad se bližila krajnja opasnost, kad valjani štićenici obično najviše pomažu svojim zaštitnicima i stavljaju sve svoje snage u odbranu, Hrist je želeo da odstrani iz srdaca svojih učenika svako pouzdanje u ljudsku pomoć, pa ih je upitao da li su oskudevali u čemu otkad ih je poslao na put, ne snabdevši ih ni putnim troškom, ni obućom da ih štiti od trnja i kamenja, niti im je napunio torbu da ne gladuju. Kad su apostoli odgovorili da su svuda nalazili sve što im je trebalo, Spasitelj je dodao: »A sada, ko ima vreću ili torbu, neka ih ostavi ovde; a ko ih nema, neka proda svoje haljine i neka kupi mač!«

Kako čitava Hristova nauka ne uči ljude ničem drugom do blagosti, strpljivosti i nipodaštavanju života, sasvim je jasno šta znače te reči. Svakako je hteo da još više razoruža svoje poslanike, kako bi zanemarili ne samo obuću i torbu već i haljine i

kako bi se posvetili goli i sasvim spremni delu jevanđelja; zato ne smeju imati pri sebi ništa drugo do mač, ali ne onaj kojim se služe razbojnici i ubice, već duhovni mač koji prodire i u najdublji kutak srca i jednim udarcem odbija sve strasti, tako da u srcu ne ostane ništa drugo sem pobožnosti.

Ali pogledajte, molim vas, kako je onaj slavni teolog izokrenuo to mesto! On je pod mačem shvatio pravo da se čovek brani od proganjanja, torbu je protumačio kao ostavu za životne namirnice: kao da se Hrist predomislio kad je uvideo da nije dovoljno kraljevski opremio za put svoje poslanike, pa povukao svoju prvašnju zapovest; ili kao da je zaboravio šta je rekao učenicima, jer će biti blago njima ako strpljivo podnose porugu, uvrede i kazne, zabranjujući im svako protivljenje zlu, jer su blaženi samo oni koji vole mir, a ne nasilnici; kao da je zaboravio da im je preporučivao da se ugledaju na vrapce i ljiljane, pa im sada ne dopušta više da krenu na put bez mača i čak im naređuje da prodadu odelo i kupe mač, jer više voli da idu bez košulje nego bez oružja o bedru! I kao što misli da reč mač znači sve ono što se odnosi na odbranu od napadača, isto tako reč torba shvata kao sve ono što se odnosi na životne potrebe. I tako taj tumač božje misli šalje apostole naoružane koplјima, lukovima, strelama i bombardama da propovedaju nauku na krst razapetog Hrista; sem toga, prti im još na leđa kovčežiće, torbe i bisage da ne bi slučajno sa odmorišta pošli bez doručka. Mudrog tumača ne zbunjuje ni to što Hrist naređuje da se mač, koji je tako žestoko zahtevao da se kupi, sada metne u korice; i da se nikada nije čulo da su apostoli upotrebljavali mačeve i štitove protiv paganskog nasilja; ali bi ih svakako upotrebljavali da je Hrist mislio onako kako ovaj tumači.

Neko drugi, koji nije među poslednjima, a čije ime iz poštovanja ne kazujem, napravilo je od ša-

torâ koje spominje Habakuk kad veli: »Kože će zemlje medijanske propasti« — kožu odranog sv. Bartolomeja! Nedavno sam imala čast da prisustvujem jednoj teološkoj raspravi, jer ja to vrlo često činim. Tu je neko postavio pitanje kako se može po Svetom pismu dokazati da je bolje jeretike uništiti vatrom nego ih preobraćati uveravanjem. Odgovorio je neki starac stroga pogleda i srditim glasom, kojega su obrve izdavale za teologa, da je tu zapovest dao sv. Pavle, koji veli: »Čoveka jeretika po prvom i drugom svetovanju kloni se.« On je ove reči nekoliko puta ponovio tako glasno da su se mnogi u čudu pitali šta se desilo čoveku. Onda je objasnio da jeretika treba ukloniti iz žvota! Neki su prsnuli u smeh, ali je bilo i takvih kojima se takvo tumačenje učinilo duboko teološko. Pošto su neki i dalje negodovali, pritekao mu je u pomoć neki tenedski advokat, kao što se kaže, nepobitni autoritet. »Čujte!« rekao je. »Pisano je: ‚Zločincu ne daj da živi; svaki jeretik je zločinac; dakle, itd.'« Svi prisutni su bili zapanjeni oštroumnošću toga čoveka i jednodušno odobrili ono što je rekao. Nikome nije palo na pamet da se ta beseda odnosi samo na vrače, čarobnjake i mađioničare koje Hebreji na svom jeziku nazivaju mehascefim (zločinci), i da bi se smrtna kazna morala proširiti i na preljubu i pijanstvo.

65 Ali ja zaista ludo radim što traćim vreme u sitnicama kojih ima tako mnogo da ih sve ne bi mogla obuhvatiti ni Hrisipova i Dimidova dela. Htela bih samo da vas zamolim da i meni, koja nisam vična teologiji, oprostite ako ne budem sve tačno navodila, kad se već onim božanskim magisterima dopušta da iskrivljuju istinu.

No vratimo se sada Pavlu! »Vi rado podnosite ludake«, kaže on govoreći o sebi. I opet: »Primite me kao ludaka.« I onda: »Ne govorim po Gospodu, već kao u bezumlju.« Na drugom mestu opet kaže:

»Mi ludaci Hrista radi.« Čuli ste koliko je to pohvala Ludosti i iz kakvih usta! Štaviše, apostol javno preporučuje ludost kao nešto pre svega potrebno i vrlo korisno: »Ako ko među vama misli da je mudar, neka postane nepametan da bi bio mudar!« Isus i u Luke naziva ludima dva učenika kojima se pridružio na putu. Izgleda mi gotovo čudno što onaj božanski Pavle čak i bogu pripisuje malo ludosti: »Ono što je ludo u boga, kaže on, vredi više nego sva pamet u ljudi.« I sad se tome protivi tumač Origen, kao da je tobože mogućno da merilo te ludosti bude ljudski razum. O tome govori i ova misao: »Tajna krštenja je ludost za one koji umiru.«

Ali zašto se ja uzalud dovijam i mučim da to potkrepim tolikim dokazima? I sam Hrist u mističnim psalmima otvoreno govori Ocu: »Ti znaš moju ludost.« I nije slučajnost što bog tako mnogo voli lude. Mislim da je u tome sličan vladarima ovoga sveta koji gledaju podozrivo i s mržnjom na pametne ljude, kao što je Cezar gledao na Bruta i Kasija (ali se pijanog Antonija nije bojao), Neron na Seneku, Dionizije na Platona; naprotiv, prijatni su im maloumni i bezazleni ljudi. Isto tako i Hrist uvek proklinje i osuđuje mudrace koji se zanose svojim razumom. To sv. Pavle svedoči jasno, bez dvoumljenja, kad veli: »Bog je izabrao ono što je nepametno na svetu« i dalje: »Bog je odlučio da pomoću ludosti sačuva svet«, jer ga mudrošću nije mogao obnoviti. Sam bog to objavljuje kad govori kroz usta proroka: »Uništiću mudrost mudrih i odbaciću razum razumnih.« I opet, kad zahvaljuje Ocu što je tajnu spasenja sakrio od mudrih i otkrio je malima, tj. ludima. Jer u grčkom tekstu stoji za male νήπιοι (nepametni) a stavlja je nasuprot reči σοφοί (mudri). Na ovo se odnosi što on često u Jevanđelju ustaje protiv fariseja, pisara i pravnika, ali brižno pruža zaštitu neukom narodu. Jer šta drugo znači onaj

uzvik: »Teško vama pisari i fariseji!« ako ne: »Teško vama mudri!«

Kako izgleda, Hrist se naročito veseli deci, ženama i ribarima. Čak mu se i među bezumnim životinjama najviše dopadaju one u kojima ima najmanje lisičje prepredenosti. Zato je više voleo da jaše na magarcu, iako je mogao bez po muke da sedne lavu na leđa da je hteo. I Sveti duh se spustio sa neba u liku goluba, ne orla ili jastreba. Sem toga, u Svetom pismu se često spominju jeleni, srndaći i jaganjci. Uz to, Hrist svoje izabranike, kojima je namenjeno carstvo nebesko, naziva ovcama od kojih nema glupljih životinja na svetu! Još od Aristotela je ostao izraz »ovčja ćud«, koji podseća na glupost ovih životinja i obično se kao pogrdan naziv upotrebljava za glupe i ograničene ljude. I Hrist javno priznaje da je pastir toga stada; štaviše, on voli ime Jagnje, jer ga sv. Jovan tako naziva: »Pogledajte, Jagnje božje!« Taj nadimak se često spominje i u Apokalipsi.

Šta drugo govori sve to nego da je ludost svojstvena svima ljudima, čak i pobožnim; da je čak i Hrist, da bi pomogao ljudskoj ludosti, iako je »Očeva mudrost«, postao na neki način lud kad je primio ljudsku prirodu i po spoljašnjem izgledu postao čovek; i da je, tako reći, postao grešnik da bi izlečio grehe. A nije hteo da ih leči drukčije nego »ludošću krsta«, i za izvršenje te namere upotrebljava neuke i tupoglave apostole kojima revnosno preporučuje ludost i odvraća ih od mudrosti, navodeći im za primer decu, ljiljane, zrno gorušice i vrapce, sve ono što nema ni uma ni pameti i provodi život samo po zakonima Prirode, bez ikakve veštine i bez ikakve brige. Sem toga, zabranjuje im da se unapred brinu šta će govoriti pred poglavarima i preporučuje im da ne ispituju budućnost i vreme, što znači da se ne zanose svojom mudrošću, nego neka se svom dušom prepuštaju njemu. Ovamo spada i ono

što je bog i stvoritelj sveta zabranio prvim ljudima da jedu sa drveta poznavanja dobra i zla kao da je saznanje otrov za sreću. I Pavle otvoreno odbacuje saznanje kao klicu oholosti i opasnosti. Na njega se, mislim, ugleda sv. Bernard, koji tumači da je breg koji je Lucifer izabrao za svoje boravište »gora saznanja«.

Možda ne treba odbaciti ni onaj dokaz da je Ludost u milosti višnjih, jer se njoj opraštaju pogreške, a mudrome se ne opraštaju. Zato se svi koji mole za oproštaj izgovaraju Ludošću i skrivaju se iza njenog plašta, iako su svesno grešili. Tako moli Aron u četvrtoj knjizi Mojsijevoj, ako se dobro sećam, za oproštaj kazne svojoj ženi: »Preklinjem te, Gospode moj, ne upisuj nam to u greh, jer ludo sagrešismo!« Tako i Saul moli Davida za oproštaj govoreći: »Jasno je da sam nepametno radio.« A sam David opet pokušava da umilostivi Gospoda: »Molim te, Gospode, oprosti krivicu sluzi tvojemu, jer smo ludo radili!« Kao da ne bi mogao dobiti oproštaj ako se ne bi izgovorio ludošću i bezumljem!

Ali najjasnije govori meni u prilog ono što Hrist kaže na krstu kad moli za svoje neprijatelje: »Oče, oprosti im!« Nije naveo drugo opravdanje za njih nego bezumlje, »jer ne znaju šta rade.« Na isti način sv. Pavle piše Timoteju: »Postigao sam božje milosrđe, jer sam nevernost učinio iz neznanja.« Šta drugo znači »učinio sam iz neznanja« nego da je učinio iz ludosti, a ne iz zlobe: Šta znači »postigao sam milosrđe« ako ne to da ga ne bi postigao da ga nije preporučila zaštitnica Ludost? Meni u prilog govori i onaj mistični psalmist (šteta što mi nije pao na pamet u zgodnom trenutku) kad veli: »Ne sećaj se grehova moje mladosti i zaboravi moja neznanja!« Čuli ste kako se opravdava dvema stvarima — mladošću, čija sam ja stalna pratilica, i neznanjima, i to u množini, da biste shvatili ogromnu moć Ludosti.

66 Da se ne upuštam dublje u beskonačne navode, reći ću ukratko da hrišćanska vera ima srodnosti s nekom ludošću i da nema nikakve veze s mudrošću. Ako želite dokaza za to, molim! Pogledajte najpre decu, starce, žene i blesane kako se više nego svi drugi raduju svetim stvarima i obredima i kako po prirodnom nagonu žele da budu što bliže oltarima. Sem toga, poznato vam je da su prvi osnivači vere bili ljudi začudo skromni i zakleti neprijatelji nauke. Najzad, izgleda da nema većih zanesenjaka od onih koje je jedanput obuzeo plamen hrišćanske pobožnosti: upropašćuju te budale svoja imanja, zaboravljaju nepravde, trpe prevare, ne prave razlike između prijateljâ i neprijateljâ, klone se uživanja, odaju se postu, bdenju i suzama, radu i porugama; preziru život i jedino žele smrt, ukratko, kako mi izgleda, otupeli su za svako ljudsko osećanje, baš kao da im duša živi drugde, a ne u telu. A šta je to drugo nego ludost? Zato nije nikakvo čudo što su apostoli izgledali uvek kao da su se napili mladog vina i što je sv. Pavle ličio sudiji Festu na ludaka.

Ali kad sam jedanput već obukla lavlju kožu, hajde da vam dokažem i to da je sreća, za koju se hrišćani toliko muče, samo neka vrsta bezumlja i ludosti. Ne zamerite mi za ove reči, već bolje ispitajte samu stvar! Pre svega, hrišćani se sasvim slažu s platoničarima da je duša utonula u telo i obavijena telesnim vezama, čijom je težinom okovana tako da jedva može da vidi istinu i da uživa u njoj. Zato Platon definiše filozofiju kao razmišljanje o smrti, jer kao i smrt odvaja duhovni deo čoveka od vidljivih i telesnih stvari. I tako se duša, dok god dobro služi telesnim organima, naziva zdravom; ali kada raskine veze i pokuša da se oslobodi i kao da razmišlja o bekstvu iz te tamnice, tada se to zove ludost. Ako se to dogodi slučajno, zbog bolesti i neke organske mane, onda se ceo svet složi u tome da je to ludilo. A mi ipak vidimo da ljudi te vrste

proriču budućnost, da poznaju jezike i nauke koje nisu nikada ranije učili, i da uopšte imaju nešto božansko u sebi. Nema sumnje da to dolazi otuda što se duša pomalo oslobađa telesnog dodira i počinje da pokazuje svoju prirodnu snagu. Isto se tako, mislim, nešto slično dešava ljudima na samrtnim mukama: oni ponekad govore s proročanskim nadahnućem.

Ako se to, pak, događa u vatrenoj pobožnosti, možda nije ludilo iste vrste, ali ipak mu je tako slično da ga veći broj ljudi smatra za pravu ludost, osobito stoga što je malo, vrlo malo ljudi koji se čitavim svojim životom razlikuju od celokupnog ljudskog društva.

Njima se, rekla bih, obično dešava ono što se, po Platonovu opisu, dešava u onoj pećini okovanim ljudima koji se dive samo senkama stvari. Jedan od njih utekne iz pećine, ali se vrati i priča im da je video istinite stvari i da se oni ljuto varaju ako misle da ne postoji ništa drugo sem bednih senki. A on je postao mudar, pa žali i oplakuje ludost svojih drugova koja ih drži u tolikoj zabludi. Oni ga, zauzvrat, ismejavaju kao bezumnika i odbacuju od sebe. Tako se i običan svet najviše divi onom što je telesno i misli da postoji jedino to. Pobožni ljudi, naprotiv, zanemaruju sve što ima bliže veze s telom i sasvim su obujmljeni posmatranjem nevidljivih stvari. Prvi najveću važnost pridaju bogatstvu, odmah iza njega dolazi telesno uživanje i tek poslednje mesto ostavljaju duši; većina čak i ne veruje da duša uopšte postoji, jer je ne vide očima. Suprotno tome, oni drugi sve svoje misli obraćaju bogu, najjednostavnijem od svih bića, a posle toga misle na ono što im stoji najbliže — ne dušu; o telu se uopšte ne brinu, a novac preziru i izbegavaju ga kao prljavštinu. A ako baš moraju da se bave takvim stvarima, rade to nerado i s gađenjem, ukrat-

ko, imaju kao i da nemaju i sopstvenici su kao da su i bez imetka.

Postoje između jednih i drugih u pojedinim stvarima i druge razlike. Sva osećanja su u vezi s telom i ima ih dve vrste: jedna su više materijalne prirode (pipanje, sluh, vid, miris, ukus), druga su udaljenija od tela (sećanje, razum, volja). Duh će, dakle, biti moćan onde gde bude delovao. Pobožni ljudi usmeravaju svu snagu duha na one stvari koje sa čulima nemaju skoro nikakve veze, pa su za telesni svet, tako reći, obamrli i otupeli. Svetovnjaci, naprotiv, u tim čulima osećaju najvišu moć, a za duhovna osećanja nemaju smisla. Sad je razumljivo ono što čujemo da su neki sveti ljudi pili ulje mesto vina. S druge strane, neka osećanja imaju više veze s telesnim uživanjem, kao što su: požuda, glad, želja za spavanjem, srdžba, oholost, zavist; s njima pobožni vode nepomirljiv rat, dok ostali ljudi misle da bez njih nema života.

Zatim ima nekih osećanja koja drže sredinu, koja su, tako reći, prirodna; to su: ljubav prema otadžbini, nežnost prema deci i roditeljima, odanost prema prijateljima. Njih obični ljudi koliko-toliko cene; a pobožni se čak trude da ta osećanja iščupaju iz svojih srdaca, sem ako ne dostignu najviši stepen duševnosti da oca vole ne kao oca (jer on je radio samo telo, a telu je pravi otac bog), već kao dobra čoveka u kome sija lik vrhovnoga uma, koji jedino nazivaju najvišim dobrom i tvrde da izvan njega ne postoji ništa što bi trebalo voleti i želeti. Istim merilom procenjuju i sve druge dužnosti u životu: iako smatraju da sav vidljiv svet ne treba sasvim prezirati, ipak ga mnogo manje cene od onoga što se ne može videti. Govore i to da se u sakramentu, pa čak i u verskim obredima, nalaze telo i duh. Tako u postu ne smatraju za neku veliku zaslugu ako se ko odrekne samo mesa i večere, što

svet smatra za najstroži post; treba u isti mah obuzdati i strasti: da manje podležeš srdžbi, da si manje ohol i da ti se duh, kao oslobođen telesne težine, uzdigne do uživanja i slasti nebeskih dobara.

Slično je i sa službom božjom. Ne treba potcenjivati spoljašnje obrede, kažu, iako oni sami po sebi nisu korisni, ili su čak i štetni ako im se ne pridruži duhovni element, jer predstavljaju spoljašnja znamenja. Oni predstavljaju smrt Hristovu, koju vernici treba da izražavaju na taj način što će smirivati, gasiti i, tako reći, sahranjivati telesne strasti da bi vaskrsli u novi život i da bi se mogli združiti u jedno s Njim i u jedno među sobom.

Tako, dakle, radi, tako misli onaj pobožni čovek. A obični ljudi, naprotiv, misle da se sveti posao sastoji u sedenju kraj oltara, i to što je mogućno bliže, u slušanju bučnog zujanja glasova i u posmatranju drugih, manje važnih obreda te vrste. Ne samo u tim stvarima koje sam navela kao primer već jednostavno u čitavom životu, pobožni izbegava sve što ima veze s telom i hvata se za nebeska, nevidljiva i duhovna dobra. A kako između pobožnih i običnih ljudi postoji ogromna razlika u svim stvarima, događa se da jedni druge smatraju ludima, mada taj naziv, bar po mome mišljenju, više odgovara pobožnim nego običnim ljudima.

67 To će biti još jasnije ako vam objasnim ukratko, kao što sam obećala, da ta velika nagrada koju očekuju pobožni nije ništa drugo do neka vrsta mahnitosti. Setite se, pre svega, da je nešto slično sanjao još Platon kad je pisao da je ludost zaljubljenih najveća sreća u životu. Jer onaj ko silno voli ne živi više u sebi, nego u ličnosti koju voli; i što se više udaljuje od sebe i prelazi na predmet svoje ljubavi, utoliko je veće njegovo uživanje. Ako duša smišlja kako da iziđe iz tela i ne upotrebljava va-

ljano svoje organe, može se sasvim pravilno nazvati ludošću. Šta bi inače značio izraz koji se svuda čuje: »Taj čovek nije pri sebi«, ili »Dođi k sebi«, ili »Je li došao k sebi«? Zatim, ukoliko je ljubav dublja, utoliko je ludost veća i srećnija!

Kakav je, dakle, taj budući život blaženih na nebu za kojim pobožne duše uzdišu tako čežnjivo? Duh će, svakako, pobediti i posrkati telo, i to će učiniti utoliko lakše što ga je već za života očistio i pripremio za takav preobražaj. Zatim će najviši Um poljuljati na neshvatljiv način i sam duh, jer ga beskonačno prevazilazi. I tako će čitav čovek izići iz sebe i biće srećan samo zbog toga što više ne pripada sebi, jer će neiskazano uživati u najvišem Dobru koje sve privlači k sebi.

Ta sreća će, razume se, biti potpuna tek kada duše budu obdarene besmrtnošću, pošto se ponovo sjedine sa svojim nekadašnjim telima. A pošto život pobožnih nije ništa drugo do razmišljanje o budućem životu i, tako reći, njegova senka, događa se da katkad i na ovom svetu osete slast nebeske nagrade. Razume se, to je neka sićušna kap u poređenju sa izvorom večne sreće, pa ipak uveliko nadmašuje sva telesna uživanja, čak i kad bi se sve slasti svih smrtnika skupile na gomilu: tako visoko stoji duhovno nad telesima, nevidljivo nad vidljivim! To je zaista ono što obećava prorok: »Što oko ne vide, i uho neču, i u srcu čoveku ne dođe, ono ugotovi Bog onima koji ga ljube.« I to je deo Ludosti koja ne propada pri prelasku iz ovoga života u onaj, već samo postiže svoje savršenstvo!

Stoga ljudi kojima je dato da osete takav zanos (a dato je vrlo malom broju ljudi), doživljuju nešto vrlo slično bezumlju; oni govore reči bez veze, u njima nema ničeg ljudskog, iz grla im izlaze neki besmisleni glasovi, svakog časa menjaju izraz lica: čas su veseli, čas potišteni, čas plaču, čas se smeju, čas opet uzdišu; ukratko, sasvim su »izvan sebe«. A kad se »vrate sebi«, ne znaju reći gde su bili,

da li u telu ili izvan njega, da li su bdeli ili spavali; ne sećaju se šta su čuli, šta su videli, šta su govorili, šta su činili. Sve vide kao kroz maglu ili san. Znaju samo to da su u tom svojem bezumnom stanju bili neopisano srećni. Mnogo im je žao što su se osvestili i ništa više ne žele nego da njihovo ludilo traje večito. I to je tek neznatno iskušenje buduće sreće.

68 Ali mi izgleda da sam već odavno, ne zaboravivši ko sam, prekoračila granice. Ako vam se ova moja priča čini odviše brbljivom i drskom, uzmite u obzir, molim vas, da je to govorila Ludost koja je sem toga žena! Uz to se setite i one grčke poslovice: »Često i lud čovek govori ispravno!« Ili možda mislite da se ta poslovica ne može primeniti na žene.

Vidim da očekujete epilog. Ali ste sasvim ludi ako mislite da se ja još sećam šta je bilo u onoj gomili reči koju sam istresla pred vas. Stara izreka glasi: »Mrzim druga u piću koji se svega seća.« A ja vam kažem: »Mrzim slušaoca koji se svega seća.«

Stoga ostajte zdravo, slavni poklonici Ludosti, pljeskajte, živite, pijte!

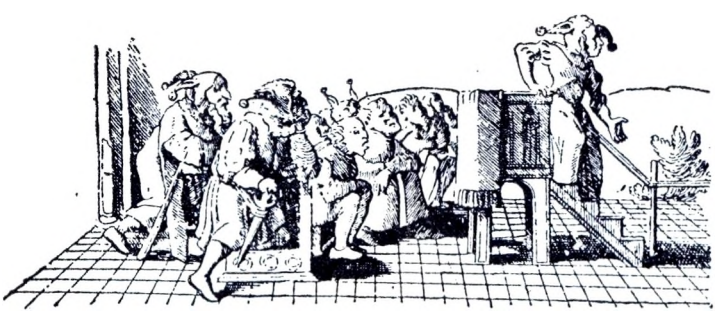

BELEŠKE

1

Biljni sok što rasteruje žalost (Hom. Od. IV, 220) — sok koji ne dopušta da nekome poteku suze ako mu umre mati, ako mu na njegove oči ubiju sina ili brata. Tu biljku pominje i Plinije. U Homera, Penelopa meša njen sok s vinom i tako rasteruje brigu. Zanimljivo je da je pominje Edgar Po u svojoj pesmi »Gavran«.

Trofonijeva pećina — Trofonije i Agamed imali su u Lebadiji pećinu gde se verovalo da je jedan od silazaka u donji svet. U tu pećinu su dolazili ljudi i tamo provodili noć ležeći na zemlji u želji da im se oni ili neko htonsko božanstvo jave u snu. Određeni sveštenici tumačili bi te snove. Kod starih je postojalo verovanje da bogovi mogu pojedine zaslužne ljude nagraditi time što ih odvedu na drugi svet. Poneki od njih bi se i vratili na zemlju i pričali šta su tamo doživeli (Tračanin Zamolksis, Er u desetoj knjizi Platonove *Republike).* Τροφιώνιος je i atribut Zevsa kao htonskog božanstva.

2

Nesvakidašnje odelo — ludačka kapa i praporci.

Mida (Ovid. Met. XI, 146) — bogati frigijski kralj kome su, za kaznu što je zamerao sudiji Tmolosu što je u muzičkoj utakmici između Apolona i Pana dosudio pobedu Apolonovoj liri, izrasle magareće uši, jer mu je više godila Panova svirka. Ista priča o njegovim ušima nalazi se u našoj »U cara Trojana kozje uši«.

Sofisti — ideolozi robovlasničke demokratije u V v. pre n. e. Prvi putujući učitelji koji su bili za to plaćeni i kojima je to bila jedina profesija. Kao pedagozi i enciklopedisti, popularisali su naučna i kulturna dostignuća svoga vremena (znanja o prirodi, astronomiju, muziku, etiku i dr.). Čovek ostaje ipak centralni problem njihova interesovanja prema Protagorinoj reči: »Čovek je mera svih stvari.« Pripremali su, pre svega, ljude »da pravilno misle, rade i govore«. Njihova shvatanja su bila uglavnom subjektivistička; prema religiji su se odnosili skeptički. Oni su, po Hegelovim rečima, prvi grčki prosvetitelji. Ali je vremenom sofistika prešla u neku vrstu nadmudrivanja, u veštinu ubeđivanja po svaku cenu, čak i pomoću raznih lukavstava da se obmane protivnik ili postigne efekat. Otuda pojam »sofist« već od vremena Platona, a naročito Aristotela, označava čoveka koji se služi sofizmima, tj. lažnim dokazima.

Herkul — polubog latinske mitologije, Jupiterov sin; još dok je bio u kolevci, rasrđena Junona mu je poslala dve zmije da ga progutaju, ali ih je on zadavio vlastitim rukama. Kod Grka Herakle.

Solon — atinski zakonodavac (640—558. pre n. e.), je dan od sedam mudraca Grčke; podigao nacionalni duh u Atinjana, ublažio nevolje siromašnih građana i na taj način stvorio izvesnu harmoniju u državi kojoj je dao liberalniji ustav i otputovao iz Atine da bi dao građanima mogućnost da se ti zakoni isprobaju.

3

Biziris — Buzirid, basnoslovni egipatski kralj, sin Posejdonov, vrlo surov; žrtvovao bi bogovima svakog stranca koji bi se stvorio u njegovoj državi. Ubio ga Herakle. Često je služio za predmet komediji i umetnosti.

Falaris — tiranin iz Agrigenta na Siciliji, poznat po svojoj krvoločnosti (670—594. pre n. e.). O njemu i muvi napisao je pohvalu Lukijan.

4

Darovateljica dobara (Od. VIII, 325) — aluzija na Homerove bogove koji su *darodavci dobara* δοτῆρες ἐάων.

5

Minerva — božica mudrosti, umetnosti i nauke u Rimljana; u Grka je to Palada Atena.

Morosofoi μωρόσοφοι — glupi mudraci ili mudri glupaci; kovanica koju je prema filosofoi φιλόσοφοι (prijatelji mudrosti), izveo Lukijan (Alex. 40).

6

Pijavice s dva jezika — malo nejasan izraz. Prema Pliniju starijem, koji je bio prirodnjak na glasu, jezik je u pijavica podeljen na dva dela. Možda te reči ipak valja dovesti u vezu s onim što Ovidije (Met. IV, 586) kazuje o Kadmu, koji se pretvorio u zmiju (htede da izusti još nešto, ali mu se jezik precepi na dvoje).

Strižu ušima kao magarac — ne razumeju ništa; jer magarac striže ušima kad mu se nešto kaže.

7

Kakav nadimak da vam dam — Rimljani su uz reč vir (čovek) uvek dodavali neki epitet kao, na primer: vir ille dostissimus, vir fortissimus. I kod Grka je postojao takav običaj. Građani su oslovljavani sa ἄνδρες πολῖται, vojnici sa ἄνδρες στρατιῶται. Kod Lukijana u zboru bogova Zevs oslovljava bogove: ἄνδρες θεοί!

Vernici — latinski mystae, odnosno grčki μύσται zovu se vernici koji su bili posvećeni u svete tajne μυστήρια. Čuvene su bile Eleuzinske misterije posvećene Demetri, Dionizijske misterije, Kabirske na Samotraki i Orfičke misterije, koje su imale ogroman uticaj na hrišćansku eshatologiju.

Haos — oličenje bezobličnosti. Bogovi su, po Hesiodu, postali iz haosa (Geja, Tartar, Eros). Po kasnijem shvatanju haos je bezlična masa iz koje se stvorio svet.

Saturn — najstarije italsko božanstvo koje je docnije izjednačeno sa Kronom, ocem Zevsovim.

Japet — jedan od Titana, sin Neba i Zemlje, brat Kronov i otac Prometejev.

Pluton — bog podzemnog sveta, sin Kronov i Rejin, brat Jupiterov i Posejdonov (Neptunov), muž Prozerpinin (Persefonin); izjednačuje se sa Hadom.

Otac bogova i ljudi — Jupiter (Zevs), ali se ovde namerno misli na Plutona.

Hesiod — grčki pesnik iz VIII v. pre n. e., iz Beotije; autor *Teogonije*, speva koji predstavlja glavni izvor za grčku mitologiju.

Jupiter — otac i gospodar bogova u klasičnoj mitologiji. Pobedio je Titane, svrgnuo svog oca Saturna, dao Neptunu more, Plutonu pakao, a za sebe zadržao nebo i zemlju. U Grka je to Zevs.

Odabrani bogovi — bilo ih je dvanaest s Jupiterom na čelu.

Domaća hrana δικόσιτοι — nektar i ambrozija da nije Plutona, ne bi bilo bogataša, pa ne bi imao ko da prinosi bogovima žrtve.

Zamka — valjda se misli na običaj sultana koji su onima koji su pali u nemilost slali svilen gajtan kao znak osude na smrt, odnosno kao naređenje da sami sebi oduzmu život.

Neoteta — grčki νεότης = mladost, personifikacija mladosti, krčmarica Heba, božica mladosti, kći Jupitera i Junone. Po očevu naređenju sipa bogovima nektar. U tom poslu će je docnije zameniti Ganimed. Kad je Herkul postao bog, udala se za nj.

Bangavi kovač — Vulkan (Hefest), sin Jupitera (Zevsa) i Junone (Here). Vidi kraj prvog pevanja Homerove *Ilijade*.

Aristofanov Pluton — ličnost iz Aristofanove komedije istog imena.

8

Lutajući Del — ostrvo koje je u početku lutalo morem. Na njemu se nalazilo Apolonovo proročište. Samo je ono, prema mitologiji, dalo mesta Latoni koja je rodila Apolona i Dijanu. Onda se zaustavilo.

Zasvođene pećine — pećine o kojima peva Homer (Od. I, 73, IV, 403). Ahilova mati Tetida živela je sa svojim sestrama u nekoj kristalnoj pećini na morskom dnu (Homer, Ilias I, 258).

Valoviti Okean — more iz čijih se talasa rodila Venera.

Srećna ostrva — arva beata = srećne livade, mesto pozajmljeno iz Horacija (Epod. 16, 43).

Asfodel — biljka koja raste na elizijskim poljanama.

Moli — lekovita biljka koju Hermes upotrebljava da bi zbacio Kirkine čini s Odisejevih prijatelja.

Panaceja — sredstvo (biljka) kojim se leči svaki bol. Dolazi od reči πᾶς (sav) i ἀκέω (lečim).

Lotos — biljka čijim su se plodovima hranili Lotofažani, narod stare Afrike. Ko bi okusio njene plodove — zauvek bi ostao u zemlji Lotofaga.

Adonisov vrt — vrt čije biljke brzo cvetaju i brzo ginu. Adonis je bio Venerin dragan, čovek izvanredne lepote koga je rastrgao divlji vepar. Ona ga pretvorila u adonijum, simbol prirode koja se budi i umire.

Kronion — Zevs, sin Kronov.

Meta — Bahova kći. Reč μέθη znači zapravo: pijanstvo, a Bah bog vina.

Apedija — Panova kći. Reč ἀπαιδία znači: neznanje, neobrazovanje; to priliči Panu, seljačkom božanstvu, da ima takvu kćer.

9

Palada (Atena) — ima ovde atribut ὀβριμοπάτρη jer je njen otac silni Jupiter. Jupiter se tu zove νεφεληγερέτα, tj. skupljač oblaka, kako ga Homer naziva. (Il. I. 511, IV 30; Od. I, 63 i dr.)

Pitagora — filozof iz Južne Italije koji je smatrao da je suština stvari u brojevima. Učenici su njegovo učenje smatrali nepogrešivim tako da su se zaklinjali na istinitost rečima: αὐτὸξ ἔφα (on je rekao). Pitagorejci su u Južnoj Italiji imali politički savez koji je tek Dionizije tiranin uspeo da rasturi. Pitagorejci su prihvatili učenje Orfičkih misterija. Pitagori se pripisuje tzv. »Zlatna pesma« (Carmen aureum).

Deterriti — aluzija na Filoksena koji je imao običaj da se išmrkne u jelo da bi se drugima zgadilo, pa bi mogao sam da jede.

Komos (κῶμος) — je bog pijanstva i lumperaja. Od te reči izvodi se reč κωμῳδία što znači komedija. νήγρετος ὕπνος — jeste tvrdi san iz koga se teško budi.

10

Neko je pametno napisao — Plinije (Natur hist. 2, 5).

Savet bogova — skup božanstva kojem, na primer, pripada i Demetrin miłosnik Triptolen, učitelj poljoprivrede, heroj Eleuzinskih misterija.

Alfa svih bogova — sve i sva; prema onoj reči iz Svetog pisma: »Ja sam Alfa i Omega« (početak i kraj).

11

Kći moćnoga oca — Il. V, 747. ὀβριμοπάτρη

Egida — Jupiterov (Zevsov) blistavi štit načinjen od kože one koze koja ga je hranila na Kritu; u sredini ima Gorgoninu glavu.

Jednim migom zatrese čitav Olimp — U Homera (Il. I, 528), to mesto je služilo velikom vajaru Fidiji da izvaja čuvenu glavu Zevsovu u olimpiji, jedno od najvećih čuda staroga veka (prema Pauzaniji). Kod Vergilija (Aen. IX, 106) postoji reminiscencija.

Tuđ lik — lik labuda, bika, zlatne kiše itd.; pod takvim se likovima Zevs prikradao zemaljskim lepoticama.

Znamenje mudrosti — odlika putujućih filozofa, kinika i stoika — pored ogrtača, torbe i tojage.

Pitagorina četvorka — brojni red 1, 2, 3, 4 čiji zbir čini 10, a to je sveti broj i kazuje da u vaseljeni vlada harmonija. Pitagorejci su se čak i kleli u četvorku.

A ni sama Venera ne može poreći — to su reči koje se odnose na uvod u Lukrecijev spev *O prirodi stvari.* Na srpskohrvatski ga je prevela dr Anica Savić-Rebac (Beograd, 1952).

Kraljevi u purpuru — izraz iz Horacija (Carm. I 35, 12 purpurei tyranni).

12

Život je prijatan kad se ne misli ništa — Sofoklova misao (Ai 554).

13

Starost, koja je na teretu — Seneka (Oed. 592).

Metamorfoze — preobražaji; vrsta poezije koja je bila veoma omiljena u Grka i Rimljana. Čak je i veliki aleksandrijski matematičar, astronom i filozof Eratosten napisao jedno delo u obliku metamorfoza. Ali su u tom pogledu najpoznatije Ovidijeve *Metamorfoze* (Metam. XV), najblistaviji spomenik latinske poezije.

Leta — reka u podzemnom svetu s koje piju vodu duše pokojnika da bi zaboravile prošlost. Reč λήθη znači: zaborav.

Dug zaborav — izraz iz Vergilija (Aen. VI, 715).

Tri zloglasna slova — to su tri slova latinske reči AMO, što znači volim. (Plaut, Merc. 304).

Plaut — Tit Makcije, rimski komediograf (250—184), pisac *Hvalisavog vojnika, Trogrošnog dana,* itd.

Nestor — kralj Pila, najstariji Grk koji je učestvovao u opsađivanju Troje. Poznat po mudrosti i dugim govorima (Ilijada i Odiseja).

Beseda slađa od meda — Nestorova beseda (Il. I, 249).

Ahil — najslavniji junak u opsadi Troje. Ubio Hektora. Smrtno ga je ranio Paris strelom u petu.

Prijatno brbljanje — izraz iz *Ilijade* (III, 152).

14

Utovljeni i okrugli — izraz iz jedne Horacijeve pesme (Epist. I, 4, 15).

Akarnanski prasci — prasci koji su gajeni u Akarnaniji, grčkoj oblasti poznatoj po dobrom soju svinja.

Brabanti — stanovnici Brabanta, oblasti Belgije. Nijedan narod nije bio obrazovaniji i bolji od njih. Zbog svoje veselosti i blage naravi koja ih prati do duboke starosti nastala je poslovica: Ukoliko je Brabant stariji, utoliko je luđi.

Moji Holanđani — Erazmo je bio Holanđanin, ali se ovo mesto ne odnosi na njega već na Ludost.

Medeja — čarobnica, kći kolhidskoga kralja. Pomogla Jasonu, zapovedniku Argonauta, da dođe do zlatnog runa.

Kirka — čarobnica koja igra veliku ulogu u Homerovoj *Odiseji*. Kadra da jednim napitkom pretvori ljude u svinje, ona je to učinila s Odisejevim drugovima kad su došli na njeno ostrvo. Odisej je mogao da ih povrati u prvobitno stanje tek kad se ona zaljubila u njega.

Venera — božica lepote u Rimljana. U grčkoj mitologiji je to Afrodita.

Aurora — božica zore, žena Titona i mati etiopskoga kralja Memnona. Ona otvara suncu vratnice Istoka. Ona je svome mužu dala večnost, ali je zaboravila da mu od bogova izmoli i večnu mladost, tako da se na kraju života pretvorio u cvrčka.

Memnon — sin Titona i Aurore. Otac ga je bio poslao na Troju koju su opsađivali Grci. Ubio ga Ahil. Čuven je njegov kip kraj Tebe, koji je kad bi prvi jutarnji zraci pali na nj, odavao vrlo skladne zvuke u pozdrav svojoj materi Aurori.

Faon — bog polja u Rimljana, zaštitnik stada od kurjaka. Ružni lezbijski ribar koji je jednom prevezao preko vode Afroditu, pa mu se ona odužila na taj način što ga je pretvorila u lepog mladića. U nj se posle zaljubila pesnikinja Safo. Videti Ovidijeve *Heroide.*

Safo — slavna grčka pesnikinja (VII—VI vek) s ostrva Lezba.

15

Bah — bog vina u Grka i Rimljana. U grčkoj mitologiji odgovara mu Dionis. Sin je Zevsa i Kadmove kćeri Semele. Ova je, pogođena gromom, na samrti pre vremena rodila Baha. Kako je bio nedonošče, Zevs ga je ušio u svoje bedro i docnije ga ponovo rodio. Tome verovanju se žestoko narugao satiričar Lukijan u svojim *Razgovorima bogova.*

Morih — nadimak Bahov; grčka reč Μορύσσω znači namazati. Kad na Siciliji hoće da se kaže da je neko glup, kože se da je gluplji od Moriha.

Stara komedija — Aristofanove *Žabe.* Pisac tu vodi Baha u podzemni svet (preobučena u Herakla s topuzom i lavljom kožom — da bi ga se bojali) da sluša nedavno umrle tragičare Sofokla i Evripida.

Pan — sin Hermesa i nimfe Driope, bog stada. Pojavljivao bi se iznenada, s velikom bukom i, uterivao svima strah. Atinjani su verovali da je on u maratonskoj bici svojom galamom zaplašio Persijance koji su se dali u bekstvo. Otud i današnji izraz: panika, paničan strah.

Vulkan — bog vatre i nakovnja u Grka i Rimljana, sin Zevsa, (Jupitera) i Here (Junone). Mati (Hera) ga je, jer se rodio ružan i nakazan, bacila s vrha Olimpa. Pavši na ostrvo Lemnos, ostao je hrom; stvorio je pod Etnom kovačnicu i u njoj radio s kiklopima, ili na samom Olimpu (Ilijada, 18) gde iskuje slavno oružje za Ahila.

Gorgona — krilata utvara koja mesto kose na glavi ima zmije; ima ih i mesto pojasa. Pretvarala je u kamen sve one koji bi je pogledali. Persej joj je odrubio glavu koju su Zevs i Palada nosili na svojim štitovima.

Kupidon — bog ljubavi u Rimljana (još i Amor). U Grka i Eros. Predstavljen sa tobolcem, strelama i lukom.

Nosi na licu boju moga oca — tj. zlatnu boju, jer je Pluton i bog bogatstva.

Zlatna Afrodita — izraz iz Homera (od. VIII, 337).

Flora — božica cveća i vrtova u Rimljana, ljubavnica Zefira i mati Proleća. Praznovana je 28. aprila svake godine (Floralia — praznik cveća) predstavama, zabavama i igrama.

Ljubavne pustolovine Jupiterove — tiču se, sem njegovih žena (Cerera, Latona, Junona, Temida, Eurinoma), još i njegovih ljubavnica kojih je bilo vrlo mnogo (Alkmena, Semela, Leda, Io, Europa, Danaja i dr.).

Dijana — kći Jupitera i Latone, božica lova u Rimljana; u Grka je Artemida. Naredivši joj da se nikad ne uda, otac joj je dao strele i nimfe kao pratilje i načinio je kraljicom šuma. Ona je naredila psima da rastrgnu lovca Akteona koji ju je zatekao na kupanju. Zavolela pastira Endimiona.

Endimion — pastir iz pećine Latma u Kariji. Dijana (Semela, Luna) umolila je Zevsa da Endimion sačuva lepotu u večitom snu. Svake noći Selena (boginja Meseca) dolazi k njemu.

Mom — bog podrugivanja, galame i kritike; kod Hesioda sin Noći. U Platona je on bog prekora i kritike, koji svakom bogu ima ponešto da zameri. Prikazivan je sa skinutom maskom i ludačkim žezlom. Kažu da se raspukao od jeda kad Afroditi nije imao šta da zameri.

Ata — božica zaslepljenosti i duševnog nemira. Pojavljuje se u Homera (Il. XIX, 91). Ona čini razdor među bogovima i ljudima pa ju je zato Zevs strmoglavio sa Olimpa. Na zemlji ide lakim i tihim hodom, ne dodiruje zemlju i upravo lebdi nad glavama ljudi kojima donosi nesreću.

Prijap — bog vrtova i vinograda. Kip mu je tesan nadvoje-natroje ma od kakva drveta, ali ponajčešće od smokvina (smokvasti Prijap), jer je ono bilo najobičnije. Ogroman polni ud mu je bio simbol plodnosti.

Vulkan igra ulogu lakrdijaša — scena, iz Homera (Il. I, 590).

Silen — frigijski bog, otac satirâ i hranilac Bahov. Uvek pijan ćelavko koji, s mehom vina pod pazuhom, jaše na magarcu.

Kordak — neka seljačka igra sa smešnim i lascivnim pokretima; u komediji — nepristojna igra.

Polifem — jednooki Kiklop na Siciliji, Neptunov sin; oslepio ga Odisej.

Atelanske igre — atelane, farse koje su u gradu Ateli, u Kampaniji, prikazivane s mnogo surovih dosetki i s još više nepristojnosti.

Harpokrat — bog ćutanja u Grka; inače (po Herodotu) egipatsko božanstvo, sin Ozirisa i Izide. Prikazuje se na starim novcima s prstom na ustima.

Korikejac — stanovnik Korika, grada u Kilikiji. Korikejci su bili gusari, uhode i potkazivači. Komedija je čak stvorila boga Korikejca (bogovski Korikejac).

16

Uncija — dvanaesti deo asa (novac) u Rimljana.

Sabio mu mozak u uski kutak glave — razum je, i po Platonu u mozgu, srdžba u grudima, a želja i požuda u donjim delovima tela.

17

A što izgleda da je Platon u nedoumici — Tim. 90. E.

Protiv volje Minerve — izraz koji znači raditi nešto bez stručnog znanja, neuko i nespretno (= invita Minerva).

18

Biranje kralja gozbe — običaj u starih da se o gozbama bira lice koje vodi prvu reč, daje ton veselju, određuje

broj čaša koje će zvanice ispiti, pesme koje će se pevati, u kojoj će srazmeri mešati vino itd.

Pevanje s mirtinom grančicom u ruci — Običaj u Rimljana da gosti pevaju u krugu jedan za drugim i pri tom dodaju jedan drugom mirtinu grančicu.

Život ne bi trebalo da se naziva životom — uverenje starih da živeti znači provoditi vek u rađanju i veselju. Katul peva: »Živimo, moja Lezbijo, i volimo!«

19

Na način krokodilita i rogatih sorita — na način varljivih zaključaka u pričama o krokodilu i o rogovima. Uhvatio krokodil dete i rekao njegovu ocu da će mu ga vratiti ako pogodi da li će mu ga vratiti ili neće. Otac reče da mu ga neće vratiti, kao što mu ga i nije vratio. Otac: »Vrati mi dete, jer sam pogodio šta si hteo.« Krokodil mu odvrati: »Ne mogu: jer ako ti ga vratim, onda nisi pogodio šta ću s njim!« Zaključak o rogovima glasi: Što nisi izgubio, to imaš. Rogove nisi izgubio, znači imaš ih.

Venerine oči — pomalo razroke oči, jer je Venera često slikana s razrokim očima, što je bio znak zavodljivosti.

Epidaurska zmija — zmija posvećena bogu lekarstva Asklepiju koji je u Epidauru, grčkom gradu stare Argolide, na obali Jegejskog mora, imao hram u koji su dolazili bolesnici iz cele Grčke. Zmija je simbol opreznosti i mudrosti.

Ne vide torbe koje im vise s leđa — ne vide svoje greške koje su u torbi na leđima, ali vide greške svojih bližnjih koji ih nose u torbi na prsima (Basna kod Fedr. IV, 9) po Ezopu.

Argus — stooki argoski knez koga je Hera odredila da čuva Zevsovu milosnicu Io pretvorenu u kravu. Hera je prenela njegove oči na paunov rep (paun je bila njena sveta ptica).

Kupidon ne razlikuje ružno od lepoga — misao iz Teokrita »Zaljubljenom često, o Polifeme, izgleda lepo i ono

što je ružno!« Pesnici slikaju ljubav slepom. Čovek je slep kad voli, kaže Platon.

22

Od Nireja će postati Terzit — lepota će se pretvoriti u rugobu. Nirej je, u Homeru, najlepši Grk koji je došao pod Troju, a Terzit — najružniji.

Faon će se pretvoriti u Nestora — od starca će postati mladić. Venera je vratila Faonu mladost. Nestor je živeo tri veka (Homer, Il. I, 250 ss).

Minerva će se pretvoriti u svinju — mudrost će biti izjednačena s budalaštinom. Parafraza one reči »Svinja uči Minervu«. *Sreća se uglavnom sastoji u tome da želiš biti baš ono što jesi* — Mart. X, 47,12.

23

Megarani — stanovnici Megare, grada u Grčkoj na Korintskom zemljouzu. Čuven u starini po sporovima s Atinjanima i Korinćanima i po školi filozofa dijalektičara. Kad su Megarani zatražili od Delfijskog proročišta da im se odredi mesto među narodima, odgovoreno im je da nisu ni treći ni četvrti po redu, što je imalo značiti da ih niko ne zarezuje ni za šta.

Kad se zaore potmuli glasovi rogova — mesto iz Vergilija (Aen. VIII, 2).

Demosten — najsjajniji besednik antike (384—322). Odlikovao se stilom punim snage, jednostavnosti i sažetosti. Učestvovao u bici kod Heroneje (338. pre n. e.).

Arhiloh — grčki satiričar s ostrva Para (VI v. pre n. e.), tvorac jamba, na koga se ugledao Horacije u *Epodama*. Sam na jednom mestu kazuje kako je zbacio štit da bi lakše pobegao iz boja. Plutarh priča da su ga Lakedemonjani naterali da ode iz njihove države jer se hvalio da bi pre zbacio, štit, što je pametnije, nego da pogine u boju.

Sokrat — grčki filozof (468—399. pre n. e.). Nije ništa napisao, ali je slavan, jer je njegovo učenje sačuvano u Platonovim *Dijalozima* i Ksenofontovom delu *Uspomene.*

Apolonovo proročište — proročište u Delfima posvećeno Apolonu, bogu svetlosti, umetnosti i proricanja; on je bio sin Zevsa i Letoje, Dijanin brat blizanac, rođen na Delu.

Kad god bi pokušao da ma šta radi javno — tj. Sokrat koji kao što kazuje Platon, nije voleo da se bavi politikom, jer bi ga pre toga opominjao njegov demon (Apol. 31 D).

Kukuta — otrovna biljka čijim je otrovom i Sokrat prekratio svoj život.

Da meri noge buve i da se divi zujanju komarca — reči koje se odnose na jedno mesto iz Aristofanove komedije *Oblaci* (146). Uhvatio, kaže se tu, Sokrat buvu, gurnuo joj nogu u rastopljen vosak i tako joj napravio papuču; skinuo joj potom ohlađenu papuču i njome izmerio dužinu buvina skoka. Ispitivano je, sem toga, da li komarac zuji rilicom ili zadnjicom.

Platon — grčki filozof, učenik Sokratov i učitelj Aristotelov (429—347). Služio se dijalektičkim metodom. Osnivač idealizma u filozofiji.

Teofrast — grčki filozof, učenik i naslednik Aristotelov (372. do 287). Napisao *Karaktere.*

Kao da je ugledao vuka — kao da se prepao. Stari su mislili da vuk oduzima čoveku glas ako ga sretne.

Izokrat — atinski govornik (436—338. pre n. e.). Propovedao je ujedinjenje svih Grka protiv Persije, ne odbijajući čak ni savez s Makedonijom. Posle bitke kod Heroneje, prevarivši se u nadi i razočaran, izvršio samoubistvo glađu.

Ciceron — najrečitiji rimski govornik, izvrstan stilist (106—43. pre n. e.). On i sam priča o strahu koji ga obuzima kad govori: »U početku govora pobledim i počnem drhtati celim telom« (De orat. I, 121).

Marko Fabije Kvintilijan — rimski govornik i učitelj govorništva (35—95). Učitelj Plinija Mlađeg i Juvenala.

Primer valjana govornika — daje Kvintilijan u delu: *Inst orat.*, XI, 1, 43.

Platonova reč — mesto iz Platonove *Države* (V, 473 D).

Oba Katona — Katon Stariji ili Censorius (232—147) i Katon Mlađi (95—46), zvani Uticensis. Prvi je bio slavan rimski govornik, onaj što je svoje govore u Senatu završio rečima: »Ceterum censeo Carthaginem delendam esse« (Uostalom, ja mislim da Kartaginu treba srušiti). On je, priča Plutarh *(Život Katonov)*, četrdeset puta bio optuživan i oslobađan, a sam je više od sedamdeset puta optuživao druge. — Katon Mlađi je praunuk Cenzorijusov. Vatreno je branio slobodu i Senat, boreći se protiv Cezara. Pošto nije mogao podneti propast Republike, izvršio je samoubistvo.

Brut — sestrić Katona Mlađeg, filozof i besednik, prijatelj Ciceronov, jedan od ubica Cezara. Kad je video da je s Republikom svršeno, izvršio je samoubistvo (42. pre n. e.).

Kasije — jedan od ubica Cezara. Izvršio je samoubistvo (42. pre n. e.). Brut ga je nazvao »Poslednjim Rimljaninom«.

Grasi — braća Tiberije i Kaj, rimski tribuni i govornici. Izveli u Rimu agrarnu reformu i na taj način izazvali velike nemire. Prvi je poginuo 132. a drugi 121. pre n. e.

Marko Aurelije — najčestitiji rimski car (161—180). Proslavio se mudrošću stoičara i strašću prema filozofiji i književnosti. Njegovo delo: *O samom sebi je sačuvano.*

Državi ostavio onakva sina za naslednika — misli se na rimskog cara Komoda (180—192), poznata po svireposti. Umro otrovan i zadavljen.

Ciceron imao sina izroda — tj. sina koji, kao što veli Seneka (Saus. VII, 13), »nije nasledio od oca nikakvih drugih darova do gospodski način života, a pijančenje mu još više beše ubilo već po prirodi slabu pamet«.

25

Kao mudri Katon da ode iz pozorišta — mesto iz Marcijala (Ep. I) koje glasi: »Neka Katon ne dolazi u moje pozorište; ako pak dođe, neka i gleda!«

Timon — grčki filozof iz V veka pre n. e. Razočaran u prijatelje, prezreo je ljude i povukao se u samoću. Čak mu je i grob bio odvojen morskim talasima. Aristofan ga ismejao u svojim *Pticama*. Lukijan ima o njemu dijalog koji je preveo Erazmo na latinski jezik. Šekspir ga slika u svojoj drami *Timon Atinjanin*.

Divlji i neotesani praljudi — izraz načinjen prema onoj Statilijevoj reči: »O, bez sumnje rođeni iz stenja i hrasta!« (Theb. IV, 340).

Amfion — sin Jupitera i Antiope, pesnik i svirač, tebanski kralj. Svirao je tako čarobno da se kamenje samoređalo i načinilo zidine oko Tebe.

Orfej — sin tračkog kralja Eagra i Kaliope (po nekima, otac mu je Apolon, mati Klio), najzanimljiviji antički svirač. Učestvovao u pohodu Argonauta. I zveri bi, zanesene njegovom svirkom, postajale pitome i trčale za njim. Ovidije opisuje u *Metamorfozama* silazak Orfejev u podzemni svet, gde svojom svirkom uspeva da očara Plutona i Persefonu da mu vrate ženu Euridiku, koju je na dan venčanja bila ujela zmija. Taj motiv su često obrađivali muzičari (Gluk, Ofenbah) i slikari (Pusen).

Iseljenje — iseljenje plebejaca u Svetu Goru 494. pre n. e., za vreme staleških borbi protiv patricija. Ali je konzul Menenije Agripa uspeo da ih vrati u Rim ispričavši im bajku o udovima i stomaku. (Livije, II, 32).

Temistokle — atinski državnik i vojskovođa (525—460. pre n. e.). Poznat sa svoje mudrosti. Kad je glavni zapovednik, inače njegov protivnik u Senatu, digao na nj zapovedničku palicu, on mu je odvratio pribrano: »Udri, ali slušaj.« Na pitanje zbog čega je zamišljen i tužan posle maratonske bitke (490) odvratio je: »Jer mi Miltijadov lovorov venac ne dâ da spavam.«

Basna o lisici i ježu — mesto iz Plutarha.

Sertorije — rimski vojskovođa (121—73). Borio se protiv Sule i prebegao u Španiju. Neki Španac, priča Plutarh (Sert. 11), poklonio mu košutu. Pripitomivši je da stalno ide za njim, uveravao je varvare da mu ona kazuje mnoge tajne, pa ih je time držao u pokornosti.

Dva psa lakonskog zakonodavca — tj. Likurga, spartanskog zakonodavca iz IX veka pre n. e. Da bi pokazao svojim sugrađanima kako na omladinu utiču navike, ishrana, način života i škola, on je od dva psića iste kučke jednog odnegovao radi zabave, a drugog da lovi. Izneo je pred njih, radi opita, sud s hranom i živa zeca. Razmaženi pas je prišao psećoj hrani, a lovački se odmah nadao za zecom (Plut. de lib. educ. 4).

Izmišljotina o čupanju dlaka iz konjskog repa — legenda o tome kako je Sertorije praktično pokazao Luzitancima da se rimska vojska ne može potući odjednom. Nekom starcu je naredio da iz repa snažnog konja čupa dlaku po dlaku, što je ovaj učinio bez po muke; neki mladić je imao, naprotiv, da iščupa rep kljuseta jednim potezom, što je bilo uzaludno. Sertorije zaključuje (Val. Max. VII, 3, 6): »Rimska vojska je kao konjski rep: lako će se uništiti pojedinačnim napadima; pokuša li ko da je satre celu, pre će izgubiti bitku no što će je dobiti.«

Minos — kritski kralj, sin Zevsa i Europe. Zevs mu je svakih devet godina, u pećini kraj Ide, davao uputstva kako da vlada ostrvom.

Numa Pompilije — drugi rimski kralj (714—671. pre n. e.). Noću bi se kod svetog Aricijskog jezera sastajao sa nimfom Egerijom, koja mu je kazivala kakve sve obrede treba da stvori da bi umilostivio bogove.

Golema i moćna životinja koja se zove narod — izraz koji upotrebljavaju stari sofisti. Ima ga i u Platona (Država, VI), koji narod upoređuje sa životinjom. Njegošev stih o tome glasi: »Pučina je stoka jedna grdna« *(Gorski vijenac)*.

27

Aristotel — slavni grčki filozof, učenik Platonov (384—322). Bio učitelj i prijatelj Aleksandra Makedonskog. Osnivač peripatetičke škole.

Oba Decija — otac i sin, Rimljani koji su žrtvovali podzemnim bogovima svoje živote radi pobede svojih legija: otac 340, sin 295. pre n. e.

Kurcije — M. Kurcije (u originalu pogrešno stoji Q), rimski patricij. Na konju i pod oružjem strmoglavio se, po pričanju Livija, u provaliju koja se bila pojavila na Forumu prilikom zemljotresa i koja je, prema proročanstvu Augura, mogla da se zapuši samo najskupocenijim blagom.

Sirena — mitološko čudovište: pola žena, pola ptica ili riba. Živi na strmom stenju između ostrva Kaprija i obale Italije. Pesmom namamljuje moreplovce na podvodne stene.

Šta je gluplje — prerada Horacijeva teksta (Sat. II, 182).

Javne svečanosti kojima se uvršćuju u red bogova — svečanosti na kojima su, počevši od Augusta, svi rimski imperatori posle smrti proglašavani za bogove. Podizane su visoke kule na čijim su vrhovima paljeni raznovrsni mirisi. Na plamenu bi pregorelo tanko uže kojim je bio vezan orao. Oslobođena ptica izvila bi se put neba. Širenje mirisa je isto tako značilo da se duša uznela na nebo.

Demokrit — grčki filozof iz V veka pre n. e. Razvio teoriju o atomima svoga prethodnika Leukipa. Stalno se podsmevao ljudskoj ludosti. Suprotstavlja mu se efeški filozof Heraklit, koji je nad ljudskom delatnošću neprestano plakao.

29

I lud se nauči u nevolji — misao iz Homera (Il. XVII, 32).

Alkibijad — atinski vojskovođa, učenik i prijatelj Sokratov. (450—404).

Alkibijadov Silen — Silen je, po Ovidiju, učitelj i vaspitač Bahov. Tim imenom su nazivani i satiri. Silen je bio ružan, a takvi su bili i kipovi i likovi koji su pravljeni. Kad bi se oni otvorili, u njima bi se pokazale divne slike.

Alkibijad veli u Platonovoj *Gozbi* (Symposion) za Sokrata da je spolja ružan kao Silen, a iznutra lep kao božanstvo.

Odjednom se pojavi neki prostak — u nekih latinskih pisaca (Persije, Horacije) Dama znači prostak.

Ili pij ili odlazi! (πιθυ ἄπιθυ) — antička poslovica koja se često čula na gozbama za koje su birani simpozijarsi koji su određivali u kojem će se razmeru mešati vino s vodom i koliko će ko čaša popiti itd. Slični su običaji postojali među nemačkom univerzitetskom omladinom, u tzv. burševskim organizacijama. Pomena o tome ima i u našim *Križevačkim statutima.*

30

Helikonske muze — zaštitnice umetnosti s Helikona, brda u Beotiji, koje se često uzima kao sinonim za Pind i Parnas. Klasični pesnici su prizivali muze kad god bi se našli pred težom obavezom. *Ilijada* i *Odiseja* počinju pozivanjem muza. I Vergilije ih zove u uvodnim stihovima *Enejide* da mu pomognu. Ovidije se, naprotiv, obraća bogovima u svojim *Metamorfozama.* Tako će postupati mnogi kasniji pesnici, čak i hrišćanski (v. Klopštokovu *Mesijadu).*

Peripatetičar — pristalica peripatetičke škole, Aristotelove filozofije.

Stoik — pristalica stoicizma, filozofske doktrine Zenonove. Ime su ovi filozofi dobili po Šarenoj galeriji (Στοὰ ποικίλη) u Atini. U prenosnom značenju stoik — čvrst, nepokolebljiv čovek.

Oblast ideja — filozofija Platonova koja je krunisana *teorijom ideja.* Filozof je tu svoju teoriju opširno izneo u *Državi.*

Tantalovi vrtovi — ne postoje. Tantal je kralj Lidije. Pošto je izdao tajne bogova, bio je osuđen u donjem svetu da se muči večito gladan i žedan. Otuda izraz Tantalove muke.

Marpeška stena — stena na Marpesu, brdu na ostrvu Paru gde je nekad vađen čuveni beli mermer.

Linkej — jedan od Argonauta, čuven po oštrom pogledu koji je probijao čak i zidine.

Misli da je samo on bogat — misao iz Horacija (Epist. I, 1, 106).

Čovek koji smatra da mu ništa ljudsko nije tuđe — stih iz Terencijeve komedije (Heautontimorumenos) *Mučitelj samoga sebe* (čovek sam: ništa što je ljudsko nije mi tuđe).

Kao što to čini Jupiter po pričanju pesnika — tj. po pričanju Homera (Il. VIII, 51).

Miletske devojke — devojke iz Mileta među kojima je, priča se (Gell. Noct Att. XIV, 10), zavladala epidemija samoubistva. Da se zlo spreči, naređeno je da se mlade samoubice zakopaju gole zajedno sa omčom. Milećanke su se urazumile, jer su se stidele takve sahrane.

Hiron — sin Krona i Filire, jedan od najčuvenijih i najpravednijih Kentaura, učitelj mnogih junaka. Ranjen otrovnom strelom, više je voleo da ode u podzemlje nego među večne bogove.

Diogen — grčki filozof, kinik (413—323. pre n. e.), zvan »κύων — pas«. Živeo u buretu i prezirao bogatstvo i društvene konvencije. Kad ga je Aleksandar Veliki pitao da li šta želi, on je odgovorio: »Skloni mi se sa sunca.« Upitan jednom šta traži u po bela dana s fenjerom u ruci na atinskim ulicama, rekao je: »Tražim čoveka.«

Ksenokrat — grčki filozof, učenik Platonov (406—314. pre n. e.). Pokušao da izmiri doktrine svoga učitelja sa Pitagorinim.

Prometej — sin Japeta i brat Atlasa, bog ognja, Stvorio čoveka od gline. Ukrao je vatru sa Olimpa. Za kaznu je prikovan na Kavkaz gde mu je jastreb svakoga dana kljucao utrobu. Oslobodio ga Herakle.

Parke, grčki Μοῖραι — tri božice podzemnog sveta, gospodarice ljudskog života, čiju potku predu. Kad im se prekine nit, prestaje život.

Ružni su, krivi — epiteti iz Aristofana (Plut. 266).

Pohotljive kao koze — izraz iz Aristofana (Plut. 1024).

Briju dlake na donjim mestima — običaj mladih Grkinja i Rimljanki. Jedno mesto u Marcijala (X, 90) govori o tome.

Pokazuju smežurane i uvele grudi — mesto pozajmljeno iz Horacija (Epod. 8, 7; Carm. IV, 13).

Pljeskaj ti sebi sam — po Horaciju (Sat. I, 1, 66), gde tvrdica uživa u tome da posmatra nagomilano blago: dok ljudi zviždе (u znak prezira), ja sam sebi pljeskam...

32

Teut — Tot, egipatski bog, pronalazač brojeva i slova. On je, u Platona (Phaedr. 247), okrivljen baš zbog toga: ljudi će, oslanjajući se na pisanu reč, sve više gubiti pamćenje. Kod Grka Hermes Trismegistus.

Dobri zakoni — po Makrobiju, latinskom piscu iz V veka, izviru iz loših običaja (Saturn. III, 17, 10).

33

Samo lekar vredi — mesto iz Homera (Il. XI, 514).

Lekarska služba — mesto iz Platona (Gord. 463 A). Četiri su veštine koje služe telu i duši: gimnastika, medicina; zakonodavstvo i pravičnost.

35

Gril — drug Odisejev. Kirka ga je pretvorila u prase. Uveravao je tada Odiseja da mu je bolje i prijatnije tako živeti nego se izlagati opasnostima. Plutarh ima o njemu dijalog (Gril).

Koji sve smrtnike naziva jadnicima i bednicima — Homer ih naziva samo jadnicima. Drugi epitet je Erazmov.

Paris — drugi sin Prijama i Hekabe, brat Hektorov, muž Enonin. Oteo spartanskom kralju Menelaju ženu, lepu Jelenu, što je izazvalo mržnju Junone i Minerve protiv Troje, zbog čega je buknuo trojanski rat.

Ajaks — latinizirano Aiax, grčki Ajant — junak u opsađivanju Troje.

Giganti — sinovi Zemlje, džinovi zmijskih nogu. Hteli da zbace Jupitera sa Olimpa, ali ih je on poubijao strelom. Pisac ih uzima kao simbol borbe neorganizovanih prirodnih sila protiv harmonije i reda u prirodi. Misao je uzeta iz Cicerona (De sen. 2, 5).

36

Ludo govori samo ludak — nađeno u Euripida (Bacch. 369).

Mudraci imaju po dva jezika — misao iz Euripida (Rhes. 394) koji kaže: »Uvek govorim istinu, nisam čovek s dva jezika.«

Kadri su da crno pretvore u belo — iz Juvenala (Sat. I, 3, 30).

Duvaju iz istih usta toplo i hladno — kao u Ezopovoj basni: Satir i čovek, sklopivši prijateljstvo, krenu putem. Da zagreje prste od suvomrazice, čovek je hukao u njih. Upitan šta to čini, rekao je satiru: »Grejem ruke.« Za stolom je čovek opet hukao. »Šta to činiš?« obratio mu se satir. »Hladim jelo.« Satir je odvratio: »Onda ti otkazujem prijateljstvo, jer ne želim da imam posla s čovekom koji duva iz istih usta toplo i hladno.«

38

Kreketanje žaba iz stoičke bare — prema grčkom tekstu koji glasi:

Kao što Sokrat govori o Platonu — (Symp. 180 M), mada Pauzanije pravi od jedne Afrodite dve i od jednog Erosa dva, a ne Sokrat.

Ljupko besnilo — izraz iz Horacija (Carm. III, 4, 5).

Niti bi Platon zanos pesnikâ — Faidr. 244 A.

Sibila — sveštenica i proročica Apolonova. Kazujući Eneju kako će doći u podzemni svet do svoga oca Anhisa, ona je njegov poduhvat ipak nazvala ludilom (Aen. VI, 135).

Enej — junak Vergilijeve Enejide, sin Venere i Anhisa.

Osvetnice — u Rimljana Furije, božice osvete. Grci su ih nazivali Erinijama ili Eumenidama da bi ih umilostivili već samim imenom Εὐμενίδες — blagonaklone). Kod Vergilija (Aen. VI) postoji opis Furija. One mesto kose nose zmije na glavi. To je, u stvari, bila zla savest koja je gonila ubicu. Tako u Eshilovoj drami *Eumenide* ove boginje gone Oresta zbog ubistva koje je izvršio nad svojim ocem.

Atik — Tit Pomponije Atik (109—32. pre n. e.), prijatelj i izdavač Ciceronov, veoma obrazovan u grčkoj književnosti (odatle i nadimak Atticus). Veliki pisac mu je posvetio mnogo pisama. Ovo se mesto odnosi na jedno od njih (Ad Att. III, 13, 2).

Čemerika — u tekstu eleborus. Opis te biljke daje Dioskorid; stari su verovali da se napitkom od te biljke leče melanholija i ludilo.

Krez — knez lidijski, bio je najbogatiji čovek. Poznat je razgovor ovog vladara sa grčkim državnikom i mudracem Solonom koji je na Krezovo pitanje: koga smatra najbogatijim, odgovorio da to može kazati tek posle njegove smrti.

39

Čovek koji bi u svakom trenutku bio pri pameti — misao iz Plinija (Nat. hist. VII, 41).

Penelopa — po Homeru, verna žena Odisejeva i mati Telemahova.

Preživuju čas okruglu zgradu u četvrtastu — primer iz Horacija (Ep. I, 1, 100).

Kvintesencija — peta bitnost = quinta essentia. Tim imenom pitagorejci nazivaju etar. U prenosnom značenju — jezgra, suština.

Dosta je ako se u velikim stvarima makar i htelo — misao iz Propercija (Eleg. II, 10, 6).

Malejski rt — predgorje na jugu Peloponeza, u starini poznato po opasnoj stenovitoj obali.

I najzad kad im kostobolja obogalji zglobove — mesto iz Horacija (Sat. II, 7, 13—18).

40

Kristofor — srednjovekovni hrišćanski Polifem ili Herkul; predanje kazuje da je bio visok četiri metra. Čest motiv u slikarstvu.

Barbara — mučenica nad kojom je, kao što veli predanje, rođeni otac izvršio zločin, pa ga je zbog toga ubio grom. Zaštitnica tobdžija.

Erazmo — svetac.

Hipolit — sin Tezejev. Kad je odbio ljubav svoje maćehe Fedre, ona ga je tužila ocu da je zavodi. Nastradao u vožnji kolima kada su ga preplašeni konji strmoglavili u stenje. Ovakav motiv je veoma omiljen u svetskoj književnosti, tzv. Potifarov motiv.

Klepsidra — u starih Grka vodeni časovnik kojim je određivano vreme koje je pred sudom mogao da upotrebi svako u svoju odbranu.

Lernska močvara — po reci Lerni kraj Argosa na Peloponezu. U njoj je Herakle ubio mnogoglavu hidru.

Sedam stihova iz svetih psalama — treba da nas podsete na hvalisanje đavola pred svecem da i on, đavo, može otići u raj, jer mu sedam stihova u psaltiru otkrivaju tajnu kako se to čini.

Majka božja — u originalu deipara, grčki Θετοῦκος.

41

Nipošto na radost njegove žene — jer je žena, prema Auzoniju (Epigr. H), umesto da otruje muža, uspela mešajući razne lekarije da ga spase smrti.

Sto jezika da imam — nešto preinačeni stihovi iz Vergilija (Aen. VI, 625) odnosno Homera: U drugom pevanju *Ilijade,* prilikom nabrajanja brodova (Καταλογος νεῶν), pesnik poziva u pomoć muze jer sam ne bi mogao makar imao i grudi od bronze i stotinu usta.

S kakvom svečanošću žele biti sahranjeni — mesto pozajmljeno iz Seneke (De brev. vitae, 20).

Pogrebni statisti — ljudi plaćeni da kukaju i nariču na sahrani, kao što stoji u Horacija (Ars poet. III, 431).

Edili — rimski činovnici koji su vodili brigu o javnim igrama (pozorišnim i cirkuskim), svečanostima, ishrani i poretku uopšte.

42

Koje se ni po čemu ne razlikuju od poslednjeg drvodelje — konstrukcija prema Juvenalu (Sat. VIII, 181).

Arktur — Atinjanin koji je najgostoljubivije doćekao Dioniza kad je došao u Atiku. Za uzdarje bog mu je dao čokot i vino koje je on delio svojim sugrađanima i na taj način postao osnivač vinarstva. Ubili su ga jednom pastiri misleći da je otrovan, a on je, u stvari, bio mrtav pijan.

Euklid — grčki matematičar, osnivač geometrije, koji je stvorio školu u Aleksandriji pod Ptolomejem I (306—283. pre n. e.).

Hermogen — Pevač i kompozitor iz Augustovog vremena; spominje ga Horacije na više mesta.

Kao magarac i kantar — u originalu grčki ὄνος πρὸς λύραν (kao magarac u liru).

I krešti gore nego kokoška — uzeto iz Juvenala (Sat. III, 30).

Bogataš u Seneke — poređenje iz Seneke (Ad Luc. 27,5), samo izmenjeno.

44

Namrštenost, nezgrapna i glomazna — epiteti iz Horacija (Ep. I, 18, 6).

Mazga češe mazgu — kaže se kad budala hvali budalu.

Začin celokupnog društvenog života — jer se u Platona (Gorg. 463. A) nalazi tvrđenje da je deo ulagivanja čak i kuvarska veština.

45

Što su pravilno naglasili moji akademci — tj. ponajpre Ciceron.

Među filozofima — Sokrat je skromno govorio da ništa ne zna, dok sofisti tvrde da ne postoji ništa što oni ne bi znali. Akademci su se držali samo onog što je bilo opšteverovatno.

Apel — slavan grčki slikar, rodom iz Kolofona. Živeo na dvoru Aleksandra Velikog.

Zeuksis — slavni grčki slikar (464—398. pre n. e.), majstor u izražavanju svetlosti i senke.

Ja poznajem čoveka koji ima čast da nosi moje ime — treba da znači da se taj čovek zove Mor (Morus), kao što se Ludost zove Morija. Lepa i neprevodljiva igra reči.

Stanovnici Platonove Pećine — mesto iz Platona (Država VII, početak).

Lukijan — grčki satiričar (Volter antike) (120—190) koji je u svojim satiričnim spisima vrlo duhovito izvrgavao ruglu negativnosti svojih savremenika.

Lukijanov krpa — obućar Mikil iz Lukijanova dijaloga (San ili petao).

Grci su ih nabrojali svega sedam — tj. sedam mudraca (VI v. pre n. e.): Tales, Solon, Hilon, Pitak, Bijas, Kleobul i Perijandar.

Na belom četvoropregu (alba quadriga) — izraz iz komedije: vrlo hitro, brže-bolje.

Plemenito i slatko vino — izraz iz Horacija. (Ep. I, 15, 19).

Po milosti Herkulovoj — jer je Herkul u antičkom svetu delio ljudima bogatstva, pa mu je stoga odvajan desetak.

Mars — sin Jupitera i Junone, rimski bog rata. Rimljani su ga smatrali Romulovim ocem.

Mnogi odlaze pokunjeni od Apolonova tronošca — iz proročišta u Delfima.

Saturnov sin — Jupiter.

Feb ponekad šalje kužne klice — stvara kugu (Ilijada I, početak).

Vejovis — starorimsko ili etrursko božanstvo osvete; često se izjednačuje s bogom podzemnog sveta.

Pluton — Orkus.

Kazne — personifikacija osvete.

Groznice — personifikacija bolesti.

47

Žrtveno brašno — brašno pomešano sa solju kojim su posipane žrtvene životinje pred klanje.

Nimalo ne zavidim Dijani što joj žrtvuju ljudsku krv — prinošenje na žrtvu nekoj božici iz Tauride (po Herodotu, to bi bila Ifigenija, kći Agamemnonova) svih stranaca koji bi došli u zemlju.

Rod — ostrvo u Jegejskom moru, središte Apolonova kulta; poznato po rodoskom kolosu, tj. bronzanom kipu visine 34 metra, koji je bio podignut u čast Apolona.

Argos — prestonica Argolide, na Peloponezu, središte Junonina (odn. Herina) kulta.

Lampsak — stari grad u Maloj Aziji, na Helespontu.

48

Sedni potrpa u želudac — misao iz Horacija (Ep. I, 15, 32).

Ima ih koji love starce bez naslednika — podsmeh na običaj u carskom Rimu da se obleće oko bogatih staraca bez roda i da se u stvari priželjkuje njihova smrt, čemu se rugaju Plinije (Epist. II, 20) i Marcijal (Epigr. IX, 19).

Vrebaju bogate starice željne ljubavi — kao da je pozajmljeno iz Juvenala (Sat. I, 37).

Sv. Jakov — grad u Kompostelli, u Španiji, poznato svetilište i, pored Jerusalima i Rima, treće hodočasničko mesto.

Da posmatrate s Meseca — mesto koje podseća na Lukijana (Ikaromenip).

Menip — grčki filozof kiničke škole, iz Sirije, oštar satiričar (III v. pre n. e.), po njemu je Varon pisao svoje *Satirae Manippeae;* služio kao uzor Lukijanu iz Samosate (II vek pre n. e.).

49

Gramze za zlatnom granom — izraz u Vergilija (En. VI 137, 204).

Kumijski magarac, posl. ὄνος ἐις κυμαίους — (magarac među Kumcima). Kumci su bili vrlo ograničeni, pa su se bili prepali čak i od magarca u lavljoj koži.

Dionizije — Bah.

Iako deci trpaju u glavu sušte budalaštine — kao što peva Juvenal (Sat. VII, 234): Kako se zvala Anhizova dojilja, koliko je vladao Akest, koliko je pehara vina poklonio Frižanima itd.

Palemon — rimski gramatičar iz vremena Tiberija i Klaudija.

Donat — Elije ili Tiberije (jer su se dvojica zvali tim imenom), gramatičari iz IV veka. Prvi je dao komentare Terencija, drugi komentare Vergilija.

Anhis — otac Eneja, trojanskog junaka.

Ime Anhisove matere — tj. Temide.

Ald — Manucije (Manutius Aldus, italijanski izdavač antičkih klasika, čija su izdanja poznata pod imenom »Aldine« (1450—1515).

Oni su slobodno pleme — podseća na Lukijana (O slikama, 18).

Kad sebi i drugima obećavaju besmrtnost — mesto koje se podudara sa Horacijem (Carm. IV, 8, 28).

Rhetoricam ad Herennium — delo nepoznatog pisca (možda Kikeronovo), rađeno prema grčkim tekstovima.

Ima celo poglavlje o smehu — v. to mesto u Kvintilijana (10, VII, 3).

Persije — govornik iz vremena braće Graha.

Koji ne odbijaju kritiku ni Persija ni Lelija — podseća na Cicerona (De orat. II, 25) koji navodi tekst satiričara Lukilija: »Ne želim da me ljudi čitaju, pa ma bili učeni ili neuki; jer prvi ne razumeju ništa, a drugi možda razumeju više od mene... Nije mi stalo do toga da me čita Persije, ali volim da me čita Lelije.«

I zlopate se devet godina — kao što savetuje Horacije (Ars poet. 388) jednom svom prijatelju: »Ako nekad nešto napišeš, zaključaj spis na devet godina u sto pre no što ga obelodaniš.« A možda se misli na distih o Cininapu epiriju Zmyrna: Zmyrna mei Cinae *nonam* post denique.*

Ovaj ili onaj drljavko — valjda prema Horaciju (Ep. I, 1, 120) koji je i sam bolovao od zapaljenja očiju. Ta bolest se inače češće pojavljivala u Rimu.

Kad se čitaju po tri imena — odnosi se na običaj punopravnih rimskih građana da redovno nose i pišu ime, porodično ime i nadimak. Slobodnjaci su imali po dva imena (ime i porodično ime zaštitnika), robovi samo jedno ime.

Telemah — sin Odiseja i Penelope.

Stelen — (svakako slučajna metateza; treba čitati Stenel) Grk iz opsade Troje.

Laert — kralj Itake, otac Odisejev.

Polikrat — govornik iz Atine (V—IV v. pre n. e.); Isokratov takmac u sofističkoj rečitosti.

Trazimah — sofist iz Halkedona.

---

* messem, quam coepta est *nonam* edita post *biemem*.

Alkej — grčki lirski pesnik (VI v. pre n. e.), s Mitilene, savremenik i rođak grčke pesnikinje Sapfo, izumilac alkejskog stiha i alkejske strofe.

Kalimah — aleksandrijski pesnik (III v. pre n. e.); pisao učene i duhovite epigrame i himne. I kao pesnik i kao naučnik bio je prvi među Aleksandrincima; ogromna je zasluga što je sredio aleksandrijsku biblioteku.

Vi prevazilazite Alkeja, kaže jedan — konstrukcija prema Horaciju (Ep. II, 2, 99).

A narod se, nepripremljen, pocepa u dva tabora — mesto iz Vergilija (Aen. II, 39).

Scipion — Stariji ili Mlađi, osvajači Kartagine, s nadimkom Afrikanac.

51

Sizif — sin Eeola, kralja Korinta, osuđen da u paklu valja stenu na vrh planine s koga mu se ona neprestano kotrlja u podnožje. Prenosno, Sizifov posao znači *uzaludan posao.*

Glosa — tumačenje nejasnog teksta na rubu rukopisa.

Slažu glose na glose — tj. tumači Justinijanova kodeksa, jer pisac misli na njih.

Dodonska bronza — zvona na hrastovima u Zevsovu proročištu u Dodoni, u Epiru, na osnovu čije se muzike proricalo.

Da se čak uporno kolju oko kozje dlake — prepiru se zbog tričarija, kao što otprilike ima u Horacija (Ep. I, 18, 15).

Stentor — trojanski junak, čovek vrlo snažnog glasa. Mogao je da nadviče pedeset junaka.

52

A svi ostali smrtnici su samo lepršave senke — uzeto iz Homera (Od. X, 494).

Ne vide pred sobom jarak ili kamen — mesto koje podseća na Horacija (Ars poet. 457).

Sveopšti pojmovi — universalia — kamen spoticanja u problematici srednjovekovne filozofije. Realisti su se držali Platonovih ideja kao jedinih realnih suština; nominalisti su, naprotiv, idući za Aristotelom, nalazili realnost samo u individualnim predmetima.

Posebni oblici — individualni oblici, formae, εἶδος nasuprot materiji (ὕλαι).

Prvobitna materija — jer skolastičari uzimaju u obzir i dve materije, prvobitnu i drugu materiju (materiae secundae).

Kviditeti — quidditates — sve što se dobija pitanjem Quid sit? (Šta je?)

Ekceitet — pojedinac, ličnost za sebe, kao individuum, a on se razlikuje od svih ostalih.

53

Kamarinska bara — Kamarina, smrdljiva močvara na Siciliji.

Anagirska trava — po Dioskoridu biljka sa neobično neprijatnim mirisom.

Korolarije — zaključci, posledice.

Eksplicitne i implicitne propozicije — neposredne i posredne pretpostavke.

Vulkanova mreža — nevidljiva mreža koju je Vulkan bio razapeo nad bračnom posteljom i u nju uhvatio svoju nevernu ženu Afroditu (Veneru) s bogom Aresom (Marsom), Homer (Odiseja VIII, 270 ss.).

Tenedska sekira — oštra sekira koja seče kao stanovnici ostrva Teneda koji govore brzo i kratko i rade oštro, nemilosrdno i odlučno.

Akcidencija — slučajno svojstvo materije.

Na koji način bitiše akcidencija bez materije — jer se pri transupstanciji hleb pretvara u pravo telo i vino u pravu krv Hristovu.

Tomist — pristalica tomizma, doktrine Tome Akvinskoga (1225—1274) koji je, kao nominalist i aristotelovac, bio

najveći katolički teolog i filozof. Glavno delo: *Summa philosophica.*

Albertist — pristalica doktrine Alberta Velikoga (1193—1280), učitelja Tome Akvinskoga.

Okamist — pristalica doktrine Viljema Okamskoga (1290—1349), vatrenog pobornika nominalizma.

Skotist — pristalica doktrine Dunsa Skota (1274—1308), engleskog teologa, donekle protivnika Tome Akvinskoga.

Vera je bitnost — Posl. Jevr. 11, 1.

Nije definisao majstorski — kao što se to inače čini, prema formalnim pravilima logike, s razlozima i protivrazlozima. U tome se sastojala tzv. sholastička metoda.

Eficijentan — stvarajući (causa efficiens).

Bog je duh — Ev. Jov. 4, 24.

Gratia gratis data — milost podarena, za razliku od milosti koja daniva (gratia gratificans).

Opus — obred, misa.

Opus operans — ličnost koja obavlja obred.

Opus operatum — obavljeni obred; misa.

Toliko puta osudio pitanja, rasprave, radoslove — 2 Tim. 2, 23; 2, 16; 1 Tim. 6, 20.

Prazno naklapanje — 1 Tim. 6, 4.

Hrizip — grčki stoički filozof, rođen oko 280. pre n. e.; učenik Zenonov.

Zlatousti — Jovan (347—407), grčki crkveni otac, sjajan govornik.

Bazilije — grčki crkveni otac (329—379), pisac *Heksamerona,* tvorac monahizma. Zanimljivo je da su ova dvojica bili čuveni pobornici hrišćanstva, dok je njihov školski drug, car Julijan Otpadnik, sve svoje sile upotrebio protiv njega.

Hijeronim — rimski crkveni otac (331—420), prevodilac Svetog pisma *(Vulgata).*

Quodlibet — (bilo što) pitanje na koje se odgovara ili potvrdno ili odrečno.

Penelopino tkanje i paranje — kao u Homera (Od. II, 94), koji priča kako je Penelopa obećala da će poći za

jednoga od svojih prosilaca kad uspe da dotka mrtvački pokrov svekru Laertu; ali bi obnoć oparala što je obdan otkala.

Atlas — sin Jepeta i Klimene. Persej ga, pomoću glave Meduzine, pretvori u planinu Atlas i osudi da nosi nebeski svod na svojim leđima.

Pitija — delfijska sveštenica koja je proricala sedeći na tronošcu. Kad bi je pare, koje su dolazile iz zemlje, omamile, govorila je nerazgovetne reči koje bi sveštenici često dvosmisleno protumačili.

Bakaloreat — početni stepen u sticanju akademskih zvanja. Još danas u Engleskoj.

Stvorili su najzad i deseto nebo — jer su teolozi sedmorim nebesima dodali još troja nebesa. Deseta su određena za duše blaženih.

Vulkanova sekira — sekira kojom je (Hefest) Vulkan rasekao (Zevsovu) Jupiterovu glavu da bi se mogla roditi Palada. Tome se divno narugao Lukijan u *Razgovorima bogova!*

Kako su zavojima marljivo umotali glave — kako su natukli doktorske kape.

Govore nekako veoma varvarski, upravo odvratno latinski — kao što je to u Erazmovo vreme pokazano u satiričnoj zbirci *Epistolae obscurorum* koja ima mnogo sličnosti s *Pohvalom ludosti.*

Magister noster — magistar-naš, kao jedna reč.

Ime sastavljeno od četiri slova — tetragram, četiri mistična suglasnika (j, h, v, h) koja su, ispisana u trouglu bez samoglasnika (e, o, a), kazivala ime vrhovnog božanstva u Jevreja (Jehovah).

54

Tonzura — obrijano mesto navrh glave u katoličkih kaluđera.

Koletanci — pripadnici reda sv. Kolete (1380—1446) koja je obnovila red sv. Klare (Klarise), ženski red franjevaca.

Bulisti — ranije ime članova jednog bratstva sv. Franje, po papskoj buli kojom su bratstvu date privilegije.

Abraksas — najviše biće, gospodar 365 eona ili sfera. Iz zbira koji daju sva slova dobija se njegovo ime.

a	= 1	Treba napomenuti da su ovakva tumačenja reči prema brojevima koje slova njihova daju bila vrlo omiljena u doba tzv. verskog sinkretizma. Toga ima vrlo mnogo i u hrišćanskim apokalipsama, i od Crkve priznatim, još više u apokrifnim.
b	= 2	
r	= 100	
a	= 1	
x	= 60	
a	= 1	
s	= 200	
abraxas	= 365	

I njihovu lajanju nema kraja — pozajmica iz Vergilija (Aen. VI, 419).

Invokacija — uvođenje u epsku pesmu prizivanje muza koje pesniku treba da pomognu u poduhvatu. (Vergilije, Lukrecije, Homer i dr.)

Bel — idol u Vavilonjana (prorok Dan. 14, 2).

Kvadratura kruga — problem kako pretvoriti krug u kvadrat jednake površine rešen je numerički na jednom egipćanskom papirusu još početkom II v. pre n. e. Drukčije se problem ne može rešiti.

Kuda smeraju te besmislice? — pitanje iz Horacija (Sat. II, 7, 21).

Nioba — kći Tantalova i žena tebanskog kralja Amfiona. Podsmevala se, kao mati koja je rodila sedam kćeri i sedam sinova, Latoni koja je imala samo Apolona i Dijanu. Ovo dvoje, da osvete svoju mater, poubijaju svu decu Niobi koja se okameni od tuge (Ovidije).

Što i onom Prijapu od smokvina drveta — kao što kazuje Horacije (Sat. I, 8), on je, uplašen od vračanja Kandidije i Sagane, prdnuo tako žestoko da su čarobnice pobegle glavom bezobzirce. Valja znati da smokvino drvo puca kad se lomi.

Insinuacija — način da se u govoru osvoje slušaoci još u početku.

Preambula — uvod.

Naracija — pripovedni deo govora.

Teološko pitanje koje većinom nema ni repa ni glave — uzeto prema Lukijanu (Alex. 54).

Speculum historiale — istorijsko ogledalo, treći deo jedne opšte istorije koju je objavio dominikanac Vensans de Bove (XV vek).

Gesta Romanorum — dela Rimljana, zbornik anegdota, priča i dr. iz rimske istorije (XIII—XIV vek), pravo ogledalo srednjovekovne kulture. Gradivo je mnogim piscima (Šekspir) služilo kao osnova za literarno stvaranje.

Alegorično — tražeći smisao o događaju.

Tropologično — izvlačeći moralnu pouku.

Anagogično — izvodeći mističan zaključak.

Himera — sablasno biće. Homer ga zamišlja (Il. VI, 181) spreda kao lava, odostrag kao zmaja, u sredini kao kozu.

Ljudskoj glavi — izraz iz Horacija (Ars poetica, početak).

Povle — egipćanski pustinjak (anahoret).

Antonije — egipćanski pustinjak (anahoret).

55

Da sve te brige ostave bogovima — pozajmljeno iz Horacija (Carm. I, 9, 9).

56

Feačani — po Homeru, stanovnici ostrva Sherije.

Eho — nimfa koju je Junona pretvorila u stenu i osudila da ponavlja poslednje reči onih koji joj se obraćaju.

Da bi bio bliži Jupiteru — tj. vladaru.

58

Zastupnici siromašnih apostola — Luka, 9, 2.

Samo zrnce one soli — Mat. 5, 13.

Umalo nisam lanula nešto još škakljivije — nešto o homoerotičnim nakaznostima.

Blage besede koje sponinje sv. Pavle — Rim. 16, 18.

Slike za zastrašivanje — slike koje u rimskim crkvama prikazuju mučenike u paklu.

Eto, mi smo ostavili sve — Mat. 19, 27.

Vidiš čak one onemoćale starce — reči upućene Papi Juliju II (1503—1513), prijatelju umetnosti, Mikelanđelovom mecenu.

61

Ramnuzija — Nemezis, grčka božica osvete i deliteljica pravde.

Timotej — atinski vojskovođa, sin vojskovođe Kanona, prijatelj Izokrata i Platona. Plutarh priča: u vojevanju ga pratila takva sreća da su zavidljivci načinili karikaturu o tome kako mu neprijateljski gradovi u snu padaju u ruke kao riba u mrežu. »Kad u snu osvajam tolike gradove — rekao je on vedro — šta li će tek biti kad se probudim!«

Jašu Sejeva konja — doživljuju nesreće. Izvedeno prema Seju koji nikako nije imao sreće sa svojim plemenitim konjem. On je donosio nesreću i docnijim gospodarima. (Gellius, Noctes Atticae, III, 9, 6).

Imaju zlato iz Toloze — bije ih nesreća kao što je bila konzula Servilija Cepija, koji je odneo zlato opljačkavši svetilište u španskom gradu Tolozi. Umro je čim je dotakao plen. (Gellius, NA III, 9, 7).

Da sam opljačkala zbirku prijatelja Erazma — tj. zbirku poslovica i izreka *Adagija*. Podseća na Horacija (Serm. I, 1. kraj).

Što se greje na milosti krunisanih glava — podseća na Horacija (Ep. I, 17, 35).

Najviša mudrost je u tome — uzeto iz zbirke moralnih pouka Dionizija Katona, od kojih svaka ima po dva heksametra. Knjiga je u srednjem veku služila kao udžbenik gramatike, poetike i morala.

Epikur — grčki filozof (341—270), učenik Ksenokratov. Učio je da je zadovoljstvo najviše dobro ljudsko, ali ga je tražio u kulturi duha i negovanju vrline.

Ugojena svinja iz Epikurova čopora — reči iz Horacijeva poziva prijatelju Tibulu (Ep. I, 4, 15).

Da se »ludost meša s mudrošću« — kod Horacija (Carm. IV, 12, 27).

Zadovoljstvo je biti lud — takođe iz Horacija (Carm. IV, 12, 28).

Više voli da izgleda lud — iz Horacija (Ep. II, 2, 126).

Svet je pun ludaka — misao iz Cicerona (Ad fam. IX, 22, 4).

63

Sorbona — pariski univerzitet. Rober de Sorbon je podigao prvu zgradu sa crkvom da bi olakšao teološke studije siromašnim studentima (1253). Tu je učio i Duns Skot. Od svih starih zgrada Sorbone ostala je jedino crkva.

Opljačkala ormane magistara naših — tj. doktora teologije, odličnih poznavalaca *Svetog pisma.*

Čak je i onaj smokvasti bog Prijap — odnosi se na ono mesto gde se Prijap hvali kako je zapamtio nekoliko grčkih reči od gospodara koji je pred njegovim kipom glasno čitao Homera (Carmina Priapea, 68).

Propovednik piše u prvoj glavi — Prop. 1, 15.

Svaki čovek posta bezuman od znanja — Jer. 10, 14.

Malo ranije kaže — Jer. 9, 23.

Taština nad taštinama — Prop. 1, 2.

Lud se menja — Sir. 27, 12.

S tim se slažu i reči u Jevanđelju — Mat. 19, 17.

Solomon u petnaestoj glavi kaže — Priče Sol. 15, 21.

Jer gde je mnogo mudrosti — Prop. 1, 18.

Srce je mudrih — Prop. 7, 4.

I upravih srce — Prop. 1, 17.

Prisećajući se i tu jevanđeljskih propisa — Mat, 19, 30.

U glavi četrdeset četvrtoj — pogrešno navedeno; to se mesto svakako odnosi na Sir. 20, 33.

Krčag se ostavlja iza vrata — misao iz Aristotela (Ret. I, 6).

Bolji je onaj čovek — Sir. 20, 33.

Bezumnik i kad ide putem — Prop. 10, 3.

Zato se ni veliki kralj ne stidi — tj. Solomon.

Ja sam luđi od svakoga — Prop. 30, 2.

Ne govorim po mudrosti — 2 Kor. 11, 23.

Ali, eto, čuje paklenu dreku nekih Grčića — nekih humanista koji se pri tumačenju Svetog pisma, sem latinskog, oslanjaju na hebrejski i, naročito, na grčki jezik.

Da krdima savremenih teologa kao vrane izvade oči — da prevare i najopreznije tumače *Svetog pisma.*

Nego da s onim trojezičnim teolozima — tj. s teolozima koji se pri tumačenju Svetog pisma, sem latinskog, služe još hebrejskim i grčkim jezikom.

Imam ja jednog slavnog teologa — treba da se odnosi na teologa koji se zvao Nikolaus de Lira, što igrom reči izaziva asocijaciju o magarcu koji svira na liri (Ludost).

64

Ako smemo verovati slavnom Hijeronimu, poznavaocu pet jezika — koji je, sem maternjeg, znao još latinski, grčki, hebrejski i haldejski jezik.

Nepoznatom bogu — Dela ap. 17, 23.

Koji je jedno mesto iz sv. Luke protumačio — Luka, 22, 35—36.

Jer će biti blago njima — Mat. 5, 11; Luka, 6, 22.

Jer su blaženi samo oni koji vole mir — Mat. 5, 4; 10.

Da se ugledaju na vrapce i ljiljane — Luka, 12, 6; 27; Mat. 6, 28.

Da se mač sada metne u korice — Jovan, 18, 11; Mat. 26, 52.

Neko drugi — Jordanus, naslednik sv. Dominika u vođstvu dominikanskog reda (XIV vek).

Habakuk — jedan među dvanaestoricom jevrejskih malih proroka.

Napravio je od šatora... kožu odranog sv. Bartolomeja — mada se ne zna tačno da li je bio odran ili mu je odrubljena glava.

Čoveka jeretika — Tito, 3, 10.

Pisano je — 5 Mojs. 13, 5; 17, 7.

65

Didim, zvani bibliolathas (koji zaboravlja knjige koje je napisao — aleksandrijski gramatičar i kritičar, iz vremena Augustova; pisac rimske gramatike, živeo u Rimu; napisao, kaže Seneka (Ad Luc. 88, 37), četiri hiljade knjiga.

Vi rado podnosite ludake — 2 Kor. 11, 19.

Primite me kao ludaka — 2 Kor. 11, 16.

Ne govorim po Gospodu — 2 Kor. 11, 17.

Mi ludaci Hrista radi — 1 Kor. 11, 17.

Ako ko među vama misli — 1 Kor. 3, 18.

Isus i u Luke naziva ludima — Luka, 24, 25.

Ono što je ludo u boga — 1 Kor. 1, 25.

Origen — aleksandrijski teolog (tzv. Hexapla) (185—254), odličan apologet. Poslužio se u tumačenju *Svetog pisma* alegoričnim metodom.

Tajna krštenja je ludost — 1 Kor. 1, 18.

Ti znaš moju ludost — Ps. 68, 6. Ali te reči ne govori Hrist; to je »molitva pravednika koji prati boga radi«.

Kao što je Cezar gledao na Bruta i Kasija — poređenje iz Plutarha (Caesar, 62).

Neron na Seneku — Seneka je bio Neronov učitelj. Pošto je često caru savetovao šta treba da radi, a ponekad

ga i prekoreo, ovaj mu je, prema Tacitu, naredio da izvrši samoubistvo (Ann. XV, 62, 65).

Antonije — trijumvir sa Augustom i Lepidom, neprijatelj Ciceronov.

Dionizije na Platona — misli se na Dionizija I, tiranina sa Sicilije, kome je Platon otišao 388. pre n. e. da ga privoli za svoje političke reforme.

Bog je izabrao ono što je nepametno na svetu — 1 Kor. 1, 27.

Bog je odlučio — 1 Kor. 1, 21.

Uništiću mudrost mudrih — Kor. 1, 19.

Kad zahvaljuju Ocu — Mat, 1, 25; Luka, 10, 21.

Teško vama pisari i fariseji — Mat. 23, 14; 15; 23; 25; 27; 29; Luka, 11, 42; 43.

Da jaše na magarcu — Zah. 9, 9; Mat. 21, 2.

U liku goluba — Mat. 2, 16.

Naziva ovcama — Jovan, 10, 1—28; 21, 17.

Ovčja ćud — izraz iz Aristotela (Hist. Anim. IX, 4).

Da je pastir toga stada — Jovan, 10, 11—16.

Pogledajte, Jagnje božje — Jovan, 1, 29; 36.

Taj nadimak se često spominje i u Apokalipsi — tj. u *Otkrivenju sv. Jovana* (gl. 5. i 6).

Očeva mudrost — 1 Kor. 1, 24.

I po spoljašnjem izgledu postao čovek — Fil. 2, 7.

I da je, tako reći, postao grešnik — 2 Kor. 5, 21.

Da ih leči drukčije nego »ludošću krsta« — 1 Kor. 1, 21.

Navodeći im za primer decu — Mat. 18, 3; 6, 28; 13, 31—32; 10, 29; Luka, 18, 17; 12, 27; 13, 19; 12, 6; Marko, 10, 15; 4, 31—32.

Šta će govoriti pred poglavarima — Mat. 10, 18; Luka, 12, 11; 21, 12; Marko, 13, 11.

Da ne ispituju budućnost i vreme — Dela ap. 1, 7.

Da jedu sa drveta poznavanja dobra i zla — 1 Mojs. 2, 17.

Odbacuje saznanje kao klicu oholosti i opasnosti — 1 Kor. 8, 1.

Gora saznanja — Is. 14 ,13.

Aron — brat Mojsijev.

Preklinjem te, Gospode moj — 4 Mojs., 12, 11.

Jasno je da sam nepametno radio — 1 Kor. 26, 21.

Molim te, Gospode, oprosti — 2 Kor. 24, 10.

Oče, oprosti im — Luka, 23, 34.

Postigao sam božje milosrđe — 1 Tim., 1, 13.

I onaj mistični psalmist — David.

Ne sećaj se grehova moje mladosti — Ps. 25, 7.

66

Kao da su se napili mladog vina — Dela ap. 2, 13.

Ličio sudiji Festu na ludaka — Dela ap. 26, 24.

Već obukla lavlju kožu — kad sam se već poduhvatila mučnog posla.

Hrišćani se sasvim slažu s platoničarima — Faidr. XI—XII; Faidr. 245 C.

Što se, po Platonovu opisu, dešava — Platon (Država, VII, početak).

Imaju kao i da nemaju — 1 Kor. 7, 29—30.

Duh će, dakle, biti moćan onde gde bude delovao — misao koja podseća na Aristotela (O duši, III, 4, 7).

Da su neki sveti ljudi pili ulje mesto vina — jer jedan pisac kazuje da je sv. Bernard gledajući izgubio osećanje za miris i ukus i da je umesto vode pio ulje.

67

Što oko ne vide — Is. 64, 4; 1 Kor. 2, 9.

Da sam već odavno prekoračila granice — kao što kaže i Lukijan (Petao, 6).

Često i lud čovek govori ispravno — (Gell. NA II, 6, 9).

Mrzim druga u piću koji se svega seća — uzeto iz Marcijala (Epigr. 1, 27). Te su reči upućene čoveku koji je, pozvan pri trećem litru sutra na ručak, odistinski došao.

Pljeskajte, živite, pijte — u antičkoj rimskoj komediji glumac je na završetku pozivao publiku rečima: pljeskajte! Ovde Ludost dodaje još sa svoje strane: živite, pijte!

———————

SADRŽAJ

Dr Veljko Korać: Erazmo Roterdamski — — 5
Pohvala ludosti — — — — — — — — — 29
Erazmo Roterdamski šalje pozdrav svome Tomi Moru — — — — — — — — — 31
Ludost govori — — — — — — — — — 35
Beleške — — — — — — — — — 155

Erazmo Roterdamski, POHVALA LUDOSTI. Prevela dr Darinka Nevenić-Grabovac. Tehnički urednik: Milan Škrbić. Izdanje i štampa: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Bulevar vojvode Mišića, 17. Za izdavača: Vladimir Stojšin. Beograd, 1979. Tiraž: 5.000.